

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΦΥΛΟ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ»

Σύγχρονοι διαδικτυακοί φεμινιστικοί λόγοι.

Η πληθυντικότητα της εμπειρίας: σώμα, φύλο και σεξουαλικότητα.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ναταλία Δαμίγου Παπώτη (ΑΜ: 5315Μ005)

Αθήνα 2017

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Μαριάννα Ψύλλα (Επιβλέπουσα)

Καθηγήτρια Αλεξάνδρα Χαλκιά

Επίκουρη καθηγήτρια Μαρία Παραδείση

Copyright © Ναταλία Δαμίγου Παπώτη, 2017

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμών της συγγραφέως.

Ευχαριστίες

Έχει πλάκα να γράφει κανείς ευχαριστίες –και πόσο μάλλον για μια διπλωματική μεταπτυχιακού!– όταν είναι ένα από τα πρώτα πράγματα που κοροϊδεύει στα μισά βιβλία που διαβάζει, αλλά φαίνεται πως είναι μάταιο να αποφεύγεις για πάντα την κοινοτοπία. Αποφάσισα λοιπόν να χρησιμοποιήσω και εγώ τον χώρο αυτό για να εκφράσω την πραγματικά βαθιά μου ευγνωμοσύνη με έναν τρόπο κάπως πιο επίσημο και άρα με μεγαλύτερη βαρύτητα. Πολύ συνοπτικά λοιπόν, θα ήθελα στο σημείο αυτό να ευχαριστήσω:

Καταρχάς την καθηγήτριά μου Μάρθα Μιχαηλίδου, η οποία υπήρξε πάντα διαθέσιμη για μένα, με κατηύθυνε τις στιγμές που είχα χαθεί, μου παρείχε ό,τι χρειαζόμουν (και ακόμη περισσότερα) σε θεωρητικό επίπεδο, μου έδωσε τις πληρέστερες και πιο εξονυχιστικές διορθώσεις που έχω λάβει ποτέ σε κείμενό μου σε οποιοδήποτε πλαίσιο και διαχειρίστηκε την ασυνέπεια και τη σύγχυσή μου με περισσότερη κατανόηση απ’ όση θα μπορούσα ποτέ να ζητήσω.

Τις πολύτιμες και σημαντικές συμφοιτήτριές μου, για την παρουσία τους και τη συνεχή στήριξή τους σε κάθε επίπεδο. Είναι ωραίο να νιώθει καμία ότι δεν είναι μόνη.

Τις συμφοιτήτριες μου ξανά, όχι ως άτομα αυτή τη φορά αλλά συλλογικά, και μαζί με αυτές και τις καθηγήτριές μας σε αυτή την πρώτη χρονιά του μεταπτυχιακού για το φύλο· οι συναντήσεις και οι συζητήσεις μας λειτούργησαν για μένα λυτρωτικά σε διανοητικό, ψυχολογικό και ταυτοτικό επίπεδο.

Τέλος τον Θεόφιλο, ο οποίος είναι ο μόνος άνθρωπος που ξέρει πραγματικά πόσο με αποσταθεροποιεί η διαδικασία του γραψίματος και επίσης ο μόνος που επηρεάζεται άμεσα από την αποσταθεροποίηση αυτή και, παρόλ’ αυτά, συνεχίζει να με στηρίζει.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	6
Κεφάλαιο πρώτο	13
Βιβλιογραφική επισκόπηση	13
1.1 Η έννοια της δημόσιας σφαίρας: το μοντέλο του Habermas και οι κριτικές του	14
1.2. Δημόσια και ιδιωτική σφαίρα στην εποχή του ίντερνετ	18
1.3 Διαδίκτυο, πολιτικές διεκδικήσεις και νέα είδη ακτιβισμού.....	22
Κεφάλαιο δεύτερο.....	26
Μεθοδολογία.....	26
2.1 Σχετικά με την ανάλυση λόγου.....	26
2.2. Σύγχρονοι λόγοι για το φύλο και τη σεξουαλικότητα στο ελληνικό πλαίσιο και η εστίαση της παρούσας εργασίας.....	29
Κεφάλαιο τρίτο	37
Αναλύοντας την πληθυντικότητα της εμπειρίας.....	37
3.1. Η σωματική πληθυντικότητα	38
3.1.1. Αναπηρία και ασθένεια: το (ιδιόμορφο) σώμα και η αποκλεισμένη υποκειμενικότητα.	38
3.1.2. Πάχος, χοντροφοβία και κανονιστική θηλυκότητα.	40
3.1.3. Τατουάζ: η επιφάνεια του σώματος, διαπραγματεύσεις και αποκρίσεις στην προσταγή της ομορφιάς.	44
3.2. Πληθυντικότητα φύλου και σεξουαλικότητας.....	47
3.2.1. Ταυτότητα φύλου και η αναγνώρισή της.....	48
3.2.2. Επιτέλεση φύλου, κανονιστική ή μη.....	50
3.2.3. Σεξουαλικοί προσανατολισμοί και ταυτότητες.....	51
Επίλογος.....	59
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	64
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία	64
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία	64
Αρθρογραφία	67
Πηγές	70

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος «Φύλο, Κοινωνία, Πολιτική» που πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 2015-2017 στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Στόχος της είναι να φωτίσει κάποια στοιχεία απαραίτητα για τη διερεύνηση αυτού που αντιλαμβανόμαστε ως την ανάδυση ενός ολοένα αυξανόμενου ενδιαφέροντος για τα ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας που λαμβάνει χώρα στην δημόσια σφαίρα, την ελληνική αλλά και την παγκόσμια. Θα εστιάσουμε στους διαδικτυακούς φεμινιστικούς λόγους και πιο συγκεκριμένα στο πώς αρθρώνεται εντός τους το αίτημα για την αναπαράσταση της πληθυντικότητας της εμπειρίας, είτε αυτή σχετίζεται με ζητήματα σώματος είτε με ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας. Ωστόσο πριν εξηγήσουμε περαιτέρω την εστίαση που επιλέχθηκε, θεωρούμε απαραίτητο να επιχειρήσουμε να αποσαφηνίσουμε τι εννοούμε όταν αναφερόμαστε στην ανάδυση ενός ολοένα αυξανόμενου ενδιαφέροντος για τα ζητήματα φεμινισμού, φύλου και σεξουαλικότητας.

Ξεκινώντας από το εγχώριο πλαίσιο, μέσα στην τελευταία πενταετία και με αυξανόμενη πυκνότητα κατά τη διάρκειά της, το φύλο και η σεξουαλικότητα είτε ως χαρακτηριστικά παραγωγής ταυτοτήτων (ή της άρνησής τους), είτε ως κεντρικά στοιχεία μιας ευρύτερης θεωρητικής πλαισίωσης και (ανα)στοχασμού, μοιάζουν να ανακύπτουν συνέχεια σε διαφορετικά πεδία του δημόσιου λόγου και της κοινωνικής ζωής. Το 2013 διοργανώνεται στο θέατρο Εμπρός για πρώτη φορά¹ το queer φεστιβάλ «4Daysstand» που εκκινούσε από έναν ευρύτερο προβληματισμό σχετικά με τους έμφυλους ρόλους, τις σεξουαλικότητες και τη διαφορετικότητα και πραγματοποιείται στο ΑΠΘ, επίσης για πρώτη φορά, το Φεστιβάλ Σεξουαλικότητας, αντίστοιχων θεματικών, που διοργανώνεται έκτοτε κάθε χρόνο μέχρι σήμερα. Το 2014 δημιουργούνται στο ελληνόφωνο Facebook ιδιαίτερα επιτυχημένες σελίδες όπως το «Ναι, είσαι μισογύνης» και «Anarchoqueer» που ασχολούνται αντίστοιχα με την ανάλυση του μισογυνιστικού λόγου και με την παροχή μιας πλατφόρμας για την έκφραση επιθυμιών και σκέψεων που διαφεύγει της ετεροκανονικής νόρμας, ενώ τον ακριβώς προηγούμενο χρόνο είχε δημιουργηθεί η φεμινιστική ομάδα Καμένα Σουτιέν η οποία πραγματοποιεί διαδικτυακές ραδιοφωνικές εκπομπές για ζητήματα σχετικής μεθοδολογίας και έχει γενικά έντονη διαδικτυακή παρουσία στο Facebook αλλά και την ιστοσελίδα της. Τους ίδιους πάνω-κάτω

¹ Το φεστιβάλ «4Daysstand» πραγματοποιήθηκε για δεύτερη και τελευταία φορά το επόμενο έτος.

μήνες παράγεται από το VICE Greece η σειρά ντοκιμαντέρ «Beyond Gender Greece by VICE» (Vice, 2014) σχετικά με την lgbtq κοινότητα της Ελλάδας», τα επεισόδια της οποίας προβλήθηκαν και στον ANT1. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, ίδρυμα με κεντρική θέση στην πολιτιστική ζωή της Αθήνας, διοργανώνει πλείστες συζητήσεις όπου ζητήματα σχετικά με το φύλο και τη σεξουαλικότητα είτε τίθενται ρητά και προγραμματικά (όπως στη συζήτηση «Σώμα και φύλο», η οποία πραγματοποιήθηκε στις 04/03/2016), είτε αποτελούν ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο (για παράδειγμα στις συζητήσεις του κύκλου «Κ.Π. Καβάφης» ο οποίος ξεκίνησε το 2013 ή στην ομιλία που δόθηκε από μέλη των Pussy Riot στις 24/03/2017). Συμπληρωματικά με το τελευταίο, τον Μάιο του 2016 πραγματοποιείται στην Αθήνα ομιλία της Τζούντιθ Μπάτλερ –όχι για πρώτη φορά– ωστόσο είναι άξιο παρατήρησης αφενός το ότι η αθρόα προσέλευση οδήγησε στην εξάντληση των δελτίων εισόδου πολύ ώρα πριν την έναρξη της ομιλίας, αφετέρου το γεγονός πως ο μέσος όρος ηλικίας του κοινού δεν ξεπερνούσε τα 25 έτη, και τέλος το ότι η ομιλία πραγματοποιήθηκε στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, με ό,τι αυτό αποκαλύπτει για την αναγνώριση και τη νομιμοποίηση του λόγου της Μπάτλερ.

Επιπλέον πέρα από τις ομιλίες, τα φεστιβάλ και τις διοργανώσεις, το ενδιαφέρον για το φύλο και τη σεξουαλικότητα εγγράφεται στο δημόσιο λόγο, σε συζητήσεις και κείμενα διαδικτυακά ή μη, και ως εκ τούτου ανακλάται σε χώρους και περιβάλλοντα που παραδοσιακά δεν ενδιαφέρονται καθόλου για σχετικά ζητήματα. Έτσι, ανάλογα άρθρα κάνουν την εμφάνισή τους σε όλο το εύρος του ελληνικού διαδικτύου, σε λιγότερο και περισσότερο μείνστριμ πλαίσια. Θωρούμε παραδειγματικό συμβάν της τελευταίας συνθήκης, και συνεπώς άξιο αναφοράς, την εμφάνιση μιας σειράς άρθρων για τον φεμινισμό στην ιστοσελίδα «Ladylike», η οποία αποτελεί αρχετυπικό διαδικτυακό αντίστοιχο των γυναικείων lifestyle περιοδικών και των θεματικών που συναντάει κανείς εντός τους. Η συγκεκριμένη ιστοσελίδα δημοσίευσε το φθινόπωρο του 2014 μέσα σε διάστημα δυο εβδομάδων τρία άρθρα τα οποία ανέλυαν, από διαφορετικές θέσεις, το (επίμαχο) ερώτημα αν στις μέρες μας χρειαζόμαστε φεμινισμό. Όλα ξεκίνησαν με τη δημοσίευση ενός άρθρου με τίτλο «Future Feminists: Το νέο κύμα φεμινισμού συμπαθεί τους άντρες. Η ιστορία είναι αντρική, το μέλλον του κόσμου τούτου πρέπει να το αναλάβουν χέρια και μυαλά γυναικεία» (Παλιούρα, 2014, 21 Σεπτεμβρίου) και θέμα μια ομάδα φεμινιστριών καλλιτεχνών από τη Νέα Υόρκη. Λίγες μέρες μετά ακολούθησε δεύτερο άρθρο στην ιστοσελίδα με τίτλο «Γιατί μου σηκώνεται η τρίχα με τον φεμινισμό» (Μπουζάλα, 2014, 25

Σεπτεμβρίου), στην αρχή του οποίου η συντάκτρια αναφέρει πως πήρε την απόφαση για τη συγγραφή του μετά από την αποδοκιμασία που δέχτηκε στο γραφείο της όταν επέκρινε το άρθρο για την ομάδα φεμινιστριών καλλιτεχνών. Η δημοσίευση του κειμένου, το οποίο ήταν σαφώς εμπρηστικό και γεμάτο πολύ γνώριμες και σε καμία περίπτωση ιδιαίτερα πρόσφατες αντιφεμινιστικές μομφές² οδήγησε στο να κατακλυστεί το Facebook της ιστοσελίδας από μια χιονοστιβάδα επικρίσεων, η οποία επεκτάθηκε γενικότερα στα ελληνικά μέσα κοινωνικής δικτύωσης και είχε ως αποτέλεσμα τη δημοσίευση άλλου άρθρου στην ιστοσελίδα, από τρίτη συντάκτρια, με τίτλο «Γιατί σας σηκώθηκε η τρίχα με τον αντιφεμινισμό» (Χάγια, 2014, 1 Οκτωβρίου) στο οποίο αναγνώστριες της ιστοσελίδας υπερασπίζονται τον φεμινισμό «για να αλλάξουν γνώμη στην Έλενα» (σ.σ. Μπουζάλα, τη συντάκτρια του πρώτου άρθρου). Θεωρούμε το συμβάν αυτό εξαιρετικά ενδεικτικό και ενδιαφέρον γιατί συνιστά μια μικρογραφία των δυναμικών που προσπαθούμε να σκιαγραφήσουμε: το σημείο συνάντησης μιας νέας συντάκτριας που εκφράζει την επαναφορά στο δημόσιο λόγο του ενδιαφέροντος για τον φεμινισμό –παρά το ότι εν προκειμένω το ενδιαφέρον αυτό συνυπάρχει με τα υπόλοιπα άρθρα της αρθρογράφου (ενδεικτικά, ένα άρθρο που είχε υπογράψει λίγους μήνες πριν ξεκινήσει η συγγραφή της παρούσας εργασίας τιτλοφορούνταν «Υπόθεση κέρατο: Άρπαξε το ρόπαλο και σπάσ' του το αυτοκίνητο» (Παλιούρα, 2016, 26 Απριλίου)– της αμηχανίας της μεγαλύτερης ηλικιακά συντάκτριας η οποία αναπαράγει μια παλιότερη ρητορική που αρνείται τον φεμινισμό ως άχρηστο στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες που νοούνται ως μια συνθήκη πλήρους ισότητας, της κατακραυγής στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης που αποκαλύπτει πως ένα μεγάλο μέρος του αναγνωστικού κοινού ακόμα και μιας γυναικείας lifestyle ιστοσελίδας είναι έτοιμο να υπερασπιστεί (και άρα να διεκδικήσει) τον φεμινισμό και, επιπλέον, τις προσπάθειες της ιστοσελίδας να τονίσει με το τελευταίο άρθρο πως η άποψη της Έλενας Μπουζάλα δεν είναι παρά η προσωπική άποψη μιας αρθρογράφου και αυτό δε σημαίνει πως το σύνολο των αρθρογράφων συμμερίζονται τις απορριπτικές απόψεις της τελευταίας για τον φεμινισμό. Τέλος, προσθετικά στις αναφορές σε ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας που αναφέρθηκαν, τις εβδομάδες πριν την κατάθεση της παρούσας εργασίας έκανε την εμφάνισή του στο ελληνικό Facebook το «κίνημα Προχωράμε» το οποίο με περιγραφή «Αλλάζει τις νοοτροπίες, καταρρίπτει

² Ενδεικτικά, την άρνηση του φεμινισμού ως άχρηστου στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες (καθώς πια δουλεύουμε, είμαστε ανεξάρτητες, «Τι έχει μείνει που δεν κάνουμε; ΟΚ, να κατουράμε όρθιες»), την ανάδειξη ως παραδειγματικού φεμινιστικού υποκειμένου τη μορφή μιας γυναίκας που μισεί τους άνδρες/είναι μόνη/θυμωμένη (σίγουρα όχι μάνα) και τη φυσικοποιημένη προσέγγιση της έμφυλης διαφοράς (η γνωστή θέση «ίσοι αλλά όχι ίδιοι») η οποία χαιρετίζεται επιπλέον ως ευτύχημα.

τις προκαταλήψεις, διαβρώνει παλιά εμπόδια και χτίζει νέες δομές» (Προχωράμε, χ.χ.) και γενικότερο ανάλαφρα πλουραλιστικό προσανατολισμό, αναρτά συστηματικά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης περιεχόμενο σχετικά με ζητήματα έμφυλων και σεξουαλικών ταυτοτήτων, όπως για παράδειγμα το βίντεο «Τι ρωτούν ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα τα ετεροφυλόφιλα;» (Προχωράμε, 2017, 17 Μαΐου) με αφορμή την παγκόσμια ημέρα κατά της ομοφοβίας, τρανσφοβίας και αμφιφοβίας. Στο βίντεο αυτό μεταξύ άλλων εμφανίζεται και το non-binary άτομο Jason-Αντιγόνη, παράδειγμα επιθετικού ακτιβισμού και προσωπικής προβολής, το οποίο προτάσσει ως βασικούς άξονες της δράσης του την αναγνώριση της φασματικότητας του φύλου και της σεξουαλικότητας, την κατάρριψη των έμφυλων στερεοτύπων, τον φεμινισμό και την αναγνώριση των δικαιωμάτων των ζώων, και έχει δώσει συνεντεύξεις σε πληθώρα μέσων (ενδεικτικά στη Lifo, την Athens Voice και την Propaganda), ενώ έχει εμφανιστεί και στην εκπομπή της Αννίτας Πάνια με σκοπό την προώθηση των αιτημάτων του.

Αφήσαμε αυτό το ομολογουμένως ιδιάζον παράδειγμα για το τέλος για να τονίσουμε ότι σε καμία περίπτωση δε θεωρούμε τα ετερογενή συμβάντα και τις δυναμικές που μόλις περιγράψαμε ως ίδιας τάξης, ίδιου λεξιλογίου, στοχεύσεων, ιδεολογικού προσήμου ή ίδιας πολιτικής δυναμικής. Ωστόσο πιστεύουμε ότι στο σύνολό τους στοιχειοθετούν μια γενική αύξηση του ενδιαφέροντος για τα ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας. Όλα τα προαναφερθέντα παραδείγματα αφορούν το ελληνικό πλαίσιο, εντάσσονται ωστόσο στην ανάδυση ενός ενδιαφέροντος που υποστηρίζουμε πως δεν εξαντλείται στο πλαίσιο αυτό, αφού αντίστοιχα ζητήματα και θεματικές ανακύπτουν τα τελευταία χρόνια όλο και συχνότερα στο διεθνές περιβάλλον. Θεωρούμε εμβληματική εικόνα υποστήριξης του παραπάνω ισχυρισμού το γεγονός ότι στην επίδειξη του οίκου Dior τον Σεπτέμβριο του 2016 στις μπλούζες των μοντέλων αναγραφόταν «We Should All Be Feminists», σε μια εκτυφλωτικής ισχύος απόδειξη ότι η απονομιμοποίηση της έννοιας του φεμινισμού για την οποία πολύς λόγος έχει γίνει στο παρελθόν (βλ. Aapola, Gonick & Harris 2005; McRobbie 2004, 2009; Scharff 2011) δεν είναι πια παρούσα. Επιπλέον, στο αμερικανικό σταρ σύστημα μοιάζει εσχάτως να υπάρχει μια διαρκής ανακίνηση των ζητημάτων φύλου και σεξουαλικότητας, που εκδηλώνεται με δηλώσεις όπως αυτές στις οποίες ο ηθοποιός και τραγουδιστής Jaden Smith και η ποπ σταρ Miley Cyrus υποστηρίζουν πως είναι genderfluid (η τελευταία έχει επίσης δηλώσει pansexual), με το ότι το ενδιαφέρον της τραγουδίστριας Solange Knowles και της συγγραφέως και σκηνοθέτιδας, δημιουργού της σειράς «Girls», Lena Dunham για τον φεμινισμό απολαμβάνει λεπτομερούς

κάλυψης από τα MME, με την έκταση που έλαβε η αλλαγή φύλου της πρώην αθλήτριας και περσόνας των μήντια Caitlyn Jenner, με τις επανερχόμενες ερωτήσεις των δημοσιογράφων προς γυναίκες σταρ για το αν θεωρούν ή όχι τους εαυτούς τους φεμινίστριες. Σε μια κορύφωση μάλιστα αυτού του πρόσφατου πολλαπλασιασμού των λόγων για το φεμινισμό γίναμε μάρτυρες της στιγμής όπου κατά τη διάρκεια συνέντευξης για τη διάσκεψη κορυφής των ισχυρών γυναικών W20, η ερώτηση «αν θεωρεί τον εαυτό της φεμινίστρια» τέθηκε από μία δημοσιογράφο στην Άνγκελα Μέρκελ για να προακαλέσει αμηχανία τόσο στην ίδια τη γερμανίδα καγκελάρια όσο και στις παριστάμενες Ιβάνκα Τραμπ και Κριστίν Λαγκάρντ και να απαντήσει τελικά η Βασίλισσα Μαξίμα της Ολλανδίας: «Θέλω απλώς όλες οι γυναίκες να έχουν ελευθερία επιλογής και ευκαιρίες που μπορούν να εκμεταλλευτούν για να είναι ευτυχισμένες και περήφανες για τον εαυτό τους. Αν αυτό είναι φεμινισμός, ναι, τότε είμαι φεμινίστρια» (Scally, 2017, 25 Απριλίου).

Αυτή η επαναφορά του ενδιαφέροντος για τον φεμινισμό και η αύξηση του ενδιαφέροντος γενικά για το φύλο και τη σεξουαλικότητα είναι, όπως προείπαμε, εξαιρετικά σύνθετη, σε καμία περίπτωση ομοιογενής και αδύνατο να προσεγγιστεί ικανοποιητικά σε μια εργασία αντίστοιχης έκτασης. Ωστόσο, στρέψαμε το ενδιαφέρον μας σε μία όψη του που θεωρούμε πως συγκεντώνει πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία, δηλαδή τους λόγους για τον φεμινισμό, το φύλο και τη σεξουαλικότητα που αρθρώνονται *στο διαδίκτυο*. Πράγματι, τα τελευταία χρόνια, παρατηρούμε πως έχει κάνει την εμφάνισή του ένα πλήθος αγγλόφωνων ιστοσελίδων και σελίδων στο Facebook, κάποιες από τις οποίες πολύ επιτυχημένες, που ασχολούνται με ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας και/ή διεκδικούν ρητά τον φεμινισμό –με χαρακτηριστικά, αλλά σε καμία περίπτωση εξαντλητικά παραδείγματα τα Everydayfeminism, Feministing, Bitch Magazine, The Establishment, Ravishly, Bustle, Nylon, Rookie και Marysue. Οι λόγοι αυτοί αρθρώνονται παράλληλα με τους λόγους στο ελληνόφωνο διαδίκτυο που αναφέρθηκαν στην αρχή της εισαγωγής. Οι ομοιότητες μεταξύ αυτών και των λόγων που αναδύονται στο ελληνικό πλαίσιο είναι περισσότερο από εμφανείς: πρόκειται για λόγους με κοινές αφετηρίες και παραδοχές, κοινά σημεία εστίασης και εντυπωσιακά κοινό λεξιλόγιο και ορολογία.³ Υποστηρίζουμε λοιπόν ότι οι ελληνικοί λόγοι για το φύλο και τη σεξουαλικότητα δε

³ Κάτι που αντικατοπτρίζεται για παράδειγμα στην κυριαρχία την έννοιας «κουλτούρα του βιασμού» στο εσωτερικό αυτών των λόγων, ελληνικών και μη, καθώς και αντίστοιχων εννοιών που θα αναλυθούν εκτενώς στη συνέχεια.

μπορούν να κατανοηθούν έξω από τις νέες δυναμικές και δυνατότητες αλληλεπίδρασης, διαλόγου και πρόσβασης σε κείμενα (και ανταλλαγής τους) που παρέχει το διαδίκτυο, δηλαδή χωρίς να ληφθεί υπόψη η ριζικά διαφορετική συνθήκη που δημιουργεί το διαδίκτυο, εντός του οποίου αυτοί αρθρώνονται.

Αυτό που αποπειράται η παρούσα εργασία είναι να ανιχνεύσει αυτούς τους διαδεδομένους λόγους για το φύλο και τη σεξουαλικότητα και να αναλύσει ορισμένα από τα χαρακτηριστικά και τα αιτήματά τους που αναδύονται με emphaticό τρόπο στο εσωτερικό τους και θεωρούμε ότι έχουν κρίσιμη σημασία για την κατανόηση της παρούσας συγκυρίας, τον τρόπο που συγκροτούνται σήμερα οι γυναικείες (και όχι μόνο) υποκειμενικότητες και τις εναντιώσεις που προτάσσουν. Πρόκειται για λόγους που εντάσσονται σε μια μακρά και πλούσια παράδοση φεμινιστικής σκέψης και φεμινιστικών αιτημάτων, τους οποίους και θα αποπειραθούμε να αναλύσουμε χωρίς να ξεχνάμε πως το τι θεωρείται διανοητό ως φεμινιστική κριτική εξαρτάται με περίπλοκους τρόπους από το πλαίσιο μέσα στο οποίο κάθε φορά αρθρώνεται.

Αναφορικά με τη δομή της παρούσας εργασίας, αρχικά θα εντάξουμε την ανάλυσή μας σε ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο από το οποίο αντλούμε έννοιες και εργαλεία. Πιο συγκεκριμένα, θα αναφερθούμε στη χαμπερμασιανή θεωρία της δημόσιας σφαίρας, στις κριτικές που έχει δεχτεί από αναλύσεις που επεσήμαναν τις άρρητες παραδοχές και τα τυφλά της σημεία, ενώ θα γίνει λόγος και για τον τρόπο μεταχείρισης της έννοιας από τη Nancy Fraser, η οποία αναφέρεται σε πολλαπλές δημόσιες σφαίρες που βρίσκονται σε ανταγωνισμό μεταξύ τους, σε «υπεξούσια αντιθετικά κοινά» όπου τα αποκλεισμένα από τη δημόσια σφαίρα υποκείμενα συναντιούνται και συνομιλούν και στο γεγονός ότι η διάκριση δημόσιου-ιδιωτικού ιστορικά έχει υπάρξει κάθε άλλο παρά αθώα, αναπαράγοντας τις συνθήκες της γυναικείας υποτέλειας. Στη συνέχεια θα κάνουμε λόγο για τον τρόπο με τον οποίο το διαδίκτυο επέφερε ριζικές μετατοπίσεις στο πώς αντιλαμβανόμαστε τη διαμεσολαβημένη επικοινωνία και τη σχέση της με τον χώρο και τον χρόνο και έπειτα θα αναφερθούμε στις δυνατότητες άρθρωσης φεμινιστικού λόγου που παρέχει το διαδίκτυο οι οποίες εντάσσονται σε μια παράδοση πολιτικής δράσης που διαφεύγει από τις «πατροπαράδοτες» μορφές πολιτικής συμμετοχής. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφερόμαστε σε ζητήματα μεθοδολογίας. Καταρχάς εξηγούμε τη μεθοδολογία της ανάλυσης λόγου που χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας ως η πλέον κατάλληλη με

δεδομένο το ότι είχαμε να κάνουμε με διαδικτυακά κείμενα· ακολούθως, περιγράφουμε το ίδιο το σώμα του υλικού αλλά και τον τρόπο επιλογής του, δηλαδή το ότι στραφήκαμε στο ελληνικό πλαίσιο για τη διερεύνηση των λόγων που μας ενδιαφέρουν, επιλέξαμε ως πιο χαρακτηριστική περίπτωση άρθρωσής τους την ομάδα Καμένα Σουτιέν, αλλά δε μελετήσαμε το λόγο της ομάδας καθ'αυτόν, παρά χρησιμοποιήσαμε τον ιστότοπό της ως έναν ενδεικτικό κόμβο στον οποίο συναντώνται οι λόγοι που μας ενδιαφέρουν όπως εκφράζονται στα κείμενα που η ομάδα *προτείνει* στην ιστοσελίδα της, ελληνόφωνα και αγγλόφωνα. Καταγράφοντας τα υπό μελέτη άρθρα και τα θέματα με τα οποία αυτά ασχολούνται, προέκυψε πως ένα πολύ μεγάλο μέρος τους αφορούσε ζητήματα σχετικά με το σώμα, το φύλο και τη σεξουαλικότητα και πιο συγκεκριμένα πως επρόκειτο για λόγους που αναδείκνυαν *την πληθυντικότητα της εμπειρίας* και τον τρόπο που αυτή διαφοροποιείται σε σχέση με τις εν λόγω κατηγορίες. Ο τρόπος που παρουσιάζεται και διεκδικείται αυτή η πληθυντικότητα, τα συστατικά της και οι λόγοι που την υφαίνουν θα γίνει προσπάθεια να χαρτογραφηθούν στην ανάλυση, η οποία χωρίζεται σε δύο ενότητες: στην πρώτη (3.1) θα γίνει λόγος για την πληθυντικότητα της εμπειρίας που απορρέει από κάποιο σωματικό στοιχείο ή χαρακτηριστικό και στη δεύτερη (3.2) για την πληθυντικότητα της εμπειρίας που απορρέει από κάποια διαφορά έμφυλης ή σεξουαλικής τάξης.

Κεφάλαιο πρώτο

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Αναφερθήκαμε στην εισαγωγή στην πυκνωση των αναφορών στον φεμινισμό και τα ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας που θεωρούμε ότι λαμβάνει χώρα τα τελευταία χρόνια, στο περιβάλλον του διαδικτύου, ελληνόφωνου και αγγλόφωνου, αλλά και στον εξω-διαδικτυακό, «συμβατικό» δημόσιο λόγο ο οποίος αποτυπώνεται στα παραδοσιακά μέσα αλλά και στους λόγους που αρθρώνονται εντός των κοινωνικών συμβάντων και γύρω από αυτά. Προτού προχωρήσουμε στην περιγραφή και τη μελέτη του ειδικότερου θέματος που μας ενδιαφέρει στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, δηλαδή το πώς αρθρώνονται και από τι συστατικά αποτελούνται τα αιτήματα αναπαράστασης της πληθυντικότητας της εμπειρίας στους διαδικτυακούς φεμινιστικούς λόγους, θεωρούμε απαραίτητο να εντάξουμε το εγχείρημά μας σε ένα θεωρητικό πλαίσιο από το οποίο αντλούμε έννοιες και εργαλεία. Καταρχάς, μιλώντας για λόγους τους οποίους αντιλαμβανόμαστε να πυκνώνουν, αναφερόμαστε ακόμα κι αν δεν έχει γίνει ρητά ως τώρα, στη *δημόσια σφαίρα*: είναι εκεί που αρθρώνονται και κυκλοφορούν οι λόγοι, εκεί που ανταγωνίζονται μεταξύ τους οι διαφορετικές ρηματικές εκδοχές του κόσμου. Ως εκ τούτου, αρχικά θα παρουσιαστεί συνοπτικά η έννοια της δημόσιας σφαίρας όπως αυτή προσεγγίστηκε από τον Habermas στην καθοριστική για την πραγμάτευση της έννοιας μελέτη του. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε κάποιες από τις ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί για το έργο του τελευταίου, οι οποίες επισημαίνουν όχι απλώς τις παραλείψεις του Habermas, αλλά το πώς η ανάλυσή του καθιστά μη ορατό τον τρόπο με τον οποίο η δυνατότητα άρθρωσης λόγου διαπλέκεται με την προνομιακή θέση ορισμένων υποκειμένων και ομάδων εντός του κοινωνικού πεδίου, οδηγώντας στην αναπαραγωγή της κυριαρχίας και των διαφόρων μορφών σχέσεων υποτέλειας. Πιο συγκεκριμένα, θα γίνει λόγος για την κριτική της Nancy Fraser στον Habermas, η οποία εκκινεί από τη θέση ότι πρόκειται για ένα θεωρητικό μοντέλο που όχι απλώς δεν πρέπει να εγκαταλειφθεί, αλλά αποτελεί ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο για μια κριτική κοινωνική θεωρία που διερευνά τα όρια της δημοκρατίας στις καπιταλιστικές κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας, υπό τον όρο ότι θα εμπλουτιστεί από τις αναθεωρητικές προσεγγίσεις που του

άσκησαν κριτική. Στη συνέχεια θα εξηγηθεί γιατί το διαδίκτυο δεν αποτελεί απλώς ένα σταθμό στην ιστορία της μαζικής επικοινωνίας, αλλά μια κεφαλαιώδη στιγμή της που τροποποιεί ριζικά τους όρους της συζήτησης και επιπλέον αποσταθεροποιεί την έννοια της δημόσιας σφαίρας αποτελώντας έναν νέο χώρο, τον κυβερνοχώρο, στον οποίο πραγματοποιούνται επίσης «διαλογικές αντιπαραθέσεις». Τέλος, θα αναφερθούμε στους φεμινιστικούς λόγους εντός του διαδικτύου, θα γίνει λόγος για σχετικές μελέτες και τα συμπεράσματά τους και θα εξηγήσουμε γιατί το να εκφέρει κανείς λόγο στο διαδίκτυο μπορεί να αποτελεί πολιτική πράξη, εντασσόμενη σε μια παράδοση ρητορικού ακτιβισμού που είναι ιδιαίτερα γνώριμη (και χρήσιμη) στους φεμινιστικούς κύκλους.

1.1 Η έννοια της δημόσιας σφαίρας: το μοντέλο του Habermas και οι κριτικές του

Στη συζήτηση για τη δημόσια σφαίρα κεντρική θέση κατέχει η ανάλυση του Habermas που καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο προσέγγισης της έννοιας κατά τις τελευταίες δεκαετίες και η οποία αναπτύχθηκε αρχικά στο βιβλίο του «Ο δομικός μετασχηματισμός της δημόσιας σφαίρας» (Habermas 1962/ 1989) και στη συνέχεια σε σειρά κειμένων στα οποία ασχολήθηκε με το ζήτημα. Στην παρούσα εργασία δε θα αναφερθούμε εκτενώς στην πολυετή ενασχόληση του Habermas με την έννοια, που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων εκλεπτύνσεις του αρχικού επιχειρήματος και διορθωτικές προσθήκες, κρίνεται όμως απαραίτητη μία έστω σύντομη αναφορά στα κυρίως συστατικά της ανάλυσής του για να αποσαφηνιστούν οι όροι με τους οποίους πραγματοποιείται η ευρύτερη συζήτηση, καθώς και οι ενστάσεις ορισμένων κριτικών προσεγγίσεων από τις οποίες αντλεί η παρούσα εργασία.

Ο Habermas στο προαναφερθέν βιβλίο του προσεγγίζει την *αστική* δημόσια σφαίρα ως μια συνθήκη που αναδύθηκε προς το τέλος του 18^{ου} αιώνα και κατά τη διάρκεια του 19^{ου} όταν, με διαφορετικούς τρόπους στις τρεις χώρες που εξετάζει, δηλαδή τη Γαλλία, την Βρετανία και τη Γερμανία, η ανάπτυξη του μερκαντιστικού καπιταλισμού που έλαβε χώρα κατά τους προηγούμενους αιώνες σε συνδυασμό με τις μεταβαλλόμενες θεσμικές μορφές της πολιτικής εξουσίας αλλά και την άνοδο των περιοδικών εκδόσεων (κομβικής σημασίας εν γένει για την διαμόρφωση των νεωτερικών κοινωνιών) οδήγησαν στην δημιουργία ενός χώρου δημόσιου διαλόγου πολύ σημαντικού για τη ρύθμιση των δημόσιων ζητημάτων, τον έλεγχο του κράτους και εν τέλει τη λειτουργία της δημοκρατίας (Thompson, 1995/1999, 124-5). Δύο είναι οι βασικοί ισχυρισμοί του Habermas, όπως επισημαίνουν οι Crossley και Roberts: ο πρώτος είναι πως η

δημόσια σφαίρα συνίστατο στη διαβούλευση και τη λογική αντιπαράθεση μεταξύ των πολιτών της μεσαίας τάξης για σημαντικά θέματα δημόσιου συμφέροντος, αποτελώντας έτσι έναν χώρο ανάμεσα στο κράτος και τους ιδιώτες που συγκροτούν την κοινωνία των πολιτών, ενώ ο δεύτερος είναι πως, λόγω διαφόρων παραγόντων, η ύπαρξη αυτού του χώρου άρχισε να κλυδωνίζεται *σχεδόν αμέσως* μετά την ανάδυσή του, αφήνοντας ως παρακαταθήκη στις μεταγενέστερες κοινωνίες πιο σύνθετες και ελλειμματικές δομές (Crossley & Roberts, 2004, 2).

Οι Crossley και Roberts συνοψίζοντας τις κύριες ενστάσεις που έχουν εκφραστεί για το έργο του Habermas εξηγούν πως μεταξύ άλλων του καταλογίζεται ότι παραβλέπει τις σχέσεις και τις δυναμικές εξουσίας που διατρέχουν τον κοινωνικό ιστό, θεωρώντας ότι η πρόσβαση στη δημόσια σφαίρα είναι δυνατή σε όλα τα υποκείμενα με τον ίδιο τρόπο και την ίδια ευκολία, καθώς επίσης και ότι δεν τον απασχολεί καθόλου η χειραφετητική δυναμική των «αντιθετικών δημοσίων σφαιρών» (counterpublic spheres) (Crossley & Roberts, 2004, 10-11). Παρά την κρισιμότητα των τυφλών σημείων του χαμπερμασιανού έργου, το γεγονός ότι πρόκειται για μια ανάλυση που όχι απλώς συνόψισε μια ολόκληρη συζήτηση, δηλαδή το πώς χρησιμοποιούνταν ως τότε η έννοια της δημόσιας σφαίρας, αλλά την τροφοδότησε σε βαθμό τέτοιο που εν τέλει καθόρισε τον τρόπο που αυτή στο εξής διεξαγόταν, έχει οδηγήσει πολλούς θεωρητικούς στην απόφαση να μην εγκαταλείψουν ολοκληρωτικά την έννοια αλλά να αποπειραθούν να σκεφτούν *με αυτήν* και ταυτόχρονα *μετά από αυτή*, σε μια προσπάθεια να επεκτείνουν τα όρια και τις αναλυτικές της δυνατότητες. Από τις διάφορες προσεγγίσεις που ακολούθησαν το έργο του Habermas η εργασία αυτή αντλεί από την προσέγγιση που οι Roberts και Crossley ονομάζουν μετανεωτερική/μεταμοντέρνα (postmodern) (2004, 12-17) και πιο συγκεκριμένα από το έργο της Nancy Fraser.

Η Fraser (1990) υποστηρίζει ότι παρά τις ελλείψεις και τις παραλείψεις του, το μοντέλο του Habermas αποτελεί ένα απαραίτητο εργαλείο για μια κριτική κοινωνική θεωρία που αποσκοπεί στη χαρτογράφηση των ορίων της δημοκρατίας στις καπιταλιστικές κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας. Αυτό συμβαίνει γιατί στη χαμπερμασιανή ανάλυση διαφοροποιείται η δημόσια σφαίρα τόσο από το κράτος, όσο και από την επίσημη οικονομία (official-economy): η έννοια της δημόσιας σφαίρας στον Habermas αναφέρεται σε μια σφαίρα που δε σχετίζεται με την αγορά αλλά με το λόγο και τη διακίνησή του, είναι ο χώρος όπου οι πολίτες συζητάνε για τα ζητήματα που τους αφορούν, δηλαδή «ένας θεσμοθετημένος χώρος διαλογικής

αλληλεπίδρασης» (Fraser, 1990, 57) –πρόκειται κατά τη Fraser για ένα πολύ σημαντικό στοιχείο και μια κρίσιμη διάκριση που συχνά οι φεμινιστικές αναλύσεις παραβλέπουν, χρησιμοποιώντας τη δημόσια σφαίρα ως μια ασαφή γενικ(ευτικ)ή κατηγορία που περιλαμβάνει ό,τι θεωρείται πως δεν ανήκει στην οικιακή σφαίρα και τη σφαίρα της οικογένειας.

Η Fraser υποστηρίζει ότι τα βασικά προβλήματα της ανάλυσης του Habermas είναι αφενός ότι δεν ασχολείται καθόλου με το τι συνέβη όταν σταμάτησαν να συντρέχουν οι συνθήκες που επέτρεψαν την ύπαρξη αυτού που ονόμασε «φιλελεύθερο μοντέλο της αστικής δημόσιας σφαίρας», αφετέρου ότι περιγράφοντας τη συνθήκη αυτή δεν αμφισβητεί καθόλου ορισμένες παραδοχές που αν εξεταστούν με μεγαλύτερη προσοχή αποκαλύπτεται πως είναι σχετικά διάτρητες (1990, 58). Επιχειρώντας να καταδείξει αυτού του είδους τις αδυναμίες, η Fraser αντιπαραβάλλει στην ανάλυση του Habermas μια σειρά από εναλλακτικές αναθεωρητικές προσεγγίσεις που εξετάζουν επίσης τα ζητήματα του δημόσιου διαλόγου και της συμμετοχής σε αυτόν. Σύμφωνα με το έργο θεωρητικών όπως οι Joan Landes, Geoff Eley και Mary Ryan, ό,τι φαίνεται ως παράλειψη του χαμπερμασιανού μοντέλου αποκαλύπτει στην πραγματικότητα τα κρισιμότερα στοιχεία για τους όρους με τους οποίους συνέβαινε η συνομιλία και η άρθρωση λόγου εντός του κοινωνικού τοπίου με το οποίο ασχολείται ο Habermas: στη δημόσια σφαίρα κυριαρχούσε ένα είδος συνομιλίας η είσοδος στην οποία δεν ήταν εφικτή με την ίδια ευκολία για όλα τα υποκείμενα, ενώ οι εναλλακτικές, άλλου τύπου δημόσιες σφαίρες (που δημιουργούνταν από και για τα υποκείμενα που η κυρίαρχη δημόσια σφαίρα απέκλειε) απονομιμοποιούνταν παντελώς από τους κυρίαρχους λόγους και τις κυρίαρχες κοινωνικά ομάδες. Η δημόσια σφαίρα δεν υπήρξε η σύντομη πραγμάτωση μιας δημοκρατικής ουτοπίας που δυστυχώς εκφυλίστηκε πολύ γρήγορα, όπως δηλαδή περιγράφει ο Habermas, αλλά μια ξεκάθαρα ιδεολογική έννοια, συνυφασμένη μάλιστα στενά με την αρρενωπότητα. Ως τέτοια παράγει συγκεκριμένες συσκοτίσεις και επιπλέον έπαιξε ένα κρίσιμο ρόλο στην επανανομιμοποίηση μιας αναδυόμενης πολιτικής εξουσίας που έλαβε χώρα την περίοδο της ανάλυσης του Habermas (Fraser, 1990, 62).

Αυτό το σώμα αναθεωρητικών προσεγγίσεων αποσταθεροποιεί σημαντικά την ανάλυση του Habermas καταλογίζοντάς της πως αρνείται τις διαδικασίες κυριαρχίας και τους άρρηκτα συνδεδεμένους μαζί της αποκλεισμούς. Η Fraser ωστόσο αρνείται να επιλέξει από το δίπολο Habermas-αναθεωρητές, υποστηρίζοντας ότι κάθε μία από τις επιλογές αυτές είναι από μόνη της ανεπαρκής για τη διερεύνηση των ζητημάτων με τα οποία καταπιάνονται. Η έννοια της

χαμπερμασιανής δημόσιας σφαίρας, υποστηρίζει, δεν πρέπει ούτε να υιοθετείται ευλαβικά ούτε όμως και να εγκαταλειφθεί παντελώς. Είναι όμως απαραίτητο να συνδυαστεί και να συνομιλήσει με προσεγγίσεις όπως αυτές που αναφέρθηκαν για να καταστούν σαφή τα σημεία της που αναδεικνύονται ως πυλώνες αυτής της «συγκεκριμένης, αστικής και ανδροκεντρικής (masculinist) αντίληψης της δημόσιας σφαίρας» (Fraser, 1990, 62).

Σύμφωνα με τη Fraser, ένα από τα σημεία που η αναθεωρητική βιβλιογραφία καταδεικνύει ως περιορισμούς του Habermas, και το οποίο σε γενικές γραμμές προαναφέρθηκε, έχει να κάνει με το ότι η είσοδος στη δημόσια σφαίρα και άρα το δικαίωμα στην άρθρωση λόγου δεν είναι το ίδιο εύκολα για όλα τα υποκείμενα. Όταν ο Habermas υποστηρίζει ότι πρέπει τα άτομα να διαβουλευούνται μεταξύ τους παραμερίζοντας τις διαφορές της θέσης τους, δε λαμβάνει καθόλου υπόψη ότι οι υποτελείς κοινωνικά ομάδες –με την υποτέλεια να οργανώνεται στη βάση οποιουδήποτε κοινωνικού χαρακτηριστικού, όπως ενδεικτικά του φύλου, της τάξης ή της εθνικότητας– τείνουν να αποκλείονται από τη συνομιλία με μια σειρά από μη ρητούς τρόπους, με τον ίδιο τρόπο που μας είναι γνώριμος, λέει η Fraser, από το πώς οι άντρες τείνουν να μονοπωλούν τις συζητήσεις, να διακόπτουν τις γυναίκες και να τις μεταχειρίζονται ως μη-ισότιμους συνομιλητές.⁴ Ο διαλογικές διαδικασίες αυτού του είδους καταλήγουν συχνά να διαιωνίζουν τις σχέσεις εξουσίας και ανισότητας, αφού οι υποτελείς ομάδες μπορεί να μην έχουν τον τρόπο και τον χώρο να αρθρώσουν τις φωνές τους, να επιτελούν δηλαδή αυτό ακριβώς που οφείλει να συμβαίνει στην χαμπερμασιανή δημόσια σφαίρα. Ένας άλλος περιορισμός της χαμπερμασιανής ανάλυσης αφορά την ενικότητα της δημόσιας σφαίρας και το γεγονός πως ο Habermas αναφέρεται με αρνητικό πρόσημο στον πολλαπλασιασμό των σφαιρών, ως ένδειξη κατακερματισμού και παρακμής. Η Fraser επισημαίνει ότι εκτός από τη κυρίαρχη δημόσια σφαίρα υπάρχουν και τα «υπεξούσια αντιθετικά κοινά» (subaltern counterpublics), όπως τα ονομάζει, όπου τα αποκλεισμένα από τη δημόσια σφαίρα υποκείμενα συναντιούνται και συνομιλούν. Οι συνομιλιακοί αυτοί χώροι δίνουν τη δυνατότητα συγκρότησης λόγων και διατύπωσης αιτημάτων –όπως συνέβη και με το φεμινιστικό κίνημα κατά τη διάρκεια της ιστορίας του– οι οποίοι αρθρώνονται σε αντιπαραβολή με τους κυρίαρχους, επεκτείνοντας έτσι τα όρια του ρηματικού πεδίου. Εκεί ακριβώς βρίσκεται και η χειραφετητική δυναμική τους, ως λόγων που δυνητικά μπορούν να εναντιωθούν στην κυριαρχία. Η πληθυντικότητα των δημόσιων

⁴ Η Fraser αναφέρεται εδώ στη δουλειά της Jane Mansbridge.

σφαιρών δεν είναι ένδειξη εκφυλισμού, υποστηρίζει η Fraser, αλλά αντιθέτως, σε ιεραρχικά δομημένες κοινωνίες αποτελεί δυνατότητα και ταυτόχρονα υπόσχεση χειραφέτησης.

Ένα άλλο σημείο που επισημαίνει η Fraser αφορά τις συσκοτίσεις της χαμπερμασιανής ανάλυσης που εκκινούν από το πώς αυτή αντιλαμβάνεται το τι συνιστά δημόσιο και τι ιδιωτικό ζήτημα. Αν ως δημόσιο νοείται το ζήτημα εκείνο που είναι «κοινού ενδιαφέροντος» (Fraser, 1990, 71) αυτομάτως εξοστρακίζονται από τη δημόσια σφαίρα τα θέματα που δεν θεωρούνται από όλα τα άτομα ως θέμα που τα αφορά. Η Fraser θυμίζει πως αυτό συνέβαινε για παράδειγμα με το ζήτημα της ενδο-οικογενειακής βίας το οποίο εισήγαγαν στο δημόσιο λόγο οι φεμινίστριες (δηλαδή ένα υπεξούσιο αντι-κοινό), αναδεικνύοντάς το αφενός ως σημαντικό αφετέρου ως θέμα κοινού ενδιαφέροντος μέχρι που όντως έγινε αντιληπτό ως τέτοιο και μετατοπίστηκε στο κέντρο της δημόσιας σφαίρας. Το ποιο θέμα είναι «κοινού ενδιαφέροντος», ποιο θέμα δηλαδή αφορά την πλειονότητα των μελών μιας κοινωνίας, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να είναι γνωστό εξ αρχής, εξηγεί η Fraser, είναι πάντα αποτέλεσμα ανταγωνισμών στο πεδίο του λόγου (Fraser, 1990, 71). Συν τοις άλλοις, αν λάβουμε υπόψη το ζήτημα της ιεραρχικής δόμησης της κοινωνίας που αναφέρθηκε και προηγουμένως, καθίσταται εύλογο ότι το τι συνιστά ζήτημα κοινού ενδιαφέροντος και κοινού καλού αποκτά μια επιπλέον δυσκολία στον ορισμό του: θα μπορούσε ποτέ να αντιλαμβάνεται με τον ίδιο τρόπο το «κοινό ενδιαφέρον» ο καταπιεστής και ο καταπιεζόμενος εντός μιας συγκεκριμένης συνθήκης βίας; Τέλος, η Fraser επισημαίνει ότι η διάκριση δημόσιου/ιδιωτικού αποτελεί γενικά μια ταξινόμηση που ιστορικά δεν είναι αθώα: ιστορικά, μας θυμίζει, ως «ιδιωτικά» ζητήματα θεωρούνται τα ζητήματα της ιδιοκτησίας και της οικιακής και προσωπικής ζωής, με την τελευταία να συμπεριλαμβάνει και τη σεξουαλική ζωή. Η αντίληψη αυτή όμως, τοποθετώντας τα εκτός της δημόσιας σφαίρας και άρα της συζήτησης και της αντιπαράθεσης γύρω από αυτά, συνήθως λειτουργεί προς όφελος των μη-υποτελών ομάδων, ακριβώς όπως συνέβαινε με το ζήτημα της ενδο-οικογενειακής βίας: θεωρούνταν ζήτημα που έπρεπε να μένει και να συζητιέται εντός των ορίων της οικογένειας και της προσωπικής ζωής με αποτέλεσμα την αναπαραγωγή της σχέσεων και των δυναμικών της έμφυλης βίας και καταπίεσης.

1.2. Δημόσια και ιδιωτική σφαίρα στην εποχή του ίντερνετ

Στο προηγούμενο υποκεφάλαιο αναφερθήκαμε στην ανάλυση του Habermas η οποία έπαιξε κεντρικό ρόλο στην πραγμάτευση της έννοιας της δημόσιας σφαίρας τις τελευταίες δεκαετίες,

καθώς και σε ένα μέρος των κριτικών που η εννοιολόγηση αυτή δέχτηκε, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις επισημάνσεις της Nancy Fraser που αναδεικνύουν ότι το πώς προσεγγίζονται οι έννοιες του δημόσιου και του ιδιωτικού προδίδει τις άρρητες παραδοχές που επιδρούν καταλυτικά στο πώς αντιλαμβανόμαστε τη δημόσια σφαίρα και την πολιτική της διάσταση. Η ούτως ή άλλως σύνθετη θεωρητική συζήτηση για τη δημόσια σφαίρα, κάποια στοιχεία της οποίας αποπειραθήκαμε να σκιαγραφήσαμε παραπάνω, γνωρίζει τα τελευταία χρόνια μια πολύ ενδιαφέρουσα θεωρητική μετατόπιση λόγω της εμφάνισης ενός παράγοντα που επαναδιαμορφώνει το νόημα των εννοιών του δημόσιου και του ιδιωτικού, που δεν είναι άλλος από το ίντερνετ.

Αντλώντας από το λεξιλόγιο των σπουδών επικοινωνίας, το ίντερνετ αποτελεί ένα *τεχνικό μέσο*, δηλαδή ένα μέσο που επιτρέπει διαδικασίες ανταλλαγής περιεχομένου και συμβολικών μορφών (Thompson, 1995/1999, 42). Αντίστοιχα τεχνικά μέσα απαιτούνται για κάθε είδους επικοινωνία αν αυτή προσεγγιστεί ως πράξη συμβολικής αλληλεπίδρασης, είτε γίνεται «πρόσωπο με πρόσωπο» είτε είναι διαμεσολαβημένη. Η διαδικτυακή επικοινωνιακή συνθήκη, αποτελώντας έναν τρόπο διαμεσολαβημένης αλληλόδρασης, αναπαράγει τη συνθήκη που ο Thompson περιέγραψε ως «αναδιάταξη του χώρου και του χρόνου» (Thompson, 1995/1999, 62) και η οποία υπήρξε το αποτέλεσμα της εξάπλωσης της χρήσης τέτοιων μέσων επικοινωνίας: καθώς «οι αναλογίες του ‘μείγματος αλληλόδρασης’ της κοινωνικής ζωής έχουν αλλάξει» (Thompson, 1995/1999, 153), μετατοπιζόμενες προς επικοινωνιακές διαδικασίες που δεν πραγματοποιούνται πρόσωπο με πρόσωπο και τα άτομα προσλαμβάνουν λόγους και πληροφορίες από άλλα άτομα με τα οποία δεν αλληλεπιδρούν «άμεσα στην καθημερινή τους ζωή» (Thompson, 1995/1999, 153-4), οι διαστάσεις του χώρου και του χρόνου αποσυνδέονται, αφού πια δεν απαιτείται φυσική συμπαρουσία και ταυτοχρονία για τα άτομα που εκφέρουν το λόγο και για αυτά που τον προσλαμβάνουν. Το ίντερνετ λοιπόν εντάσσεται σε μια συνθήκη μαζικής επικοινωνίας με ιστορία αρκετών αιώνων –που διαπλέκεται αζεδιάλυτα και εν πολλοίς αιτιακά με την μετάβαση στη νεωτερικότητα (βλ. Anderson, 1983· Habermas, 1962/1989· Thompson, 1995/1999)– η οποία συμβολικά ξεκινάει από την εφεύρεση της τυπογραφίας και συμπεριλαμβάνει την εμφάνιση των περιοδικών εκδόσεων, των βιβλίων και των εφημερίδων, και φτάνει στις πιο «πρόσφατες» εξελίξεις του 20ού αιώνα, δηλαδή την αλματώδη ανάπτυξη της τεχνολογίας των τηλεπικοινωνιών και των δικτύων.

Ωστόσο υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά και δυνατότητες της χρήσης του ίντερνετ ως μέσου επικοινωνίας που καθιστούν σαφές ότι δεν πρόκειται απλώς για ένα σταθμό στην ιστορία της μαζικής επικοινωνίας, αλλά για μια κρίσιμη στιγμή της η οποία τροποποιεί ριζικά τους όρους της περί αυτής συζήτησης οδηγώντας πολλές αναλύσεις στα θεωρητικά τους όρια. Στο σημείο αυτό θεωρούμε χρήσιμο να διευκρινιστεί πως σε καμία περίπτωση δεν αντιλαμβανόμαστε την «εποχή του ίντερνετ» ως μια καθολική, παγκόσμια συνθήκη που αντικατέστησε την προηγούμενη φάση μιας γραμμικά αντιλαμβανόμενης κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας· γνωρίζουμε πως η τεχνολογική εγγραμματοσύνη και η ελεύθερη ή φτηνή πρόσβαση στον παγκόσμιο ιστό δεν είναι ισότιμα κατανεμημένες σε όλες τις ηπείρους και τις χώρες, καθώς πως και το ίδιο το εσωτερικό των κοινωνιών όπου η πρόσβαση στο ίντερνετ θεωρείται λίγο-πολύ δεδομένη δεν είναι ποτέ κοινωνικά αδιαφοροποίητο και ομοιογενές εν γένει. Η παρούσα εργασία ωστόσο εστιάζει σε αυτό που σχηματικά μπορεί να περιγραφεί ως *δυτικές κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας*, μια αφαίρεση που θεωρούμε πως δεν έχει κρίσιμο κόστος στην ανάλυση που θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια. Για τις κοινωνίες λοιπόν αυτές, οι δυνατότητες αλληλεπίδρασης που επιτρέπει το ίντερνετ είναι, όπως όλα δείχνουν, ιστορικά πρωτόγνωρες.

Αυτό καθίσταται ιδιαίτερα εύλογο αν στραφούμε στους όρους που χρησιμοποιήθηκαν από τον Thompson για να περιγράψει τα μέσα διαμεσολαβημένης αλληλόδρασης, δηλαδή την *συμπαρουσία* και την *ταυτοχρονία*. Το ίντερνετ, όπως όλα τα μαζικά μέσα, δεν προϋποθέτει την συμπαρουσία ώστε δύο ή περισσότερα άτομα να εμπλακούν σε μια συνομιλιακή συνθήκη, αλλά καθιστά εφικτή την ανεξαρτήτως τόπου ταυτοχρονία με μια ταχύτητα και ευκολία χωρίς προηγούμενο, οδηγώντας σε αυτό που ο Castells ονόμασε «χώρο των ροών και του άχρονου χρόνου» (2009, 33-36). Το ίντερνετ έτσι αναδεικνύεται ως το παραδειγματικό MME της παγκοσμιοποιημένης εποχής (Livingstone, Couldry & Markham, 2007), μιας εποχής στην οποία οι νέες τεχνολογίες και τα νέα μέσα δε μπορούν να κατανοηθούν χωρίς την έννοια των παγκόσμιων δικτύων. Επιπλέον, πέρα από τη δυνατότητα που δίνει το ίντερνετ να ανταλλάσσουν συμβολικό περιεχόμενο σε πραγματικό χρόνο (άγνωστα) άτομα από την άλλη άκρη του κόσμου, το ίντερνετ ως πρακτική, δηλαδή συνδυασμένο με τα τεχνικά χαρακτηριστικά των συσκευών που επιτρέπουν την πρόσβαση σε αυτό, διαφέρει τόσο από οποιοδήποτε άλλο μέσο αλληλόδρασης, που οδηγεί στην ανάδυση νέων υποκειμενικότητων, όπως αυτή που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «διαρκώς συνδεδεμένη υποκειμενικότητα» από το ομώνυμο

κείμενο της danah boyd (2012) όπου τα χαρακτηριστικά της τελευταίας ανατέμνονται με χειρουργική ακρίβεια.

Περνάω πολύ χρόνο συναναστρεφόμενη με άτομα πρόσωπο-με-πρόσωπο, βλέποντας ταινίες και περπατώντας σε πόλεις. Περνάω επίσης χρόνο κάνοντας πράγματα που θα προτιμούσα να μην κάνω –ψωνίζω φρούτα και λαχανικά, αγκομαχώ στον διάδρομο του γυμναστηρίου και ούτω καθεξής. Όλες αυτές οι δραστηριότητες δεν είναι online καθαυτές, αλλά λόγω της τεχνολογίας η δυνατότητα σύνδεσης είναι πάντα παρούσα. Μπορώ ανά πάσα στιγμή να αναζητήσω πληροφορίες για κάτι, να σερφάρω στο ίντερνετ, ενώ παράλληλα κάνω κάτι άλλο, να έχω ανοιχτά παράθυρο συνομιλίας με φίλους. Δεν είμαι πραγματικά online, αφού οι δραστηριότητές μου δεν επικεντρώνονται στα ψηφιακά bits του διαδικτύου, αλλά δεν είμαι ούτε και offline. Βρίσκομαι εκεί που αυτές οι έννοιες αποσταθεροποιούνται [...], μπορεί να μην είμαι διαρκώς συνδεδεμένη στο ίντερνετ όπως το εννοούμε στην καθομιλουμένη αλλά είμαι διαρκώς συνδεδεμένη στο δίκτυο (boyd, 2012: 71-2).

Ο τρόπος που οι νέες τεχνολογίες επιτρέπουν πρακτικές οι οποίες εγγράφονται στα υποκείμενα είναι μια από τις πολύ ενδιαφέρουσες συνέπειες των νέων μέσων, ωστόσο στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας εστιάζουμε στις μετατοπίσεις που προκαλεί το ίντερνετ στην έννοια της δημόσιας σφαίρας, με δεδομένο πως το διαδίκτυο αποτελεί έναν χώρο, τον κυβερνοχώρο, όπου εν δυνάμει πραγματοποιείται ακριβώς αυτό που ο Habermas αποκάλεσε «διαλογικές αντιπαραθέσεις» (discursive contestation), την ίδια στιγμή που ο χώρος αυτός είναι αποσυνδεδεμένος παντελώς από την επικράτεια του έθνους-κράτους, δηλαδή την κύρια χωρική αναλυτική κατηγορία του Habermas, αλλά και του κειμένου της Fraser που προαναφέρθηκε. Οι τελευταίοι αναφέρονται σε πολίτες που συζητάνε για τα «σημαντικά» θέματα του έθνους-κράτους, ενώ τώρα τα άτομα που συζητάνε στον νέο αποτοπικοποιημένο χώρο, τον κυβερνοχώρο, μπορεί να βρίσκονται οπουδήποτε στον κόσμο. Επιχειρώντας να αναλογιστούμε την επίδραση των νέων τεχνολογιών και των δυνατοτήτων τους στην έννοια της δημόσιας σφαίρας όπως αυτή αναλύθηκε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, παρατηρούμε πως αυτή μεταβάλλεται με τρεις διακριτούς και ταυτόχρονα αλληλοδιαπλεκόμενους τρόπους: ο πρώτος έχει να κάνει με το ότι οι λογοθετικοί ανταγωνισμοί και οι διαβουλεύσεις που υπάρχουν στην «παραδοσιακή» δημόσια σφαίρα μεταφέρονται αυτούσιοι σε ένα νέο χώρο, τον κυβερνοχώρο· ο δεύτερος με το ότι το διαδίκτυο διαμορφώνει νέες, αποτοπικοποιημένες ψηφιακές δημόσιες σφαίρες οι οποίες δύνανται να λειτουργούν παντελώς αυτόνομα, και ο τρίτος αφορά το γεγονός ότι, όπως έχει επισημανθεί από την Keller, ο κυβερνοχώρος επιτρέπει μια πρωτόγνωρη συνθήκη στην οποία αυτό που θεωρείται ως δημόσια εκφορά λόγου μπορεί να ασκηθεί από ένα άτομο τη στιγμή που αυτό βρίσκεται στη συμβατικά οριζόμενη ως ιδιωτική σφαίρα (Keller, 2012).

Αυτές οι μετατοπίσεις που προκαλεί το διαδίκτυο έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, μεταξύ άλλων, αναφορικά με τις δυνατότητες που παρέχουν στην άρθρωση φεμινιστικών λόγων και στη συγκρότηση κοινοτήτων από τις οποίες αυτοί εκφέρονται. Προσεγγίζοντας τον φεμινισμό ως έναν λόγο ο οποίος θέτει στο επίκεντρο τις συνέπειες της ιστορικά υπεξούσιας θέσης των γυναικών, το πώς αυτή αρθρώνεται και διαπλέκεται με άλλα συστήματα εξουσίας, δηλαδή ως έναν λόγο που προέρχεται από αυτό που η Fraser περιέγραψε ως υπεξούσιο αντιθετικό κοινό, έναν «τόπο παράλληλου λόγου (parallel discursive area) όπου τα μέλη των υπεξούσιων κοινωνικών ομάδων εφευρίσκουν και διακινούν αντι-λόγους» (Fraser, 1990, 67), το διαδίκτυο γενικά και οι ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης (social networking websites) ειδικότερα παρέχουν ριζικά νέες συνομιλιακές δυνατότητες και ως εκ τούτου πρωτόγνωρες συνθήκες, ευκαιρίες και προκλήσεις για την άρθρωση φεμινιστικών αιτημάτων.

1.3 Διαδίκτυο, πολιτικές διεκδικήσεις και νέα είδη ακτιβισμού

Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, ένα κρίσιμο μέρος των λόγων που διεκδικούν σήμερα τον φεμινισμό και τον αναστοχασμό γύρω από ζητήματα φύλου αρθρώνεται στο διαδίκτυο αλλά και χάρη στις δυνατότητες που αυτό παρέχει, όπως αυτές περιγράφηκαν σχηματικά στην προηγούμενη ενότητα. Με λίγα λόγια το διαδίκτυο, που ούτως ή άλλως επαναπροσδιορίζει την έννοια της δημόσιας σφαίρας, στη συνάντησή του με τα φεμινιστικά αιτήματα και τους αντίστοιχους λόγους επαναπροσδιορίζει επιπλέον την έννοια της πολιτικής (φεμινιστικής) διεκδίκησης και διαφοροποιεί ριζικά τους λόγους αυτούς από αντίστοιχης θεματολογίας λόγους του παρελθόντος.

Η σημασία του φεμινιστικού διαδικτυακού ακτιβισμού και των αντι-κοινοτήτων για την κατανόηση του νέου τοπίου επεσημανόταν ήδη σε αναλύσεις για το «κίνημα Riot Grrrl» της δεκαετίας του '90 το οποίο είχε προσεγγιστεί από κάποιους ως «τρίτο φεμινιστικό κύμα» (ενδεικτικά βλ. Garrison, 2014), όχι γιατί συγκροτούνταν ως κάτι μαζικό ή ενιαίο και θεωρητικά συμπαγές, αλλά γιατί επρόκειτο για λόγους που παρουσίαζαν σημαντικές διαφοροποιήσεις από τις εστιάσεις και τα αιτήματα του δεύτερου κύματος. Κεντρικά χαρακτηριστικά του υπήρξαν η επιρροή του από τις γυναικείες σπουδές και την κληρονομιά του δεύτερου κύματος ως προς την αμφισβήτηση της ενικής έμφυλης κατηγορίας, η αντεπίθεση (backlash) που έλαβε χώρα κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν το δεύτερο κύμα, το γεγονός ότι το «κίνημα» συγκροτούνταν σε συνθήκες ύστερου καπιταλισμού και μεταμοντέρνου περιβάλλοντος και επιπλέον η σχέση του

με τα δίκτυα και την αυξημένη πρόσβαση στις νέες τεχνολογίες (Garrison, 2000). Στο σύγχρονο πολιτισμικό τοπίο το διαδίκτυο αναδεικνύεται από πολλούς θεωρητικούς (Vogt & Chen, 2001· Nip, 2004· Minahan & Cox, 2007· Kingston, 2014· Thelandersson, 2014) ως κρίσιμος παράγοντας στην ανάδυση των νέων λόγων για τον φεμινισμό, το φύλο και τη σεξουαλικότητα αφού παρέχει έναν χώρο στον οποίο τα πολλαπλά κοινά που ούτως ή άλλως συνυπάρχουν στη δημόσια σφαίρα μπορούν να συναντηθούν, να αλληλεπιδράσουν αλλά και να συγκροτήσουν κοινότητες, όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο Renninger στη μελέτη του για την ασέξουαλ κοινότητα του Tumblr (Renninger, 2015). Εκτός από την ιστορικά πρωτόγνωρη δυνατότητα που παρέχει ο ψηφιακός χώρος για συνάντηση και επικοινωνία –και ό,τι αυτές συνεπάγονται– σε πραγματικό χρόνο, αυτό που ο Thompson περιέγραφε ως ταυτοχρονία που όμως δεν απαιτεί συμπαρουσία των ατόμων που εμπλέκονται στην επικοινωνιακή διαδικασία (Thompson, 1995/1999), το διαδίκτυο επιπλέον διευκολύνει την αυτομόρφωση των κοινοτήτων που συγκροτούνται εντός του. Έτσι, αναφορικά με τον φεμινισμό για παράδειγμα, οι έφηβες που είναι μέλη διαδικτυακών κοινοτήτων οι οποίες δομούνται γύρω από φεμινιστικά blogs αποκτούν τη δυνατότητα να διευρύνουν τις γνώσεις τους και να εμβαθύνουν την κατανόησή τους σε ζητήματα σχετικά με τον φεμινισμό και τα ζητήματα φύλου, καθώς και να επαναδιαπραγματευτούν το τι συνιστά κοινότητα εντός ενός νεοφιλελεύθερου πολιτισμικού πλαισίου (Keller, 2012), ενώ πλατφόρμες όπως το Tumblr αναδεικνύονται σε δημοφιλείς τόπους συζήτησης και αλληλεπίδρασης μεταξύ ομάδων που ενδιαφέρονται για σχετικά θέματα και προωθούν ζητήματα όπως η γυναικεία αλληλεγγύη, η διαθεματικότητα, η ενημέρωση και η εκπαίδευση (Connelly, 2015). Τα κοινωνικά δίκτυα, ως ανοιχτές πλατφόρμες που έχουν συχνά τη δυνατότητα να φιλοξενήσουν κείμενα μεγάλης έκτασης στα οποία ένα θέμα μπορεί να πλαισιωθεί και να αναλυθεί σε βάθος, έχουν χαιρετιστεί επιπλέον ως προνομιακοί τόποι για την ανάπτυξη ενός διαθεματικού φεμινισμού, αφού οι εκτενείς συζητήσεις που πραγματοποιούνται εντός τους από άτομα που βρίσκονται σε διαφορετικά μέρη του πλανήτη επιδρούν δυνάμει καταλυτικά στο κρίσιμο εκείνο «τμήμα του προνομίου [που] είναι η άγνοια ενός ατόμου για εμπειρίες που διαφέρουν από τις δικές του και η πεποίθηση ότι όλοι ζούνε κάτω από τις ίδιες υλικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες και έχουν τις ίδιες ευκαιρίες » (Thelandersson 2014: 529). Επιπλέον, πέρα από το ότι διαδίκτυο αποτελεί έναν αυτόνομο τρόπο δράσης και επικοινωνίας, υπάρχει και η λειτουργία του ως τρόπου παράλληλου και συμπληρωματικού με το μη ψηφιακό και οι δυνατότητες που επιτρέπει αυτή ακριβώς η παραλληλία: στην έρευνά της

σχετικά με τον φεμινιστικό κυβερνοακτιβισμό στον ισπανόφωνο διαδικτυο, η Puente περιγράφει πώς οι κοινότητες που τάσσονται στην καταπολέμηση της βίας κατά τον γυναικών χρησιμοποιούν ακτιβιστικά το διαδικτυο, είτε με την διαδικτυακή άρθρωση αιτημάτων που δυναμώνει την εκτός διαδικτύου πολιτική δράση των κοινοτήτων, είτε με τις διευκολύνσεις σε θέματα οργάνωσης και επικοινωνίας που αυτό παρέχει, είτε με το να το χρησιμοποιούν για να μοιράζονται πληροφορίες και κείμενα (Puente, 2011).

Συνιστούν όμως αυτές οι μορφές διαδικτυακής ενασχόλησης πολιτική συμμετοχή; Μπορεί να θεωρηθεί η παραγωγή κειμένων (γραπτών ή μη) στα κοινωνικά δίκτυα με θέμα τους έμφυλους ρόλους πολιτική πράξη; Ο τρόπος χρήσης του διαδικτύου για την προώθηση φεμινιστικών αγώνων έτσι με τον τρόπο που τον περιγράφει η Puente είναι, θα λέγαμε, ο πιο συμβατικά πολιτικός, με την έννοια ότι χρησιμοποιεί ένα μέσο επικουρικά για τη στήριξη και την προώθηση εξω-διαδικτυακών πολιτικών δράσεων που προϋπάρχουν. Οι άλλες διαδικτυακές πρακτικές που περιγράφηκαν, είτε πρόκειται για συνδημιουργία κοινοτήτων με άγνωστα άτομα, ενδεχομένως και από άλλες χώρες, με σκοπό την αυτομόρφωση ή την ανταλλαγή βιωμάτων και εμπειριών, είτε για τη συγγραφή «μαχητικών» άρθρων και ποστ στα κοινωνικά δίκτυα που καθιστούν τους φεμινιστικούς λόγους περισσότερο ορατούς επιχειρώντας να τους τοποθετήσουν στο κέντρο της κυρίαρχης δημόσιας σφαίρας, είναι μεταιχμιακές και σίγουρα δεν αποτελούν τρόπους παραδοσιακής πολιτικής συμμετοχής, ωστόσο *αμφισβητούν και επεκτείνουν* την ίδια την έννοια της πολιτικής συμμετοχής. Με δεδομένο ότι πρόκειται για πρακτικές που δημιουργούν έναν δημόσιο εαυτό, δηλαδή έναν πολίτη που αρθρώνει δημόσιο λόγο, είναι αναμφίβολα ένα *είδος πολιτικής πράξης*, ακόμη κι αν αυτή συνίσταται απλώς στη διασάλευση των έμφυλων στερεοτύπων (Harris, 2008). Σύμφωνα με αναλύσεις όπως της Keller (2012), οι διαδικτυακές πρακτικές αυτού του είδους πρέπει να προσεγγιστούν ως μέρος της παράδοσης των εναλλακτικών μορφών διαπραγμάτευσης του πολιτικού με τις οποίες έχει ιστορικά συνδεθεί ο φεμινισμός και οι φεμινιστικοί ακτιβισμοί. Εκτός από τις μορφές κλασικού ακτιβισμού όπως είναι για παράδειγμα οι δημόσιες διαμαρτυρίες, ο φεμινισμός έχει αναδείξει ως πολιτική πράξη τον ρητορικό ακτιβισμό στον οποίο κατέχει κεντρικό ρόλο η αμφισβήτηση των στερεοτύπων, το στρατηγικό χιούμορ και οι προσωπικές αφηγήσεις (Sowards & Renegar, 2006). Η Keller υποστηρίζει ότι ακριβώς αυτές τις πρακτικές είναι που πρέπει να προσεγγίσουμε ως τον σημερινό φεμινιστικό ακτιβισμό, αφού αναδύονται από τις ιδιαιτερότητες της σημερινής συνθήκης στην οποία οι έμφυλες διακρίσεις στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες δεν είναι τόσο

χοντροκομμένες όσο στο παρελθόν και το διαδίκτυο και η ποπ κουλτούρα κατέχουν σημαντική θέση στις ζωές των νέων ατόμων, ενώ επιπλέον πρόκειται για πρακτικές τις οποίες μπορεί κανείς να ασκήσει ενώ βρίσκεται στην ιδιωτική σφαίρα (Keller, 2011).

Όπως έχει γίνει αντιληπτό από τα προηγούμενα, θεωρούμε τους φεμινιστικούς λόγους που αρθρώνονται στο διαδίκτυο ως ένα πεδίο με μεγάλο ενδιαφέρον για την κατανόηση της σύγχρονης φεμινιστικής γραμματικής, των συστατικών και των αιτημάτων της, καθώς και των μετατοπίσεων που επιφέρει στην έννοια του πολιτικού ακτιβισμού, σε ένα πρωτόγνωρο πλαίσιο όπου ο φεμινισμός φαίνεται να εξέρχεται από τη σφαίρα της απονομιμοποίησης στην οποία τον είχε καταδικάσει η αντεπίθεση που ακολούθησε το δευτερο κύμα. Εκκινώντας από αυτό το ενδιαφέρον, η παρούσα εργασία θα εστιάσει στους διαδικτυακούς φεμινιστικούς λόγους και πιο συγκεκριμένα στον τρόπο που κατασκευάζεται αλλά και αιτείται η πληθυντικότητα της ενσώματης εμπειρίας εντός τους, ιδίως σε ζητήματα σώματος, φύλου και σεξουαλικότητας.

Κεφάλαιο δεύτερο

Μεθοδολογία

Στο προηγούμενο κεφάλαιο σκιαγραφήθηκε το θεωρητικό πλαίσιο από το οποίο αντλεί η παρούσα εργασία, δηλαδή από τις αναλύσεις για τη δημόσια σφαίρα, τις μετατοπίσεις της έννοιας τόσο εξαιτίας της κριτικής στο αρχικό σχήμα του Habermas όσο και λόγω του διαδικτύου και των αποσταθεροποιήσεων που προκαλεί, καθώς και τις νέες δυνατότητες που προκύπτουν για την άσκηση πολιτικού ακτιβισμού γενικά και την άρθρωση φεμινιστικών λόγων και αιτημάτων ειδικότερα. Στην παρούσα ενότητα θα εξηγήσουμε τη μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε, δηλαδή την ανάλυση λόγου, και θα αιτιολογηθεί η επιλογή του υλικού που μελετήθηκε.

2.1 Σχετικά με την ανάλυση λόγου

Η παρούσα εργασία βασίζεται στη φουκωική μεθοδολογία της ανάλυσης λόγου που εντάσσεται στο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, δηλαδή στην προσέγγιση εκείνη η οποία έχει τις ρίζες της στον γαλλικό μεταδομισμό και θεωρεί ότι η γλώσσα συμβάλλει ενεργά στη συγκρότηση της πραγματικότητας (Phillips & Jørgensen, 2002/2009, 31). Στο πλαίσιο της τελευταίας, ο λόγος δεν αντιμετωπίζεται ως μέθοδος αποτύπωσης μιας υπάρχουσας, αυτόνομης (και εκτός λόγου) κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά ως ένας παράγοντας που έχει ενεργή συμμετοχή στην παραγωγή και την κατασκευή της. Με τα λόγια του ίδιου του Φουκώ:

[...] ο λόγος δεν είναι μια εύθραυστη επιφάνεια επαφής ή αντιπαράθεσης μεταξύ μιας πραγματικότητας και μιας γλώσσας (langue), η αντιπαράβολή ανάμεσα σε ένα λεξιλόγιο και μια εμπειρία. [...] αναλύοντας τους λόγους, βλέπει κανείς πως αυτό το φαινομενικό σφιχταγκάλισμα μεταξύ των λέξεων και των πραγμάτων χαλαρώνει και αναδύεται ένα σύνολο κανόνων που είναι προσίδιοι στις λογοθετικές πρακτικές. [...] Οι «λέξεις και τα πράγματα» είναι ο απολύτως σοβαρός τίτλος ενός προβλήματος, ο ειρωνικός τίτλος μιας εργασίας που τροποποιεί την ίδια της τη μορφή, μετατοπίζει τα δεδομένα της, και αποκαλύπτει εν τέλει έναν πολύ διαφορετικό στόχο. Έναν στόχο που δε συνίσταται πια στην αντιμετώπιση των λόγων ως συνόλων σημείων (που σημαίνουν στοιχεία τα οποία αναφέρονται σε περιεχόμενα ή αναπαραστάσεις) αλλά ως πρακτικών που συστηματικά κατασκευάζουν τα αντικείμενα για τα οποία μιλάνε» (σ.σ. η έμφαση δική μου) (Foucault, 1972, 48-9).

Η συγκεκριμένη προσέγγιση που αντιμετωπίζει τον λόγο και την κοινωνική πραγματικότητα ως δύο πεδία τα οποία διαπλέκονται παράγοντας διαρκώς το ένα το άλλο έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη πολλών μεθοδολογιών ανάλυσης με διαφορετικές εστιάσεις, δυνατότητες και κατ' επέκταση διαφορετικούς περιορισμούς (για μια συγκεντρωτική αντιπαραβολή κάποιων από αυτές, βλ. Phillips & Jørgensen, 2002/2009). Για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας και με δεδομένη τη φύση του προς ανάλυση υλικού επιλέχθηκε ως πιο κατάλληλη η μεθοδολογία της φουκωικής ανάλυσης λόγου έτσι όπως προσεγγίστηκε από τον Ian Parker (1992, 1994). Η βασική παραδοχή του Parker είναι πως η γλώσσα «παράγει συστήματα νοημάτων και λόγων που λειτουργούν ανεξάρτητα από την πρόθεση αυτών που μιλούν ή γράφουν», οπότε στο πλαίσιο αυτό η ανάλυση λόγου «αντιμετωπίζει τον κοινωνικό κόσμο ως κείμενο, ή καλύτερα ως ένα σύστημα κειμένων που μπορούν να διαβαστούν από έναν ερευνητή» (Parker, 1994, 95). Στόχος του Parker κατά την ανάλυση ενός κειμένου (το οποίο δεν πρέπει κατ' ανάγκη να είναι γλωσσικό) είναι να εντοπίσει τα υποκείμενα που κατασκευάζονται από το κείμενο, τις σχέσεις τους με τις άλλες λογοθετικές κατασκευές που αναδύονται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά εντός του κειμένου, καθώς και τους ευρύτερους λόγους που διατρέχουν τις τελευταίες. Όπως επισημαίνεται από τον Parker, ένα από τα πλεονεκτήματα αυτού του είδους της ανάλυσης είναι πως δεν ασχολείται με το τι ήθελε να πει ο δημιουργός του κειμένου (Parker, 1994, 95)· το ζήτημα είναι αποκλειστικά η αποσαφήνιση των συνιστωσών του, οι οποίες είναι κατά πολύ ευρύτερες από το ίδιο το κείμενο και υπάρχουν ανεξάρτητα από αυτό, αφού αντλούν από (αλλά και εκβάλλουν σε) ένα συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον με τη δική του λογοθετική δυναμική.

Πιο συγκεκριμένα, ο Parker προτείνει μια σειρά βημάτων για τον εντοπισμό των λόγων που «διαπλέκονται μεταξύ τους για να παράγουν ένα κείμενο» (Parker, 1994, 95) τα οποία αποτελούν μια εφαρμοσμένη προσέγγιση των φουκωικών θέσεων αναφορικά με την κατασκευή, τη λειτουργία και την ιστορικότητα των λόγων (Parker, 1994, 95). Όπως προαναφέρθηκε, πρόκειται για μια μεθοδολογία που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ανεξάρτητα από το αν το προς μελέτη κείμενο είναι γλωσσικό, αλλά σε περίπτωση που δεν είναι, το πρώτο βήμα είναι καταρχάς να περιγραφεί το κείμενο και να μετατραπεί έτσι σε γλωσσικό. Το επόμενο βήμα μετά την κατά το δυνατόν πληρέστερη περιγραφή του κειμένου είναι, σύμφωνα με τον Parker, ο ελεύθερος συσχετισμός με αυτό, δηλαδή η συνειρμική ανάγνωσή του και η κωδικοποίηση των αποτελεσμάτων της, ώστε στη συνέχεια να πραγματοποιηθεί η καταγραφή των *αντικειμένων* που εμφανίζονται εντός του –και που είναι ακριβώς *τα αντικείμενα που κατασκευάζονται από τους*

λόγους που μιλάνε για αυτά (βλ. Foucault, 1972). Τα αντικείμενα είναι συνήθως ουσιαστικά που εμφανίζονται αυτούσια μέσα στο κείμενο ή που συνάγονται από τα συστατικά του, και σκοπός του αναλυτή είναι εκτός από το να τα εντοπίσει, να προσπαθήσει να κατανοήσει το περιεχόμενο και τις συνδηλώσεις τους. Η εμφάνιση των αντικειμένων και η οργάνωσή τους μέσα σε ένα κείμενο γίνεται πάντα εντός συγκεκριμένων *τρόπων ομιλίας* (ways of speaking) που τους προσδίδουν συγκεκριμένα νοήματα και καθιστούν δυνατή την ύπαρξή τους· αυτοί είναι και οι λόγοι που η ανάλυση έχει ως στόχο να εντοπίσει.

Πριν από αυτό όμως ο Parker επισημαίνει πως πρέπει επίσης να διακριθούν τα *υποκείμενα* του κειμένου, ώστε αφού κατονομαστούν να αναλυθούν τα χαρακτηριστικά τους όπως αυτά εμφανίζονται ή υπονοούνται εντός του. Επιπλέον πρέπει να εντοπιστεί και μια άλλη κατηγορία υποκειμένων, αυτά στα οποία *απευθύνεται* το κείμενο, και να καταστούν διακριτές οι σχέσεις μεταξύ όλων των υποκειμένων, οι εξαρτήσεις τους, όπως και η σχέση τους με το υποκείμενο-αναγνώστη του κειμένου. Καθώς σιγά-σιγά χαρτογραφούνται τα δίκτυα των σχέσεων μεταξύ των υποκειμένων και ο τρόπος που αυτά οργανώνονται γύρω από τα αντικείμενα που κατασκευάζονται εντός του κειμένου, ο ερευνητής αρχίζει να διακρίνει τις «διαφορετικές εκδοχές του κοινωνικού κόσμου που συνυπάρχουν μέσα στο κείμενο, και άρα να έρχεται πιο κοντά στην αναγνώριση διακριτών τρόπων ομιλίας που λειτουργούν εντός ενός κειμένου» (Parker, 1994, 95). Για παράδειγμα, στις οδηγίες του σωληναρίου οδοντόκρεμας που αναλύει ο Parker εξηγώντας τη μεθοδολογία του, αναφέρει ότι αυτές εγκαλούν τον αναγνώστη τους (και άρα τον αγοραστή της οδοντόκρεμας) ως ένα υποκείμενο που (καλείται να) δρα και να αποφασίζει με έναν ορθολογικό τρόπο, και επιπλέον ως έναν ενήλικα υπεύθυνο για την κηδεμονία ενός παιδιού· ο αναγνώστης «καλείται να συμφωνήσει με την ιδέα πως ένα παιδί αναπτύσσεται με έναν συγκεκριμένο τρόπο μέχρι μια συγκεκριμένη ηλικία (οχτώ έτη) ενώ επίσης υποτίθεται πως είναι πρόθυμος να συμβουλευτεί ειδικούς επί των ζητημάτων υγείας του παιδιού» (Parker, 1994, 97). Στη συνέχεια, το κείμενο που μελετάται μπορεί να αντιπαραβληθεί με άλλα κείμενα ώστε να αξιολογηθεί πώς αυτοί οι τρόποι ομιλίας εκδιπλώνονται όταν αυτά απευθύνονται σε διαφορετικά είδη κοινού –φεριπεϊν, στο παράδειγμα του Parker θα είχε ενδιαφέρον, όπως ο ίδιος αναφέρει, να μελετηθούν συγκριτικά όχι άλλες συσκευασίες παιδικής οδοντόκρεμας, αλλά φαινομενικά άσχετα είδη κειμένων που όμως φιλοξενούν και αυτά στο εσωτερικό τους αντίστοιχες παραδοχές για τον ορθολογισμό όπως αυτές που εντοπίστηκαν. Στο σημείο αυτό μπορεί πια να επιχειρηθεί η ονοματοδοσία των λόγων που έχουν εντοπιστεί· ο Parker

για παράδειγμα καταλήγει πως οι κύριοι λόγοι που διατρέχουν το κείμενο που αναλύει είναι ο ορθολογικός, ο λόγος για την οικογένεια, ο αναπτυξιακός-εκπαιδευτικός και ο ιατρικός.

Η μεθοδολογία ανάλυσης που περιγράφηκε θα χρησιμοποιηθεί στη συνέχεια για την ανάλυση των κειμένων με τα οποία ασχολείται η παρούσα εργασία, είτε αυτά είναι άρθρα, όπως στην πλειονότητα των περιπτώσεων, είτε είναι βίντεο, αφού όπως επισημάνθηκε από τον Parker, θεωρούνται ισότιμες κειμενικές μορφές και ως τέτοιες προσεγγίζονται με τον ίδιο τρόπο. Δε θα πραγματοποιηθεί ωστόσο μια εξαντλητική εφαρμογή των βημάτων που παρουσιάστηκαν, η οποία ούτως ή άλλως προτείνεται από τον Parker ως ενδεικτική, αλλά θα κινηθούμε εντός της γενικότερης συλλογιστικής του. Έτσι, αφού διαβάσαμε το συνολικό σώμα των κειμένων (περισσότερες πληροφορίες για το σώμα και τις κατηγορίες των κειμένων θα δοθούν αναλυτικά στην επόμενη ενότητα) καταγράψαμε τα αντικείμενα που εμφανίζονται εντός τους, τις μεταξύ τους σχέσεις, και επιλέξαμε σε ποια από αυτά θα εστιάσουμε· στη συνέχεια διαβάσαμε προσεκτικότερα τα κείμενα, άρθρα και μεταγεγραμμένα βίντεο, προβήκαμε στον ελεύθερο συσχετισμό μαζί τους, την συνειρμική ανάγνωση και την κωδικοποίηση των αποτελεσμάτων της σύμφωνα με όσα προτείνει ο Parker και καταλήξαμε στα κύρια αντικείμενα που εμφανίζονται εντός τους και τα οποία είτε εμφανίζονται αυτούσια μέσα στο κείμενο είτε ή συνάγονται από τα συστατικά τους. Στο τρίτο κεφάλαιο όπου πραγματοποιείται η ανάλυση του υλικού μας θα παρουσιαστούν τα αντικείμενα που εντοπίσαμε τα οποία αναδύονται ως κεντρικές λογοθετικές κατασκευές με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, θα επιχειρήσουμε να αποσαφηνίσουμε το περιεχόμενο, τις συνδηλώσεις τους, καθώς και τους τρόπους που συνδέονται μεταξύ τους και με τα υποκείμενα που εμφανίζονται και κατασκευάζονται από τα κείμενα, υφαίνοντας τους σύγχρονους διαδικτυακούς φεμινιστικούς λόγους για το φύλο και τη σεξουαλικότητα.

2.2. Σύγχρονοι λόγοι για το φύλο και τη σεξουαλικότητα στο ελληνικό πλαίσιο και η εστίαση της παρούσας εργασίας

Όπως έχει εξηγηθεί εκτενώς στο προηγούμενο κεφάλαιο, θεωρούμε τους φεμινιστικούς λόγους που αρθρώνονται στο διαδίκτυο ως ένα ενδιαφέρον και πολύ πυκνό πεδίο για την κατανόηση της σύγχρονης φεμινιστικής γραμματικής, των συστατικών και των αιτημάτων της. Πιο συγκεκριμένα, η παρούσα εργασία εστιάζει στον τρόπο που κατασκευάζεται και αιτείται η πληθυντικότητα της ενσώματης εμπειρίας εντός των φεμινιστικών διαδικτυακών λόγων, ιδίως αναφορικά με ζητήματα σώματος και σεξουαλικότητας, ωστόσο πριν επεκταθούμε περισσότερο

θεωρούμε στο σημείο αυτό απαραίτητη την αποσαφήνιση του τι ακριβώς εννοούμε όταν αναφερόμαστε σε διαδικτυακούς φεμινιστικούς λόγους. Τι είναι αυτό που καθιστά *διαδικτυακό* έναν φεμινιστικό λόγο;

Χρησιμοποιούμε την έννοια των διαδικτυακών φεμινιστικών λόγων θεωρώντας ένα στοιχείο ως κρίσιμης σημασίας: να μην πρόκειται για λόγους η διαδικτυακή παρουσία των οποίων έχει απλώς *συμπληρωματικό* ρόλο, όπως αποτελεί για παράδειγμα η ανάρτηση κειμένων που κυκλοφορούν κατά τ' άλλα και σε έντυπη μορφή στις ιστοσελίδες οργανώσεων και ομάδων η δράση των οποίων αναπτύσσεται κατά κύριο λόγο εκτός διαδικτύου. Δευτερευόντως, μας ενδιαφέρει η ύπαρξη μιας κοινότητας η οποία συγκροτείται γύρω από τους τόπους άρθρωσης αυτών των λόγων και χρησιμοποιεί τους λόγους για την αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της· ενδιαφερόμαστε, δηλαδή, για λόγους που δεν κυκλοφορούν μονόδρομα από την «πηγή εκφοράς» τους προς τους δέκτες τους (στην περίπτωση αυτή τους αναγνώστες των κειμένων και των αναρτήσεων), αλλά που αποτελούν αντικείμενο διαρκούς συζήτησης για μια ολόκληρη ομάδα ατόμων η οποία συμπεριλαμβάνει και τους ίδιους τους πομπούς τους. Ωστόσο, η παρούσα εργασία δεν αποτελεί μια μελέτη των φεμινιστικών διαδικτυακών κοινοτήτων καθ'αυτών· παρόλ' αυτά, επειδή αντιλαμβανόμαστε τον φεμινισμό ως ένα εκ των πραγμάτων συλλογικό αίτημα, επιδιώξαμε στην επιλογή του υλικού που πραγματοποιήσαμε να υπάρχει η υπόμνηση μιας κοινότητας, ως λοξή υπενθύμιση πως οι φεμινιστικοί λόγοι και τα αιτήματά τους δεν αρθρώνονται ποτέ εν κενώ από μεμονωμένες ατομικότητες.

Φυσικά τα στοιχεία αυτά δεν χαρακτηρίζουν το σύνολο των διαδικτυακών φεμινιστικών λόγων. Αναζητώντας τα στο ελληνόφωνο διαδίκτυο, στο οποίο επιλέξαμε να επικεντρωθούμε, οδηγούμαστε αναπόφευκτα στον αποκλεισμό δύο ευρύτερων κατηγοριών φεμινιστικών λόγων: εκείνων που εκφέρονται από ΜΚΟ και αντίστοιχου τύπου ακτιβιστικές ομάδες και εκείνων που προέρχονται από ομάδες του ευρύτερου αντιεξουσιαστικού/κινηματικού χώρου, αφού οι μεν πρώτοι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο κυρίως ως τόπο ενημέρωσης και προώθησης των δράσεών τους ή λειτουργούν σαν πηγές ενημέρωσης για ειδήσεις και ζητήματα σχετικής θεματολογίας⁵,

⁵ Ενδεχομένως, εξαίρεση θα αποτελούσε το κλειστό γκρουπ της οργάνωσης «Colour Youth» στο Facebook που λειτουργεί ως χώρος όπου lgbtq άτομα σχετίζονται και αλληλεπιδρούν, παρόλ' αυτά δεν παύει να αποτελεί χώρο που δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία μιας οργάνωσης η ατζέντα της οποίας επικεντρώνεται σε εκτός διαδικτύου ζητήματα, όπως (ενδεικτικά) η προώθηση της νομικής αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου, οι καταγραφές περιστατικών βίας και διακρίσεων με βάση τον σεξουαλικό προσανατολισμό ή/και την ταυτότητα/έκφραση φύλου και η νομική Υποστήριξη θυμάτων βίας.

ενώ οι δεύτεροι διέπονται συχνά από εσωστρέφεια και από την καχυποψία που τείνει να χαρακτηρίζει τον συγκεκριμένο πολιτικό χώρο αναφορικά με ζητήματα διαδικτυακής παρουσίας και χρήσης των νέων μέσων για πολιτικούς σκοπούς –για παράδειγμα η αντίστοιχων πολιτικών καταβολών αθηναϊκή φεμινιστική ομάδα Μιγάδα, χρησιμοποιεί το ιστολόγιό της αποκλειστικά για να ενημερώνει σχετικά με τις εκδόσεις που πραγματοποιεί και σε καμία περίπτωση ως πλατφόρμα σύνδεσης με υποκείμενα εκτός της ομάδας.

Επιλέξαμε να εστιάσουμε την προσοχή μας στη διαδικτυακή παρουσία της ομάδας Καμένα Σουτιέν, τα χαρακτηριστικά της οποίας θα αναλυθούν λεπτομερώς στη συνέχεια της εργασίας. Ωστόσο δεν πληροί μόνο αυτή η σελίδα τα κριτήρια που θέσαμε: δύο άλλα εγχειρήματα που αρθρώνουν κατά τα τελευταία χρόνια διαδικτυακό λόγο για ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας στο ελληνικό πλαίσιο είναι η σελίδα⁶ Anarchoqueer, όπως η σελίδα και το ιστολόγιο Ναι, Είσαι Μισογύνης. Η παρουσία και των τριών στο Facebook δεν έχει χαρακτήρα μονόδρομης ενημέρωσης από τους διαχειριστές προς τους χρήστες της πλατφόρμας, αλλά αποτελούν χώρους συνάντησης και αλληλεπίδρασης, χώρους όπου (τα) άτομα γνωρίζονται μεταξύ τους και συζητάνε στη βάση ενός κοινού ενδιαφέροντος για ορισμένες θεματικές. Αυτή η συνθήκη οφείλεται βέβαια και στις δυνατότητες που παρέχει το ίδιο το μέσο για αμφίδρομη επικοινωνία (δυνατότητα σχολιασμού, πλατφόρμα που επιτρέπει τόσο τη συζήτηση όσο και την ανάρτηση μεγάλων κειμένων και σχολίων) είναι όμως σημαντικό να τονιστεί πως δεν έχουν όλες οι σελίδες της πλατφόρμας αυτόν τον χαρακτήρα.

Αναφορικά με το «Anarchoqueer»⁷, πρόκειται για μια σελίδα που δημιουργήθηκε το 2014, η οποία καλώντας τους χρήστες του Facebook να μοιραστούν ανώνυμα τις ιστορίες τους

⁶ Με το σελίδα εννοούμε σελίδα στο Facebook, τόσο για το Anarchoqueer όσο και για το Ναι, είσαι μισογύνης και τα Καμένα Σουτιέν.

⁷ Διαβάζουμε στην περιγραφή της σελίδας: «Η σελίδα ξεκίνησε το 2014 από διάφορα άτομα, με διαφορετικές απόψεις και σεξουαλικούς προσανατολισμούς. Αυτό που συνέδεσε αυτά τα άτομα ήταν ο αγώνας ενάντια στον σεξισμό, τον καπιταλισμό, την πατριαρχία, την εξουσία, τις έμφυλες διακρίσεις, την κανονικότητα και οποιαδήποτε άλλη καταπίεση που μας πειθωριοποιεί και μας περιορίζει από το να είμαστε οι ευατ@ μας. Αγωνιζόμαστε για τα δικαιώματα και την απελευθέρωση της Λοατκ+ κοινότητας, της οποίας είμαστε κομμάτι. Στη σελίδα θα βρείτε κείμενα, απόψεις, άρθρα, φωτογραφίες, τέχνη, βιβλία, αντιπληροφόρηση. Η σελίδα δεν έχει σκοπό το κέρδος. Η σελίδα είναι ανοιχτή ώστε τα μέλη της να ποστάρουν ότι επιθυμούν στην στήλη των επισκεπτών ή στέλνοντας μήνυμα σε εμάς ώστε να το ποστάρουμε στην ροή της σελίδας (εφόσον δεν αντιβαίνει στην πολιτική δημοσίευσης). Σχόλια και δημοσιεύσεις, ματσό, ειρωνικές, φασιστικές, ετεροκανονικές, λεσβιοφοβικές, τρανσφοβικές, χοντροφοβικές, slut shaming, sex negative, Troll και απειλές προς άτομα δεν επιτρέπονται. Η δ.ο. διεγράφει τα άτομα που υιοθετούν τέτοιες συμπεριφορές και προσπαθεί να προστατέψει τα μέλη της σελίδας από κυρίαρχες συμπεριφορές.» (βλ. <http://bit.ly/2r3P6zh>).

μέσω της πλατφόρμας Google Docs έγινε γρήγορα τόπος στον οποίο στεγάζονταν αφηγήσεις για υποκείμενα, σώματα, ταυτότητες και επιθυμίες που διέφευγαν από την ετεροκανονική νόρμα. Η σελίδα, όπως και το ομώνυμο γκρουπ, παρότι διένυσε μία περίοδο με σχεδόν καθημερινή διαδικτυακή παρουσία και αναρτήσεις που συγκέντρωναν δεκάδες, ενίοτε και εκατοντάδες σχόλια και λάικ, είναι πια ανενεργή⁸, πιθανώς γιατί η συνθήκη ανωνυμίας των ιστοριών απέτρεψε να δημιουργηθούν πιο μόνιμοι δεσμοί ανάμεσα στους επισκέπτες της, αν υποθέσουμε πως κάτι τέτοιο αποτελούσε σκοπό της. Αυτός είναι και ο κύριος λόγος για τον οποίο δεν εστιάσαμε σε αυτή το ενδιαφέρον μας. Η σελίδα «Ναι, είσαι μισογύνης» δημιουργήθηκε επίσης το 2014 έχοντας ως στόχο, όπως δηλώνεται και στην περιγραφή της, να αναδειχθούν «οι διαφορετικές μορφές που παίρνει ο μισογυνισμός και ο σεξισμός αλλά και να αποδείξουμε ότι ο ακραίος μισογυνισμός ΔΕΝ είναι μεμονωμένα περιστατικά αλλά διάχυτος παντού»⁹. Μέχρι σήμερα, που αριθμεί περισσότερα από 22.000 λάικ, έχει καταφέρει να συσπειρώσει και εν πολλοίς να δημιουργήσει μια πολυπληθή και ιδιαίτερα αφοσιωμένη κοινότητα γύρω της, κάτι που την καθιστά πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση για ανάλυση, μόνος περιορισμός της οποίας θα ήταν πως πρόκειται για έναν μονοθεματικό¹⁰ εγχείρημα που εστιάζει αποκλειστικά στην ανάδειξη και τον σχολιασμό του μισογυνιστικού και σεξιστικού λόγου. Με δεδομένα τα παραπάνω, η παρούσα εργασία θα ασχοληθεί με την ανάλυση των λόγων για το σώμα, το φύλο και τη σεξουαλικότητα –και πιο συγκεκριμένα των λόγων αναφορικά με την πληθυντικότητα της εμπειρίας– όπως αυτοί αρθρώνονται σε κείμενα που εντοπίστηκαν στην ιστοσελίδα των Καμένων Σουτιέν. Τα Καμένα Σουτιέν αποτελούν μια ενδιαφέρουσα περίπτωση σύγχρονου διαδικτυακού φεμινιστικού λόγου, που συγγενεύει από άποψη περιεχομένου, λεξιλογίου και γενικότερης εστίασης με αγγλόφωνες φεμινιστικές ιστοσελίδες όπως για παράδειγμα το Everydayfeminism.com (556.000 λάικ στο Facebook μέχρι τη στιγμή που γραφόταν το παρόν κείμενο). Η διαδικτυακή παρουσία των Καμένων Σουτιέν έχει τέσσερα σκέλη: την ιστοσελίδα Kamenasoutien.com, την ομώνυμη σελίδα στο Facebook η οποία δημιουργήθηκε το 2013, τις ραδιοφωνικές εκπομπές που πραγματοποιούνται από τα μέλη της ομάδας μία φορά την εβδομάδα και ανεβαίνουν στη συνέχεια στο Mixcloud.com, και ένα μυστικό γκρουπ στο Facebook με 150 περίπου μέλη τα οποία αποτελούν τον στενότερο πυρήνα των ατόμων που

⁸ Για την ακρίβεια λίγες μέρες πριν την κατάθεση της παρούσας εργασίας παρουσιάστηκε μετά από πολύ καιρό δραστηριότητα στη σελίδα η οποία ανακοίνωσε πως ξεκινάει και πάλι να δέχεται εξομολογήσεις.

⁹ Από την περιγραφή της σελίδας, βλ. <http://bit.ly/2rE1phM>.

¹⁰ Με το μονοθεματικός εδώ να μην συνοδεύεται σε καμία περίπτωση από αρνητικές συνδηλώσεις.

περιβάλλουν τη σελίδα και συγκροτούν τρόπον τινά την αντίστοιχη κοινότητα. Στην «ταυτότητα» της ιστοσελίδας («Ποιες είμαστε») διαβάζουμε:

Θέλουμε να μιλήσουμε για τον φεμινισμό με γλώσσα απλή και προσιτή, χωρίς φανφάρες κι αγκυλώσεις. Για μας ο φεμινισμός είναι θέμα της καθημερινότητάς μας -ένα βίωμα ιδιαίτερο και σημαντικό- που θέλουμε να μοιραστούμε με περισσότερο κόσμο.

Πιστεύουμε πως ο περισσότερος κόσμος είναι στον πυρήνα του φεμινιστής, χωρίς καν να το ξέρει. Ελπίζουμε πως οι απλές ερωτήσεις κι απαντήσεις εδώ και στο σάιτ, αλλά και οι άφθονες παραπομπές σε βιβλία και site, θα δώσουν σε αρκετούς την ευκαιρία αυτής της αναζήτησης (Καμένα Σουτιέν, χ.χ.1).

Όπως ενημερωνόμαστε επίσης από την ιστοσελίδα, η οποία έχει υπότιτλο «Ό,τι ήθελες να μάθεις για τον φεμινισμό και βαριόσουν να ρωτήσεις», η ομάδα αποτελείται από εννιά γυναίκες με «διαφορετικές εμπειρίες ζωής και ξεχωριστές εντυπώσεις από τον φεμινισμό» (Καμένα Σουτιέν, χ.χ.1) οι οποίες γράφουν με ψευδώνυμα. Στην ιστοσελίδα των «Καμένων Σουτιέν» υπάρχουν οι ακόλουθες κατηγορίες περιεχομένων-υπερσυνδέσμων: η εισαγωγή, το γλωσσάρι, τα λήμματα (FAQ), τα άρθρα, οι μεταφράσεις, οι ραδιοεκπομπές, οι αναδημοσιεύσεις, τα links εβδομάδας, το «Ποιες είμαστε» και οι όροι χρήσης. Στην εισαγωγή εξηγούν:

Θέλεις να μάθεις περισσότερα για τον φεμινισμό; Διάβασε απαντήσεις σε συχνές ερωτήσεις, ψάξε το γλωσσάρι για χρήσιμους όρους, χάζεψε άρθρα δικά μας ή μεταφράσεις ξενόγλωσσων άρθρων, άκουσε τις ραδιοφωνικές μας εκπομπές ή βρες link για ενδιαφέροντα άρθρα.

Πριν σχολιάσεις σε οποιοδήποτε ποστ, διάβασε προσεκτικά τους Όρους Χρήσης.

Το site αυτό είναι μια προσπάθεια συγκέντρωσης βασικών πληροφοριών για τον φεμινισμό στα Ελληνικά. Ελπίζουμε αυτές οι σελίδες να λειτουργήσουν ως αρχικό υλικό για περισσότερο ψάξιμο και διάβασμα. Δεν σκοπεύουμε ν' αναλύσουμε τον φεμινισμό σε βάθος, αλλά να δώσουμε εναύσματα, παραπομπές και ιδέες σε ανθρώπους που ξεκινάνε τις αναζητήσεις τους.

Γιατί «Καμένα Σουτιέν»; Γιατί μας φαίνεται ενδιαφέρον πως επί δεκαετίες επαναλαμβάνεται ο μύθος ότι οι φεμινίστριες έκαιγαν σουτιέν μαζικά, παρ' ότι έχει πολλές φορές καταρριφθεί (εδώ στα Αγγλικά και στα Ελληνικά) και κλείνουμε το μάτι σε όσους επαναλαμβάνουν ανακρίβειες πριν κάνουν ένα απλό google search. Τέλος, ως κόρες της γενιάς που αποτέλεσε το Δεύτερο Κύμα και υπέφερε από αυτά τα στερεότυπα, δηλώνουμε πως εκείνες τα έκαιγαν κι εμείς άρα μείναμε με τα καμένα! (Καμένα Σουτιέν, χ.χ.2)

Ως προς τις κατηγορίες κειμένων που ανεβαίνουν στην ιστοσελίδα, διακρίνουμε λοιπόν τις εξής τέσσερις: τα άρθρα που γράφουν τα μέλη της ομάδας, όπως για παράδειγμα το άρθρο «Ιστορίες από τα σχολεία 1 – Μάγισσες και καθηγητές στη φορμόλη» όπου ένα μέλος της ομάδας περιγράφει διάφορα σεξιστικά και εν γένει προβληματικά πράγματα που λένε οι καθηγητές στο

σχολείο στο οποίο πάει η κόρη της (hecatelilith, 2016, 11 Δεκεμβρίου), τα ξενόγλωσσα κείμενα που μεταφράζονται από τα μέλη της όπως κάποια κεφάλαια από το βιβλίο «Feminism is for Everybody» της bell hooks, κάποια (όχι ιδιαίτερα πολυάριθμα) κείμενα που αποτελούν αναδημοσιεύσεις όπως το κείμενο «Ο βιασμός ως εξουσιαστικός μηχανισμός της πατριαρχίας» από την ομάδα Φύλο και Φτερό και, τέλος, τα άρθρα και λοιπά κείμενα τα οποία παραπέμπονται στην ενότητα «τι διαβάσαμε στην εβδομάδα που πέρασε». Οι θεματικές των κειμένων που βρίσκονται στη σελίδα, όπως και των ραδιοφωνικών εκπομπών, εστιάζουν σε ζητήματα όπως ο σεξισμός, ο εσωτερικευμένος μισογυνισμός, η κουλτούρα του βιασμού, η διαθεματικότητα, ο ρατσισμός, το προνόμιο, η χοντροφοβία, η τρανσφοβία και η αρρενωπότητα –όλα τους θέματα που εμφανίζονται αυτολεξεί σε άλλες σύγχρονα φεμινιστικά διαδικτυακά εγχειρήματα, από το εγχώριο «Ναι, είσαι μισογύνης» που προαναφέρθηκε μέχρι το Everydayfeminism.com, που επίσης προαναφέρθηκε, μία από τις πιο δημοφιλείς φεμινιστικές ιστοσελίδες παγκοσμίως, με περισσότερους από 4,5 εκατομμύρια μηνιαίους επισκέπτες από περισσότερες από 150 χώρες.¹¹

Θεωρούμε λοιπόν την ιστοσελίδα των Καμένων Σουτιέν ως έναν διαδικτυακό χώρο ο οποίος αφενός λειτουργεί ως τόπος συγκρότησης μιας κοινότητας, αφετέρου –και κυρίως, σε ότι αφορά τους σκοπούς της παρούσας εργασίας– αναδύεται ως χαρακτηριστικός ενός υπό διαμόρφωση φεμινιστικού λόγου ο οποίος κατάγεται και αντλεί από την πλούσια φεμινιστική παράδοση των τελευταίων δεκαετιών, αλλά αρθρώνεται σε ριζικά διαφορετικές συνθήκες και με ριζικά νέους τρόπους, λόγω της οργανικής σχέσης του με το διαδίκτυο. Συνεπώς, το θέμα της ανάλυσής μας δεν είναι τα Καμένα Σουτιέν καθαυτά, δηλαδή η ίδια η κοινότητα που συγκροτείται γύρω από τη διαδικτυακή παρουσία της ομάδας ή τα κείμενα που γράφονται από τα μέλη της· αντιμετωπίζουμε την ιστοσελίδα ως μια παραδειγματική έκφραση ενός αποτοπικοποιημένου αλλά συμπαγούς διαδικτυακού φεμινιστικού λόγου που φαίνεται να κάνει την εμφάνισή του τα τελευταία χρόνια και επιλέξαμε να στρέψουμε το βλέμμα μας στα Καμένα Σουτιέν αφού αποτελούν κατά την άποψή μας τον εγχώριο κατοπτρισμό του. Ωστόσο θεωρήσαμε πως η ανάλυση των άρθρων που γράφονται από τα μέλη της ομάδας δεν μας εφοδίαζε με μεγάλο όγκο υλικού, ενώ αντίθετα η εστίασή μας στην τελευταία κατηγορία κειμένων που βρίσκονται στην ιστοσελίδα, αυτών, δηλαδή, που εντάσσονται στην ενότητα «τι

¹¹ Τα στοιχεία από εδώ: <http://everydayfeminism.com/about-ef/about-the-team/>

διαβάσαμε στην εβδομάδα που πέρασε», προσέφερε αφενός περισσότερο υλικό, αφετέρου αποτύπωνε με αναμφίβολα περισσότερο αντιπροσωπευτικό τρόπο τις όψεις και τα συστατικά αυτών των σύγχρονων διαδικτυακών λόγων για το φύλο και τη σεξουαλικότητα. Μελετήσαμε λοιπόν τα κείμενα που αναρτώνται μέσω υπερσυνδέσμων στην συγκεκριμένη κατηγορία της ιστοσελίδας των Καμένων Σουτιέν, που στην πλειονότητά τους δεν είναι γραμμένα στα ελληνικά, και τα οποία αποτελούν τα κείμενα που θα αναλύσουμε στη συνέχεια, προσεγγίζοντάς τα ως ψηφίδες ενός συγκροτημένου λόγου για το φύλο και τη σεξουαλικότητα.

Πιο συγκεκριμένα, με δεδομένο πως η ενασχόληση με την παρούσα εργασία ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 2016, καταλογογραφήθηκαν όλα τα κείμενα που προτάθηκαν από την ιστοσελίδα στην εν λόγω κατηγορία μέσα στο τελευταίο τρίμηνο, δηλαδή από τον Ιούνιο έως και τον Αύγουστο του ίδιου έτους. Τελικά, επειδή ο όγκος του υλικού αποδείχθηκε πολύ μεγάλος, εστίασαμε την ανάλυσή μας στον Ιούνιο και τον Ιούλιο, έχοντας ωστόσο ελέγξει πως οι παρατηρήσεις μας επιβεβαιώνονταν και στο υλικό του επόμενου μήνα. Τα άρθρα που μελετήθηκαν παρατίθενται σε οχτώ αναρτήσεις στην ιστοσελίδα των Καμένων Σουτιέν, με δεδομένο πως μια ανάρτηση αντιστοιχεί σε μία εβδομάδα. Αφού διαβάστηκαν τα κείμενα, εντοπίστηκαν οι κύριες θεματικές που ανέκυπταν από αυτά και οι οποίες αφορούσαν (ενδεικτικά) ζητήματα σεξουαλικής βίας, φυλής, σεξουαλικής εργασίας, συστημικού σεξισμού, ισότητας των φύλων, εκφράσεις του μισογυνισμού και της μάτσο κουλτούρας. Ωστόσο, τα θέματα που αναδύονταν πιο συχνά από όλα τα άλλα ήταν θέματα που αφορούσαν την πληθυντικότητα της εμπειρίας και τον τρόπο που αυτή διαφοροποιείται σε σχέση με τις κατηγορίες του σώματος, του φύλου και της σεξουαλικότητας. Η ποσοτική αυτή υπεροχή υπέδειξε τελικά και τον προσανατολισμό της ανάλυσης. Έτσι, στα κεφάλαια που ακολουθούν θα επιχειρήσουμε να χαρτογραφήσουμε τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται αυτή η πληθυντικότητα, το πώς αυτή διαφοροποιείται σε σχέση με τις κατηγορίες του σώματος, του φύλου και της σεξουαλικότητας, καθώς και τα συστατικά και τους επιμέρους λόγους που την παράγουν.

Θεωρούμε ότι τα κείμενα που αναφέρονται στην πληθυντικότητα της εμπειρίας αποτελούν ταυτόχρονα και *αιτήματα* που αφορούν αυτήν ακριβώς την πληθυντικότητα: αιτήματα ορατότητας, ανάδειξης και διεκδίκησής της. Ανεξάρτητα από το περιεχόμενο των κειμένων –με δεδομένο προφανώς πως οι πληθυντικότητες που περιγράφονται εντός τους δεν τυχαίνουν

αρνητικής πλαισίωσης– και μόνο το γεγονός πως τα κείμενα αυτά αναδημοσιεύονται, ακόμα και χωρίς περαιτέρω σχόλια, θεωρούμε πως συνιστά αίτημα αναπαράστασης της πληθυντικότητας της εμπειρίας.

Κεφάλαιο τρίτο

Αναλύοντας την πληθυντικότητα της εμπειρίας

Στην προηγούμενη ενότητα περιγράφηκαν σε αδρές γραμμές οι κύριοι θεωρητικοί άξονες της μεθοδολογίας της ανάλυσης λόγου καθώς και τα κεντρικά σημεία της προσέγγισης του Parker την οποία και χρησιμοποιεί η παρούσα εργασία. Αναπτύχθηκε επίσης το σκεπτικό με βάση το οποίο στραφήκαμε στην ιστοσελίδα των Καμένων Σουτιέν για τον εντοπισμό των προς ανάλυση κειμένων, καθώς και οι λόγοι για τους οποίους επιλέξαμε τα κείμενα που προτείνονται στην ενότητα «Τι διαβάσαμε την εβδομάδα που πέρασε» τα οποία θεωρούμε πως συγκροτούν ένα σύνολο που επιτρέπει μια ιδιαίτερα γόνιμη σκιαγράφηση του είδους των διαδικτυακών λόγων για το φύλο και τη σεξουαλικότητα που μας ενδιαφέρει, καθώς και των εστιάσεων και των συστατικών τους. Όπως προαναφέρθηκε, στην ιστοσελίδα των Καμένων Σουτιέν ανεβαίνει κάθε εβδομάδα μια ανάρτηση με τίτλο «Τι διαβάσαμε την εβδομάδα που πέρασε» στην οποία παρατίθενται οι τίτλοι και οι αντίστοιχοι υπερσύνδεσμοι ελληνόφωνων και αγγλόφωνων άρθρων. Ο αριθμός των άρθρων ποικίλει κάθε φορά, έτσι κάποιες φορές τα άρθρα που προτείνονταν ήταν 28 και άλλες μόλις 7, αλλά σε γενικές γραμμές μέσα στο δίμηνο που μελετήσαμε, τα άρθρα που προτείνονταν κάθε εβδομάδα ήταν κατά μέσο όρο δέκα με δεκαπέντε, ενώ συνολικά τα κείμενα που μελετήσαμε ήταν 33. Όπως εξηγήθηκε και νωρίτερα, μετά την επισταμένη ανάγνωση των κειμένων που προτείνονταν από την ιστοσελίδα κατά τη διάρκεια πολλών μηνών κυρίως αλλά όχι αποκλειστικά του 2016, από τα οποία ωστόσο επιλέχθηκαν προς ανάλυση για λόγους κειμενικής οικονομίας μόνο αυτά που αναρτήθηκαν μέσα στο δίμηνο του Ιουνίου-Ιουλίου του 2016, διαπιστώσαμε την ανάδυση δύο κυρίαρχων και συμπληρωματικών μεταξύ τους θεματικών στις οποίες εντάσσονταν μεγάλο ποσοστό των κειμένων και οι οποίες αφορούν την πληθυντικότητα της εμπειρίας, δηλαδή τα χαρακτηριστικά εκείνα που διαφοροποιούν τα υποκείμενα και επηρεάζουν άρα με διαφορετικό τρόπο τις θέσεις και τις εμπειρίες τους. Η πρώτη κατηγορία έχει να κάνει με την πληθυντικότητα της εμπειρίας όπως αυτή καθορίζεται σε σχέση με συγκεκριμένα σωματικά χαρακτηριστικά ή στοιχεία και η δεύτερη με την πληθυντικότητα της εμπειρίας σε σχέση με ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί παρατίθενται τα συμπεράσματα στα οποία καταλήξαμε αναλύοντας τα κείμενα εκείνα που αναρτήθηκαν μέσα στο δίμηνο Ιούνιος-Ιούλιος

2016 και τα οποία κρίναμε ότι αναφέρονται σε ζητήματα σχετικά με την πληθυντικότητα της εμπειρίας.

3.1. Η σωματική πληθυντικότητα

Η πρώτη κατηγορία αιτημάτων για αυξημένη ορατότητα έχει να κάνει με αιτήματα σχετικά με το σώμα και την αναπαράστασή του. Τα σχετικά κείμενα αφορούν τις πολιτικές ταυτότητες που προκύπτουν από ορισμένα είδη σώματος όπως τα ανάπηρα σώματα, τα άρρωστα σώματα και τα χοντρά σώματα, δηλαδή αυτά που διαφεύγουν από τα κανονιστικά μεγέθη και ως εκ τούτου τιμωρούνται διαρκώς ακόμα και σε αναπαραστατικό επίπεδο.

3.1.1. Αναπηρία και ασθένεια: το (ιδιόμορφο) σώμα και η αποκλεισμένη υποκειμενικότητα.

Στο σύνολο των άρθρων που μελετήσαμε, εντοπίστηκαν τέσσερα κείμενα που ασχολούνται με ζητήματα αναπηρίας. Το πρώτο αφορά το άνοιγμα στο Βόλο του πρώτου εστιατορίου στην Ελλάδα στο οποίο θα εργάζονται αποκλειστικά άτομα με αναπηρία (Ανώνυμος, 2016α, 3 Ιουνίου), το δεύτερο αποτελεί ένα βίντεο σχετικά με τη δημιουργία παιχνιδιών-οχημάτων για παιδιά με κινητικές δυσκολίες (Upworthy Video, 2016, 1 Ιουνίου), το τρίτο τη λειτουργία της πρώτης παιδικής χαράς «για μικρούς Αθηναίους με αναπηρίες» στο Παλαιό Φάληρο (Ανώνυμος, 2016, Ιούλιος) και το τέταρτο την εμφάνιση του ηθοποιού Channing Tatum στο πρώτο μη-λεκτικό (nonverbal) talk show που πραγματοποιείται από μια άλαλη (non verbal) γυναίκα με αυτισμό (Molloy, 2016, 5 Μαΐου). Το κοινό στοιχείο αυτών των κειμένων είναι πως όλα αναφέρονται σε κάτι που γίνεται πρώτη φορά, ή, στην περίπτωση των οχημάτων για τα παιδιά με κινητικές δυσκολίες όπου η έμφαση δε δίνεται στην καινοτομία, στο ότι για πρώτη φορά καθίσταται εφικτό κάτι που πριν δεν ήταν. Τώρα τα ανάπηρα άτομα μπορούν να δουλέψουν σε ένα εστιατόριο ή να το επισκεφθούν [«Από θέμα υλικοτεχνικών δομών θα έχουμε τουαλέτες AMEA, πάτωμα ειδικό για να κινούνται άνετα στο χώρο τα αμαξίδια, οδηγό τυφλών, καταλόγους Braille, καταλόγους σήμανσης τυφλών για να «βλέπουν» τους χώρους και που θα κινούνται» (Ανώνυμος, 2016α, 3 Ιουνίου)], τα άτομα με αυτισμό μπορούν να έχουν το δικό τους talk-show, τα παιδιά με αναπηρίες ή κινητικές δυσκολίες μπορούν να επισκεφθούν και αυτά την παιδική χαρά και άρα να κοινωνικοποιηθούν πιο εύκολα με τα οχήματα-παιχνίδια απ' ότι με αναπηρικά αμαξίδια.

Τα κείμενα χαιρετίζουν το γεγονός πως τα άτομα των οποίων ορισμένα σωματικά χαρακτηριστικά τα κατατάσσουν σε πολιτικές ταυτότητες συνδεδεμένες με την έλλειψη και την ανικανότητα και οι οποίες οδηγούν σε μια σειρά αποκλεισμών, εισέρχονται στη σφαίρα της ισότιμης συμμετοχής στις κοινωνικές δραστηριότητες. Τα άτομα αυτά υπάρχουν και *επιτέλους* δημιουργούνται συνθήκες για το τέλος των αποκλεισμών τους, τους οποίους υφίστανται λόγω συγκεκριμένων νοσηματοδοτήσεων του σώματος, της αρτιμέλειας και της ικανότητας. Η αναπαράστασή τους αναδεικνύεται στα κείμενα ως απαραίτητα προϋπόθεση για αυτή την πορεία προς την ισότιμη ύπαρξη· όπως αναφέρεται και στο άρθρο για την γυναίκα που έχει το δικό της talk show επικοινωνώντας με τους καλεσμένους μέσω ενός iPad όπου δακτυλογραφεί τις ερωτήσεις τις οποίες κατόπιν διαβάζει το λογισμικό Siri, «ένα στα εξηνταοχτώ παιδιά ζει με αυτισμό, το 40% των οποίων είναι άλαλοι (non verbal). Με αυτή τη διαδικτυακή σειρά, η Fleischmann (σ.σ. η παρουσιάστρια) βοηθάει στην παροχή της αναπαράστασης που τόσο χρειάζεται» (Molloy, 2016, 5 Μαΐου).

Ο τρόπος δηλαδή που η αναπηρία προσεγγίζεται από τα κείμενα αυτά είναι ως μια σωματική διαφορά που δε θα έπρεπε να έχει σημασία και να επιφέρει συνέπειες στα υποκείμενα που τη φέρουν, κάτι που θα καταστεί εφικτό μέσω της αναπαράστασης· συναντάμε ακριβώς την ίδια πλαισίωση και σε ένα κείμενο ακόμα, το οποίο δεν αφορά άτομο/α με αναπηρίες, αλλά μια έφηβη που έχει νόσο του Κρον, μια φλεγμονώδη νόσο του εντέρου. Το κείμενο δημοσιεύεται στο BuzzFeed, εμβληματικό ιστότοπο για θέματα ποπ κουλτούρας όπως και για την ευρύτερη κουλτούρα του virality και αναφέρεται στην απόφαση της έφηβης να αναρτήσει selfies της στο Facebook στις οποίες απεικονίζονταν οι ουλές στους μηρούς της από τις πολυάριθμες επεμβάσεις που έχει αναγκαστεί να κάνει –κάποιες από αυτές για να αφαιρέσει το παχύ της έντερο, το ορθό και τον πρωκτό– καθώς και η εκκενώσιμη τσάντα που χρησιμοποιεί για τον ίδιο λόγο. Η έφηβη απεικονίζεται κατά τ' άλλα με στυλιστική επιμέλεια πολύ συνηθισμένη για άτομα της ηλικίας της, δηλαδή με πολύχρωμα μαλλιά, πέρσινγκ, βαμμένα νύχια και ρούχα αντίστοιχου στυλ. Αναφέρει:

Ήθελα πάντα να το κάνω αυτό (σ.σ. να αναρτήσει τις selfies της) γιατί πάντα έβλεπα αναρτήσεις «θετικής αντιμετώπισης (body positivity)» σχετικά με το βάρος, αλλά όχι τόσες για αναπηρίες/μη-ορατές ασθένειες [...] Πάντα ένιωθα εντάξει με όλα αυτά που μου συνέβησαν, αλλά κάποια άτομα δυσκολεύονται πραγματικά να αποδεχτούν αυτά τα πράγματα οπότε ήθελα να τα πω όλα αυτά. Κανένας δεν ξέρει [σ.σ. ότι πάσχεις από την ασθένεια] αν δεν του το πεις, κι

αυτοί που ξέρουν σ' αγαπούν ακόμα και σε βρίσκουν όμορφη. Η ασθένειά σου δεν είναι κάτι για το οποίο θα έπρεπε να είσαι αμήχανη ή να ντρέπεσαι (Kee, 2016, 3 Ιουνίου).

Η έννοια της «σωματικής θετικότητας» στην οποία αναφέρεται η έφηβη είναι το κλειδί της προσέγγισής της. Πρόκειται για μία έννοια που, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, κατέχει κεντρική θέση στους φεμινιστικούς αλλά και τους ευρύτερους ακτιβιστικούς λόγους για το σώμα. Όπως εξηγείται και σε άρθρο του γυναικείου διαδικτυακού περιοδικού Bustle, «ο όρος σωματική θετικότητα, που μοιάζει να καθόρισε το 2015, [...] αφορά την τρελή ιδέα ότι όλα τα σώματα είναι καλά σώματα. Όλα τα σώματα αξίζουν αυτο-αγάπη, αυτο-φροντίδα (self-care) και αποδοχή. Όλα τα σώματα έχουν δικαίωμα να νιώθουν όμορφα»¹². Το επιχείρημα αυτό διατρέχει το λόγο της έφηβης η οποία θέλει να επεκτείνει την έννοια πέρα από το πάχος, που είναι ορατή μορφή σωματικής απόκλισης/διαφορετικότητας, ώστε να συμπεριλάβει τις μη-ορατές ασθένειες και τις μορφές αναπηρίας που δεν είναι εμφανείς. Στην περίπτωση της η ασθένεια είναι αόρατη όχι γιατί δε φαίνεται, αλλά γιατί τα σημαίνουντά της –η εκκενώσιμη τσάντα, οι ουλές στους μηρούς από τις επεμβάσεις- είναι καταδικασμένα στην απόκρυψη από το βλέμμα των άλλων («όπως φαίνεται στις εικόνες, είναι συνήθως [όταν φοράει ρούχα] αδύνατο να καταλάβει κανείς ότι η Rouski φοράει εκκενώσιμη τσάντα»).

Με τον ίδιο τρόπο όπως στα κείμενα για την αναπηρία, η έφηβη του συγκεκριμένου άρθρου διεκδικεί να βάλει στο πεδίο του ορατού την ασθένειά της και μάλιστα με θετικό πρόσημο ώστε να επηρεάσει/βοηθήσει άλλους να κερδίσουν αυτοπεποίθηση και να μη ντρέπονται πια, κάτι που και σε αυτή την περίπτωση καθίσταται εφικτό μέσω της διαδικασίας της αναπαράστασης και της ορατότητας που συνεπάγεται.

3.1.2. Πάχος, χοντροφοβία και κανονιστική θηλυκότητα.

Το επόμενο ζήτημα που εντάσσεται στο αίτημα της σωματικής πληθυντικότητας είναι αυτό του πάχους. Η Bordo (1993) επισημαίνει ότι στις σημερινές δυτικές κοινωνίες το κανονιστικά θηλυκό γυναικείο σώμα είναι καταρχήν αδύνατο, με το πάχος –ή, σωστότερα, την έλλειψή του– να αναδεικνύεται ως ένα κεντρικότατο (ίσως και το κεντρικό) χαρακτηριστικό του. Σύμφωνα με την Bartky, τα χαρακτηριστικά που καθιστούν σήμερα ένα σώμα αναγνωρίσιμο ως γυναικείο

¹² Για μια εικόνα της δημοφιλίας του όρου και άρα της διάδοσης της σχετικής συζήτησης, η ιστοσελίδα Bustle.com όπου δημοσιεύεται το εν λόγω άρθρο κατέγραψε μέσα τον Ιούλιο του 2014 10 εκατομμύρια μοναδικές επισκέψεις (πηγή: wikipedia).

μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες: σε αυτά που το συγκροτούν ως σώμα συγκεκριμένου μεγέθους και σχήματος (πρέπει όπως αναφέρθηκε να είναι αδύνατο και επιπλέον χωρίς κυτταρίτιδα, οπότε η δίαιτα και η άσκηση αποκτούν κεντρικό ρόλο στη ζωή των γυναικών που μαθαίνουν συχνά να αντιμετωπίζουν τα σώματά τους ως εχθρούς), στις συγκεκριμένες κινήσεις, χειρονομίες και στάσεις που του επιτρέπονται (τα γυναικεία σώματα δεν πρέπει να καταλαμβάνουν πολύ χώρο με τη στάση τους, τα άκρα τους δεν πρέπει να είναι απλωμένα αλλά κοντά στο σώμα, γενικώς διέπονται από τις αρχές του περιορισμού και της χάρης) και σε αυτά που αφορούν την εξωτερική επιφάνεια του σώματος (το δέρμα πρέπει να είναι απαλό και άτριχο, το πρόσωπο μακιγιαρισμένο και τα μαλλιά φροντισμένα) (Bartky, 1988, 64-71). Το πάχος λοιπόν καθίσταται ένα ζήτημα που διαπλέκεται στενά με το φύλο, καθώς στις γυναίκες αυτό που επιβραβεύεται είναι το αδύνατο σώμα, η μικρότητα.

Αυτό αποτελεί αφετηρία και κοινό τόπο όλων των κειμένων που μελετήθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, στο διάστημα στο οποίο εστίασαμε εντοπίστηκαν τρία σχετικά άρθρα στα οποία θίγεται το θέμα του πάχους. Το ένα από αυτά αναφέρεται στην περίπτωση μίας μαύρης γυναίκας που ανέβασε στο λογαριασμό της στο Instagram φωτογραφίες του αρραβώνα της οι οποίες στη συνέχεια έγιναν viral καθώς δέχτηκε τεράστιο αριθμό αρνητικών σχολίων που αναφέρονταν στα κιλά της (Ανώνυμος, 2016β, 3 Ιουνίου), το δεύτερο αναφέρεται στη δημιουργία του πρώτου περιοδικού για γυναίκες «plus size» (Ανώνυμος, 2016β, 8 Ιουλίου) και το τρίτο αποτελεί το άρθρο μιας γυναίκας σχετικά με το ότι μια φίλη της κόντεψε να πεθάνει εξαιτίας της ιατρικής χοντροφοβίας που απέδωσε τα συμπτώματά της στο πάχος της γυναίκας και όχι στην ασθένεια από την οποία αργότερα αποδείχθηκε πως όντως κινδύνευε (Tovar, 2016, 9 Ιουνίου).

Δύο όροι-κλειδιά εντός των φεμινιστικών λόγων που μας ενδιαφέρουν σχετικά με το ζήτημα του πάχους είναι η χοντροφοβία, μετάφραση του αγγλικού όρου *fatphobia* η οποία ορίζεται στο γλωσσάρι της σελίδας των Καμένων Σουτιέν ως «οι διακρίσεις εις βάρος των ανθρώπων που είναι χοντρ@» (Καμένα Σουτιέν, χ.χ.3) και το *fat-shaming*, του οποίου δεν έχει καθιερωθεί ακόμα κάποια μετάφραση και χρησιμοποιείται για να περιγράψει την αστυνόμευση των χοντρών σωμάτων και την επιθετική και μειωτική αντιμετώπισή τους, απλώς και μόνο εξαιτίας του πάχους τους. Μια σύντομη περιήγηση σε ιστοσελίδες όπως των Καμένων Σουτιέν, του Ναι, είσαι μισογύνης, καθώς και του *Everydayfeminism* ή του *Bustle.com* επιβεβαιώνει την

κεντρικότητα αυτών των δύο όρων, οι οποίοι εμφανίζονται ως ξεχωριστά tag¹³ με πολυάριθμες καταχωρήσεις. Εν προκειμένω η χοντροφοβία εμφανίζεται ήδη στον τίτλο των δύο από τα τρία άρθρα που εξετάσαμε καθώς αποτελεί και το κεντρικό θέμα τους.

Οι δύο έννοιες και οι συμπεριφορές που περιγράφουν εκδιπλώνονται πλήρως στο πρώτο από τα άρθρα που μελετήσαμε. Αυτό ασχολείται με το ότι μια χοντρή γυναίκα ανέβασε στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τις φωτογραφίες του αρραβώνα της μόνο και μόνο για να εισπράξει απαξιωτικά και εν γένει αρνητικά σχόλια για την εμφάνισή της από πλήθος αγνώστων. Υπόρρητη δήλωση αυτών των σχολίων ήταν πως η γυναίκα δεν δικαιούται να ανεβάζει τις συγκεκριμένες φωτογραφίες *επειδή είναι χοντρή*. Παρά το ότι ο αρραβώνας και όλες οι παραδοχές για τις σχέσεις που φέρει μαζί του είναι κάθε άλλο παρά ριζοσπαστικές ή πρωτότυπες, τα σχόλια που δέχτηκε η γυναίκα υπονοούν πως δε δικαιούνται όλα τα υποκείμενα ούτε καν τις παραδοσιακές-συντηρητικές επιλογές και επιτελέσεις. Μια χοντρή γυναίκα, δηλαδή μια γυναίκα που διαφεύγει από τη συμμόρφωση με το να μην ταυτίζεται με αυτό το τόσο κεντρικό ζητούμενο για το φύλο της (να είναι αδύνατη και άρα συμβατικά όμορφη) δεν δικαιούται να νιώθει καλά με τον εαυτό της, να νιώθει άνετη να ανεβάσει τις φωτογραφίες της στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, δεν δικαιούται να δείχνει τη χαρά της όπως οι άλλες γυναίκες, δεν δικαιούται εν τέλει καν να είναι συνηθισμένη (ή και συντηρητική): πρέπει να είναι αόρατη, δηλαδή εκτός αναπαράστασης.

Στην προηγούμενη ενότητα είδαμε ότι τα άρθρα που σχετίζονται με την αναπηρία και την ασθένεια χαιρετίζουν το ότι ανάπηρα και ασθενή σώματα, και άρα υποκειμενικότητες που θεωρούνται κατώτερες, συμπεριλαμβάνονται και συμμετέχουν με όρους ισοτιμίας και πως η αναπαράστασή τους αναδεικνυόταν ως απαραίτητη προϋπόθεση για την πορεία τους προς το τέλος των αποκλεισμών. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο χαιρετίζεται στα άρθρα τα σχετικά με το πάχος η αναπαράσταση χοντρών σωμάτων. Στο άρθρο που έχει ως θέμα το πρώτο περιοδικό για «γυναίκες plus size», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο τίτλος, διαβάζουμε:

Με χαμόγελο και το ένα χέρι της υψωμένο η Γουίτνι (σ.σ. η γυναίκα που φωτογραφήθηκε για το εξώφυλλο του περιοδικού) φωνάζει πως δεν ντρέπεται για το σώμα της. Όπως λέει, χάρη στη φωτογράφησή της αισθάνθηκε μια κάποια δικαίωση για όλες τις γυναίκες του μεγέθους της που δεν έχουν θέση στα περιοδικά (Ανώνυμος, 2016β, 8 Ιουλίου).

¹³ Ως θεματική κατηγορία δηλαδή στην οποία εντάσσεται ένα κείμενο και λειτουργεί ως υπερσύνδεσμος για να εμφανιστούν άρθρα της ίδιας κατηγορίας.

Διαβάζουμε επίσης:

Το περιεχόμενο του περιοδικού προωθεί μια θετική ιδέα, έναν υγιεινό τρόπο ζωής. Υπάρχουν άρθρα σχετικά με το γυμναστήριο, τη μόδα, τις σχέσεις, ενώ υπάρχουν συνεντεύξεις με bloggers και κείμενα που καλούν τις γυναίκες να αποδεχθούν το σώμα τους και να κάνουν το καλύτερο γι' αυτό.

Αυτό που θέλει η Σάνον [σ.σ. η εκδότρια του περιοδικού] είναι η ίδια κοινωνία να αποδεχθεί τις γυναίκες plus size, όπως κάνει με οποιονδήποτε άλλον άνθρωπο. Από την άλλη πλευρά, το μήνυμά της προς τις γυναίκες αυτές είναι πως πρέπει να πιστέψουν στον εαυτό τους και να καταλάβουν πως μπορούν να κάνουν ό,τι επιθυμούν, είτε αυτό είναι γιόγκα είτε είναι ενασχόληση με την μόδα (Ανώνυμος, 2016β, 8 Ιουλίου).

Πάλι δηλαδή, ακριβώς όπως είδαμε για τα ανάπηρα και τα ασθενή σώματα, το ζητούμενο είναι η αποδοχή από την κοινωνία, όπως συμβαίνει «και με κάθε άλλο άνθρωπο». Στο θέμα ωστόσο της χοντροφοβίας προστίθεται με emphatic τρόπο και το ζήτημα της ντροπής, ως ανάκλαση και εσωτερίκευση της χοντροφοβικής συνθήκης από τα υποκείμενα. Αυτό γίνεται σαφές στο τρίτο άρθρο που αναλύθηκε, το οποίο αφορά μια συγκεκριμένη όψη της χοντροφοβίας, την *ιατρική χοντροφοβία*. Σ' αυτό η συγγραφέας περιγράφει πώς η εσωτερίκευση της κοινωνικής απόρριψης και απαξίωσης των χοντρών σωμάτων και η ντροπή που αυτή συνεπάγεται αποτελεί συνέπεια του fat-shaming και της χοντροφοβίας. Η αρθρογράφος εξηγεί πως η χοντροφοβία είναι τόσο διάχυτη, ριζωμένη και μη ορατή στον κοινωνικό χώρο, που επηρεάζει ακόμα και τον τρόπο με τον οποίο οι γιατροί αντιμετωπίζουν τα χοντρά σώματα χωρίς οι ίδιοι να το καταλαβαίνουν. Αναφέρει πως μια φίλη της δεν επισκεπτόταν τον γιατρό παρά το ότι δεν ένιωθε καθόλου καλά διότι:

υπέθεσε πως φταίει απλώς το βάρος της, γιατί αυτό έχουμε διδαχτεί να σκεφτόμαστε τα χοντρά άτομα κάθε φορά που έχουμε κυριολεκτικά οποιοδήποτε σύμπτωμα, από ζαλάδες μέχρι πόνους και πρηξίματα. Αποφεύγουμε τις επισκέψεις στον γιατρό γιατί είμαστε σχεδόν απολύτως βέβαιοι πως θα μας πει να χάσουμε βάρος. Πως δε χρειαζόμαστε φροντίδα, πως πρέπει απλώς να “μαζευτούμε”. [...] Μας βλέπουν ως ήδη άρρωστους, έτσι όταν παρουσιάζεται κάποιο σύμπτωμα το αντιμετωπίζουμε ως μέρος του τι σημαίνει να είναι κανείς χοντρός (Tovar, 2016, 6 Σεπτεμβρίου, η έμφαση δική μου).

Η χοντροφοβία δηλαδή δεν παράγει απλώς αποκλεισμούς και διακρίσεις, αλλά σε αυτή την έκφασή της και τη διαπλοκή της με τις ιατρικές πρακτικές μπορεί να αποβεί μοιραία –σε περιπτώσεις σαν αυτή που περιγράφει η αρθρογράφος όπου μια γυναίκα που άρχισε να αιμορραγεί σε ένα μαγαζί, επισκέφθηκε τον γιατρό της και ενημερώθηκε ότι το μόνο πρόβλημα ήταν πως είναι υπέρβαρη, για να διαγνωστεί τέσσερα χρόνια μετά με καρκίνο ο οποίος ενδεχομένως να μπορούσε να αποφευχθεί με μία σωστή διάγνωση.

Η αρθρογράφος κλείνει το άρθρο της λέγοντας:

«θυμήθηκα ότι το να αγωνίζεται για τα δικαιώματα των χοντρών ατόμων δεν περιορίζεται απλώς στο να αγωνίζεσαι για πρόσβαση σε ρούχα (σ.σ. που θα σου κάνουν) ή για το αίτημα να θεωρείσαι όμορφη. Είναι επίσης το να αγωνίζεσαι για το δικαίωμα να έχεις ισότιμη πρόσβαση σε πράγματα που μπορούν να σώσουν τη ζωή σου, για το δικαίωμα να αντιμετωπίζεσαι ως πλήρης άνθρωπος και για το δικαίωμα να ξέρεις πως οι φίλοι σου θα είναι ασφαλείς στα χέρια ενός γιατρού, και αυτό δε θα επηρεάζεται από το βάρος τους» (Tovar, 2016, 6 Σεπτεμβρίου).

Το απόσπασμα αυτό δε θα μπορούσε να αποτελεί καλύτερη σύνοψη των αιτημάτων αναφορικά με τα χοντρά σώματα, έτσι όπως αυτά αναδύθηκαν στην ανάλυσή μας. Η έννοια fat rights περικλείει όλα τα αιτήματα ισότιμης ύπαρξης των χοντρών σωμάτων/υποκειμένων, από τα πιο κρίσιμα ζητήματα που είναι κυριολεκτικά ζητήματα ζωής και θανάτου όπως αυτό της αμερόληπτης ιατρικής εξέτασης, μέχρι αυτά που αφορούν το να μπορούν να έχουν πρόσβαση στη μόδα με τον ίδιο τρόπο που έχουν τα μη-χοντρά σώματα. Το αίτημα είναι ένα αίτημα συμπερίληψης στην κανονικότητα, σε όλες τις επιλογές που υπάρχουν και για τα υπόλοιπα σώματα και υποκείμενα, ένα αίτημα που είδαμε να εκφράζεται παραδειγματικά στο άρθρο με τη γυναίκα που ανέβασε τις φωτογραφίες του αρραβώνα της, το οποίο ωστόσο συνοδεύεται από ένα αίτημα *ομορφιάς* που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

3.1.3. Τατουάζ: η επιφάνεια του σώματος, διαπραγματεύσεις και αποκρίσεις στην προσταγή της ομορφιάς.

Το τρίτο ζήτημα που εντοπίσαμε αναφορικά με το σώμα και την αναπαράστασή του τέθηκε σε ένα και μοναδικό άρθρο, αλλά θεωρούμε ότι του αξίζει ξεχωριστή μνεία για λόγους που θα εξηγήσουμε αναλυτικότερα. Το ζήτημα αυτό αφορά τα τατουάζ, δηλαδή την επιφάνεια του δέρματος. Αναπτύχθηκε σε ένα κείμενο που αποτελεί απόσπασμα από το βιβλίο «Καλυμμένες με μελάνι: τατουάζ, γυναίκες και πολιτική του σώματος» της Beverly Yuen Thompson και το οποίο αναφέρεται στη σχέση τατουάζ και φύλου εντός αυτού που η συγγραφέας αποκαλεί χαρακτηριστικά «κουλτούρας της ομορφιάς και των MME» (Thompson, 2015, 13 Σεπτεμβρίου). Το άρθρο εξηγεί καταρχάς ότι για τα τατουάζ υπάρχουν διπλά στάνταρ ανάλογα με το φύλο αυτού που τα φέρει: στους άντρες η ύπαρξή τους λειτουργεί ως ενίσχυση της αρρενωπότητας ενώ στις γυναίκες νοείται ως απόκλιση από την κανονιστική θηλυκότητα η οποία αναπόφευκτα θα επιφέρει ποινές, ειδικά αν αλληλεπιδρά με άλλους παράγοντες που καταχωρούν επίσης το σώμα ως αποκκλίνον, όπως η τάξη, η φυλή κτλ. Τα τατουάζ, συνεχίζει η αρθρογράφος, δε θεωρείται πως έχουν ανταγωνιστική σχέση με την κανονιστική θηλυκότητα μόνο σε

περιπτώσεις που ικανοποιούν τρεις παράγοντες: αν είναι μικρά, «χαριτωμένα» και σε μη εμφανές σημείο, ιδανικά δε σε κάποιο σεξουαλικοποιημένο σημείο του σώματος. Σε κάθε άλλη περίπτωση, και ειδικά στις περιπτώσεις γυναικών με πολλά τατουάζ (heavy tattooing), τα τελευταία δε θεωρούνται απλώς ως κάτι που δεν είναι συμβατικά θηλυκό, αλλά γίνονται αντιληπτά ως κάτι ένδειξη «ακρωτηριασμού» που κάνει τις γυναίκες άσχημες. Η αρθρογράφος παραθέτει χαρακτηριστικά αυτό που οι γυναίκες με πολλά τατουάζ ακούνε πολύ συχνά («θεέ μου είσαι όμορφη, γιατί το έχεις κάνει αυτό στον εαυτό σου;») επεκτείνοντας κατά κάποιον τρόπο την ανάλυση της Bartky (1988) που υποστήριζε πως το τρίτο χαρακτηριστικό που οφείλουν να έχουν τα σώματα για να αναγνωρίζονται ως γυναικεία, δηλαδή τις προδιαγραφές αναφορικά με την επιφάνεια του σώματος, είναι να είναι λεία και απαλά· επιπλέον πρέπει να είναι και καθαρά, χωρίς τατουάζ.

Συνεπώς, τα πολλά τατουάζ, εξηγείται στο κείμενο, εκλαμβάνονται ως παραβίαση των έμφυλων κανόνων, ειδικά δε σε περιπτώσεις, οι οποίες είναι όλο και περισσότερες με τα χρόνια καθώς τα τατουάζ γίνονται πιο δημοφιλή, όπου οι γυναίκες υιοθετούν την εικονοποιία που παραδοσιακά επιλέγουν οι άρρενες συλλέκτες τατουάζ, δηλαδή τέρατα, δαίμονες, αποκεφαλισμένα σώματα και εξωγήινους. Η συγγραφέας του βιβλίου τονίζει ότι δεν πρέπει να ξεχνάμε πως όλα αυτά λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της κουλτούρας της ομορφιάς που διατρέχει την κουλτούρα και τα ΜΜΕ και με την οποία έρχονται σε επαφή οι γυναίκες πολύ πριν εκτεθούν στον εναλλακτικό κόσμο των τατουάζ και της σωματικής τροποποίησης, άρα η απόκτηση πολλών τατουάζ αναπόφευκτα αποτελεί μια διαπραγμάτευση που λαμβάνει χώρα εντός αυτής της κουλτούρας. Κλείνοντας, αναφέρεται στο ότι πολλές γυναίκες διεκδικούν τα «άσχημα» τατουάζ, αυτά δηλαδή που δεν γίνονται αντιληπτά ως χαριτωμένα και συνεπώς θηλυκά, ως μέσο μιας εναλλακτικής κατασκευής της ομορφιάς. Αναφέρεται σε ένα άρθρο που έχει γραφτεί από την Lee Damsky, γυναίκα και συλλέκτρια τατουάζ. Η Damsky περιγράφει ότι έκανε ένα τατουάζ με τη μορφή μιας Μέδουσας, δηλαδή ενός πλάσματος τόσο άσχημου που πέτρωνε όσους το κοιτούσαν, με τη σκέψη πως το να χαράξει ένα σύμβολο της ασχήμιας πάνω της θα ήταν ένα βήμα προς την αποδοχή του σώματός της και του να το διεκδικήσει ως δικό της. «Αποφασισμένη να εγκαταλείψω τη λατρεία της ομορφιάς μια για πάντα, αποφάσισα να είμαι άσχημη και περήφανη» (Thompson, 2015, 13 Σεπτεμβρίου).

Στο πλαίσιο της ανάλυσής μας αντιμετωπίζουμε το απόσπασμα αυτό από το βιβλίο της Beverly Yuen Thompson όπως τα υπόλοιπα άρθρα, αφού εμφανίζεται με τους ίδιους ακριβώς όρους στο διαδίκτυο. Το βασικό του θέμα είναι, όπως είδαμε, πώς η πρακτική του τατουάζ αλληλεπιδρά με την κανονιστική θηλυκότητα και τις απαιτήσεις της εντός ενός πολιτισμικού περιβάλλοντος στο οποίο η ομορφιά θεωρείται κεντρικό ζητούμενο της επιτυχημένης θηλυκής ταυτότητας και της επιτέλεσής της. Έχει ενδιαφέρον στο σημείο αυτό να σκεφτεί κανείς, λαμβάνοντας υπόψη το τελευταίο, και θεωρώντας ότι η προσταγή της ομορφιάς που απευθύνεται στα θηλυκά υποκείμενα είναι τόσο εμφαντική και πανταχού παρούσα που θα μπορούσε να περιγραφεί ακόμα και με όρους βίας, ποιες είναι οι αποκρίσεις σε αυτή τη συνθήκη από την πλευρά των ίδιων θηλυκών υποκειμένων, έτσι όπως αυτές αποτυπώνονται στα κείμενα που μελετήσαμε.

Η μία είναι αυτή που αναφέρει η Damsky στο άρθρο για τα τατουάζ: η ομορφιά ως έννοια απορρίπτεται ολοκληρωτικά και αντιπροτείνεται η διεκδίκηση αυτού που εντός του κυρίαρχου λόγου γίνεται αντιληπτό ως ασχήμια. Σε άλλο σημείο του άρθρου αναφέρεται ωστόσο πως πολλές γυναίκες επαναπλαισιώνουν την πρακτική του τατουάζ υποστηρίζοντας πως αποτελεί μια εναλλακτική ομορφιά καθώς τα τατουάζ «είναι όμορφα, είναι σημάδια ατομικότητας, ή αλλιώς αντιστέκονται στην πίεση για συμβατική ομορφιά –στο δικό μου σώμα επιλέγω εγώ (it's my body, my choice)» (Thompson, 2015, 13 Σεπτεμβρίου). Στη δεύτερη διαχείριση της συμβολικά φορτισμένης έννοιας της ομορφιάς, δεν έχουμε δηλαδή την απόρριψή της αλλά την ταύτισή της με την ατομικότητα η οποία και εξυψώνεται: η ατομικότητά μου *δε μπορεί παρά να είναι όμορφη*, η ομορφιά δηλαδή απαγκιστρώνεται από την κανονιστική θηλυκότητα και μετατοπίζεται προς την ατομικότητα. Και στις δύο αποκρίσεις και διαχειρίσεις του αιτήματος της ομορφιάς, ως ζητούμενο προβάλλεται από το άρθρο η ενδυνάμωση (empowerment) των θηλυκών υποκειμένων. Φυσικά η πρώτη στρατηγική, η άρνηση της ομορφιάς, που είναι θα λέγαμε και η περισσότερο ριζοσπαστική, εκφράζεται απλώς από ένα και μοναδικό υποκείμενο, οπότε δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αποτελεί μια τάση εντός των λόγων που μελετάμε. Κάτι που ωστόσο φαίνεται να ισχύει για τη δεύτερη προσέγγιση που περιγράφηκε, την μετατόπιση της έννοιας της ομορφιάς, αφού κάνει την εμφάνισή της και στα άρθρα για το πάχος και τα χοντρά σώματα που αναλύθηκαν στην προηγούμενη ενότητα. Σε εκείνα τα κείμενα, ο τρόπος των μη-κανονιστικών σωμάτων/υποκειμένων να υπάρχουν, να μην είναι αόρατα, είναι λέγοντας *είμαστε και εμείς όμορφα*, επιβεβαιώνοντας δηλαδή τη σημασία της

έννοιας της ομορφιάς και ταυτόχρονα αλλάζοντας το περιεχόμενό της: πια η ομορφιά δεν είναι μια έννοια κατηγοριοποίησης και ιεράρχησης με βάση το αν είναι *κάπως* το σώμα ή το πρόσωπό σου, αλλά είναι μια έννοια που συνδέεται με το *πώς φέρεις το σώμα και τον εαυτό σου*, είναι μια διεκδίκηση της ομορφιάς που τη μετατοπίζει από το σώμα στη σχέση με το σώμα. Παρά το ότι το (χοντρό) σώμα σου θα έπρεπε να σε κάνει να είσαι αόρατη εσύ είσαι εδώ, με αυτοπεποίθηση, *είσαι δηλαδή όμορφη* και διεκδικείς να έχεις όλα αυτά που σου στερούνται –δικαίωμα στην *αναπαράσταση*, ακόμα και το δικαίωμα στην συντηρητικότητα (αρραβώνα).

Η έννοια λοιπόν της ομορφιάς, φορτισμένη με εξαιρετικά βαρύ συμβολικό φορτίο για τα θηλυκά υποκείμενα, στο πλαίσιο των λόγων που μελετήσαμε δεν εγκαταλείπεται, αλλά επαναδιεκδικείται και μετατοπίζεται, είτε προς την κατεύθυνση μιας απροϋπόθετα θετικής ατομικότητας είτε προς την κατεύθυνση του ποια είναι η σχέση καθεμιάς με το σώμα της, ανεξάρτητα από τα χαρακτηριστικά του ίδιου του σώματος: σε κάθε περίπτωση η ομορφιά πια δεν έχει να κάνει με την επιβεβαίωση ενός εξωτερικού βλέμματος και την συμμόρφωση σε συγκεκριμένες προσαγές, αλλά μετατρέπεται σε κάτι που δυνητικά μπορεί να διεκδικηθεί από όλα τα άτομα.

3.2. Πληθυντικότητα φύλου και σεξουαλικότητας

Η δεύτερη μεγάλη κατηγορία αιτημάτων σχετικά με την πληθυντικότητα της εμπειρίας αφορά ζητήματα που σχετίζονται με το φύλο και τη σεξουαλικότητα και το πώς αυτά αποτελούν τρόπους παραγωγής διαφοροποιήσεων των υποκειμένων και των εμπειριών τους. Αφού εντοπίσαμε και μελετήσαμε όλα τα κείμενα εντός του μεθοδολογικού πλαισίου που είχαμε θέσει και τα οποία εντάσσονταν στην παραπάνω περιγραφή, παρατηρήσαμε την ανάδυση των εξής υποκατηγοριών, που θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε στη συνέχεια: τις πληθυντικότητες που αφορούν την ταυτότητα φύλου, τις πληθυντικότητες που αφορούν την επιτέλεση (ή έκφραση) του φύλου αναφορικά με το αν η τελευταία συμβαδίζει με τις κανονιστικές επιταγές της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας και, τέλος, τις πληθυντικότητες που αφορούν τον σεξουαλικό προσανατολισμό (ή σεξουαλική ταυτότητα). Ακολουθεί η ανάλυση των επιμέρους ζητημάτων όπως αυτά προέκυψαν στα κείμενα που μελετήθηκαν.

3.2.1. Ταυτότητα φύλου και η αναγνώρισή της.

Η πρώτη πληθυντικότητα που εμφανίστηκε σε ζητήματα σχετικά με το φύλο αφορά την ταυτότητα φύλου (ή έμφυλη ταυτότητα), μια έννοια που προκύπτει από τη θεωρητική συνέχιση και εκλέπτυνση της διάκρισης βιολογικού/κοινωνικού φύλου που τέθηκε από το δεύτερο φεμινιστικό κύμα. Αν και πρόκειται για μια διάκριση που προβληματοποιήθηκε και επαναπροσεγγίστηκε στα χρόνια που ακολούθησαν, μετά την αμφισβήτηση της παραδοχής ότι το βιολογικό σώμα είναι ένα αδρανές υπόστρωμα πάνω στο οποίο εγγράφονται οι πολιτισμικές νόρμες παράγοντας το κοινωνικό φύλο (για παράδειγμα από θεωρητικούς όπως η Butler, 1993 και η Wittig, 1981), η έννοια της ταυτότητας φύλου προϋποθέτει την εξοικείωση με τη διάκριση αυτή για να γίνει κατανοητή. Όπως περιγράφεται και στο γλωσσάρι της ιστοσελίδας Καμένα Σουτιέν:

[σ.σ. έμφυλη ταυτότητα είναι] οι τρόποι με τους οποίους αυτοπροσδιορίζεται κάποιος σε σχέση με το φύλο τ@ και την έκφραση του φύλου αυτού (εδώ περιλαμβάνονται όροι όπως cis γυναίκα, cis άντρας, trans γυναίκα, trans άντρας, genderqueer, gender neutral, gender fluid κ.ο.κ.). (Καμένα Σουτιέν, χ.χ.3).

Η ταυτότητα φύλου, δηλαδή, θα μπορούσαμε να πούμε πως μοιράζεται με την έννοια του κοινωνικού φύλου το γεγονός ότι δεν αγκιστρώνεται στο βιολογικό φύλο και άρα δεν σχετίζεται αιτιακά με το σώμα, αλλά διαφοροποιείται από την έννοια του κοινωνικού φύλου ως προς το ότι απορρίπτει την ιδέα του έμφυλου διπόλου και άρα η ταυτότητα φύλου δεν αντιστοιχεί κατ' ανάγκη σε αντρική ή γυναικεία αλλά περιλαμβάνει εκτός διπόλου ονομασίες και συνεπώς αντίστοιχες ταυτότητες (genderqueer, gender neutral, gender fluid). Οι όροι cis και trans αναφέρονται στο κατά πόσο η ταυτότητα φύλου ενός ατόμου ταυτίζεται με το φύλο που του έχει τυπικά αποδοθεί όταν, κατά τη γέννηση (και εν πολλοίς ήδη κατά τη διάρκεια της κύησης), το σώμα του υπάχθηκε στο πολιτισμικό καθεστώς του έμφυλου διμορφισμού (Laqueur, 1990/2003). Τα τρανς (σύντμηση του transgender) άτομα είναι εκείνα στα οποία η ταυτότητα φύλου δεν ταυτίζεται με το φύλο που έχει κοινωνικά αποδοθεί, ενώ στα cis (σύντμηση του cisgender) άτομα η ταυτότητα φύλου ταυτίζεται με το φύλο που έχει αποδοθεί.

Από τα άρθρα που αναρτήθηκαν μέσα στο δίμηνο στο οποίο εστιάσαμε, το ζήτημα της ταυτότητας φύλου τίθεται ρητά σε δύο. Το πρώτο δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα του ελληνικού περιοδικού Antivirus και τιτλοφορείται «Η νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου πραγματικότητα από σήμερα και στη Νορβηγία» (Thanopoulos, 2016, 6 Ιουνίου), ενώ το

δεύτερο ενημερώνει για το ότι στο εξής είναι καθ' όλα νόμιμο και έγκυρο να δηλώσεις κανείς ως φύλο την κατηγορία «εκτός διπόλου» (nonbinary) στο Όρεγκον των Ηνωμένων Πολιτειών (O'Hara, 2016, 10 Ιουνίου). Και τα δύο άρθρα που αφορούν ζητήματα ταυτότητας φύλου αποτελούν ειδήσεις σχετικά με πράξεις αναγνώρισης, πράξεις, δηλαδή, που καθιστούν ορισμένα υποκείμενα αναγνωρίσιμα ενώπιον κάποιων άλλων (Taylor, 1992), και μάλιστα με δεδομένο πως ο άλλος στην περίπτωση αυτή είναι το κράτος, αυτό που αναγνωρίζεται στα εν λόγω υποκείμενα είναι το «πρωταρχικό δικαίωμα στα δικαιώματα» όπως το περιέγραψε η Άρεντ (παρατίθεται από την Μπάτλερ στο Μπάτλερ & Σπίβακ, 2015, 70).

Αυτήν η επέκταση των ορίων της αναγνώρισης και η συμπερίληψη «νέων» υποκειμένων, περιγράφεται από τα άρθρα ως αιτία χαράς και μάλιστα για όλη την κοινότητα. «Ημέρα εορτασμού σήμερα για τα τρανς άτομα (και για την LGBTQI+ κοινότητα γενικότερα) της Νορβηγίας» (Thanopoulos, 2016, 6 Ιουνίου) αναφέρεται στο ένα άρθρο, ενώ στο άλλο επισημαίνεται πως «είναι μια καινούρια μέρα για τα εκτός-διπόλου, τα genderqueer, τα transgender και τα gender nonconforming άτομα σε ολόκληρο το έθνος» (O'Hara, 2016, 10 Ιουνίου). Στην πρώτη περίπτωση δηλαδή χρησιμοποιείται το γνώριμο ακρωνύμιο στο οποίο συνυπάρχουν ταυτότητες φύλου (trans), σεξουαλικοί «προσανατολισμοί» (lesbian, gay, bisexual), το -i του intersex για τη σωματική εκείνη συνθήκη που είναι αδύνατο να καταταχθεί στο δίπολο των σωμάτων/βιολογικών φύλων, το -q του queer που σε αυτό το πλαίσιο λειτουργεί ως όρος-ομπρέλα γενικά για το μη κανονιστικό, καθώς και το «+» εν είδει προειδοποίησης (ή και υπόσχεσης) ότι δεν τελειώσαμε με τις κατηγορίες. Στο δεύτερο μάλιστα άρθρο εμφανίζεται η φράση «πολλά τρανς, gender nonconforming και ίντερσεξ άτομα (TGNCI)» (O'Hara, 2016, 10 Ιουνίου), ένα ακρωνύμιο το οποίο δεν χρησιμοποιείται ευρύτερα, αλλά είναι απολύτως δηλωτικό της συνθήκης όπου υπάρχει ένα όνομα για τα πάντα, το οποίο μάλιστα όχι απλώς δε θα παραλείπεται αλλά θα συμπεριλαμβάνεται υποχρεωτικά στη σειρά με όλα τα υπόλοιπα.

Αυτή η συνθήκη αποτυπώνεται παραδειγματικά στην επικράτηση της χρήσης του ακρωνυμίου LGBTQIA+ που αναφέρεται στα άτομα που βρίσκονται εκτός της ετεροκανονικής νόρμας, καθώς και στην εξήγηση των αρχικών του από την ιστοσελίδα Urban Dictionary:

στον παρόντα χρόνο το LGBTQIA+ είναι ο πιο συμπεριληπτικός όρος για τα άτομα της κοινότητας. Κάθε γράμμα σημαίνει πολλαπλά πράγματα. Lesbian, Gay/Genderqueer/Gender fluid, Bisexual/Bigender, Trans*(as an umbrella term)/Transgender, Queer/Questioning, Intersex, Asexual/Aromantic/Agender/Abrosexual/Abroromantic και το + που αντιπροσωπεύει

όσα άτομα δε εντάσσονται σε κάποια από τις προηγούμενες κατηγορίες. Στην LGBTQIA+ κοινότητα υπάρχουν άτομα από διαφορετικά μονοπάτια ζωής, με διαφορετικές εμπειρίες φύλου, ρομαντικού προσανατολισμού/ σεξουαλικού προσανατολισμού (Unsexmenow, 2011, 27 Ιουλίου).

Πλέον, δηλαδή, εκτός από τις πολλαπλές λέξεις που αντιστοιχούν σε κάθε γράμμα, υπάρχει και μια ολότελα καινούρια κατηγορία, ο «ρομαντικός προσανατολισμός» που αναφέρεται στο από ποιο/α φύλο/α νιώθει κανείς να ελκύεται ρομαντικά, κάτι που δεν θεωρείται πως δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με το/α φύλο/α για τα οποία νιώθει κανείς σεξουαλική επιθυμία.

Ενδιαφέρον έχουν επίσης οι λέξεις που χρησιμοποιούνται εντός των κειμένων που αναλύθηκαν για να περιγράψουν την επέκταση της αναγνώρισης για την οποία έγινε λόγος. Το Jamie Shupe, το άτομο στο Όρεγκον που αποτέλεσε την αφορμή της επέκτασης της ταυτότητας φύλου δηλώνοντας ότι δεν εντάσσεται στο δίπολο του φύλου (στα αγγλικά χρησιμοποιεί πληθυντικές –και μη εμφυλοποιημένες– αντωνυμίες και την προσφώνηση «Μχ.») αναφέρει πως το «αρσενικό και το θηλυκό είναι παραδοσιακές κατηγορίες που δεν κατηγοριοποιούν επιτυχώς άτομα όπως το ίδιο» και πως «δε μας αξίζει να κατηγοριοποιούμαστε με λάθος τρόπο ενάντια στη θέλησή μας» (O'Hara, 2016, 10 Ιουνίου), ή όπως τονίζεται και στο έτερο, ελληνικό άρθρο για την αναγνώριση της ταυτότητας φύλου στη Νορβηγία, «οι βουλευτές ψήφισαν υπέρ της νομικής αναγνώρισης ταυτότητας φύλου, η οποία θα επιτρέπει στα παιδιά ηλικίας 6 και άνω να προσδιορίζονται με την ταυτότητα φύλου που επιθυμούν».

3.2.2. Επιτέλεση φύλου, κανονιστική ή μη.

Πέρα από τα ζητήματα της ταυτότητας φύλου, η αναπαράσταση της πληθυντικότητας σε σχέση με το φύλο εμφανίστηκε στο σώμα των κειμένων και με έναν άλλο, λοξότερο τρόπο: στις αναφορές σε περιπτώσεις ατόμων και πρακτικών που αποκλίνουν από ή και αρνούνται τις επιτελέσεις που αναμένονται από αυτά με βάση το φύλο. Η πρώτη περίπτωση αφορά την νιγηριανή συγγραφέα και φεμινίστρια Chimamanda Ngozi Adichie η οποία σύμφωνα με το άρθρο που αναλύθηκε (Reich, 2016, Μάιος 7) αιφνιδίασε τους πάντες όταν σε συνέντευξή της ανέφερε ότι θηλάζει, καθώς ούτε τα ΜΜΕ ούτε οι φαν της γνώριζαν πως ήταν έγκυος. Η Chimamanda Ngozi Adichie δήλωσε πως δεν επιθυμούσε να ανακοινώσει το γεγονός λόγω της «ολοένα εντονότερης επιτελεστικής διάστασης της εγκυμοσύνης» αφού «ζούμε σε μια εποχή που αναμένεται από τις γυναίκες να επιτελέσουν την εγκυμοσύνη, ενώ αντίστοιχα δεν περιμένει κανείς από τους άντρες να επιτελέσουν την πατρότητα» (Reich, 2016, 7 Μαΐου). Αντίστοιχα, ένα

άλλο άρθρο έχει ως κεντρικό θέμα μια μητέρα από τον Καναδά που φωτογραφίζει αγόρια να κάνουν πράγματα που στερεοτυπικά δε θεωρούνται αγορίστικα, σε ένα πρότζεκτ με τίτλο «#ABoyCanToo» που έχει ως σκοπό να δείξει ότι δεν πρέπει «οι έμφυλες νόρμες να τα εμποδίζουν να ακολουθούν τα όνειρά τους» (Bologna, 2016, 8 Ιουλίου). Έτσι φωτογραφίζει μικρά και μεγαλύτερα αγόρια που φοράνε φορέματα με φουρό, μαγειρεύουν, παίζουν με κούκλες, έχουν μακριά μαλλιά ή μαλλιά που πιάνουν με πολύχρωμα τσιμπιδάκια, κάνουν μπαλέτο και καλλιτεχνικό πατινάζ. Η φωτογράφος εξηγεί πως εμπνεύστηκε από έναν από τους γιους της, ο οποίος χορεύει όλη τη μέρα, τραγουδάει, λατρεύει το ροζ, τα ουράνια τόξο, το διάβασμα και δεν νοιάστηκε ποτέ για το αν κάτι είναι αγορίστικο ή κοριτσίστικο. Η μητέρα αναδεικνύει ως ζητούμενο του πρότζεκτ της «να ενδυναμωθούν τα παιδιά ώστε να τολμήσουν να ακολουθήσουν ό,τι τα παθιάζει πραγματικά» (Bologna, 2016, 8 Ιουλίου)· παρατηρούμε στη ρητορική της αφενός πως ανακύπτει για μια ακόμα φορά το ζήτημα της ενδυνάμωσης που συναντήσαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο για το σώμα, αφετέρου πως με το λόγο της κατασκευάζει ένα σχήμα στο οποίο αυτό που παθιάζει τα άτομα είναι κάτι εσωτερικό και αυτόνομο που πρέπει κανείς απλώς να το εντοπίσει και να το «ακολουθήσει». Σε κάθε περίπτωση, το αίτημα να μη γίνονται αποδέκτες bullying τα αγόρια που αποκλίνουν από τις αναμενόμενες από αυτά επιτελέσεις είναι στον πυρήνα του ίδιο με το αίτημα που εκφράστηκε από την Chimamanda Ngozi Adichie στο προηγούμενο άρθρο που μελετήθηκε: υπάρχουν απαιτήσεις σχετικά με το πώς πρέπει να επιτελείται κάθε φύλο, ποινές για τα άτομα που δε συμμορφώνονται και τα άτομα που διεκδικούν να υπάρχουν (και να μη δέχονται ποινές) παρά την άρνησή τους να εναρμονιστούν με τις επιτελέσεις αυτές.

3.2.3. Σεξουαλικοί προσανατολισμοί και ταυτότητες.

Το επόμενο αίτημα που εντοπίστηκε στα κείμενα που αναλύθηκαν είναι το αίτημα για αναπαράσταση της πληθυντικότητας της σεξουαλικότητας, κάτι που εκφράστηκε μέσα από πολλά κείμενα, περισσότερα απ' ό,τι τα κείμενα κάθε άλλης κατηγορίας. Πιο συγκεκριμένα, το θέμα της πληθυντικότητας της σεξουαλικότητας τίθεται ρητά σε έντεκα κείμενα, τα οποία και αναλύονται στο παρόν υποκεφάλαιο.

Θέματα των κειμένων αυτών είναι ότι η Καλιφόρνια αποτελεί την πρώτη πολιτεία των ΗΠΑ που συμπεριέλαβε μάθημα LGBT¹⁴ ιστορία στα σχολεία (Rae, 2016, 15 Ιουλίου), μια ανταπόκριση από το δεύτερο LGBTQi+ Pride Κρήτης (Ανώνυμος, 2016, 10 Ιουλίου), ένα άρθρο σχετικά με τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν τα ΛΟΑΤ άτομα κάθε μέρα (Signorile, 2016, 12 Ιουνίου), ένα σχετικά με ένα Σκανδιναβικό λεσβιακό κόμικ (Cross, 2016, 22 Ιουνίου), ένα σχετικά με ανεξάρτητους τίτλους κόμικς που ενισχύουν την ΛΟΑΤΚΙ ορατότητα (Santori, 2016, 25 Ιουνίου), δύο σχετικά με της σφαγή στο κλαμπ Pulse του Ορλάντο, ένα από αυτά με εστίαση στην αμφιφοβία (Dowd, 2016, 13 Ιουνίου) και το άλλο με εστίαση στα coming-out που ακολούθησαν μετά τη σφαγή (White & Strudwick, 2016, 13 Ιουνίου), ένα σχετικά με το γιατί η αναπαράσταση ΛΟΑΤ χαρακτήρων στο κινούμενο σχέδιο «Steven Universe» είναι σημαντική (Tremeer, 2016, 6 Ιουνίου), ένα βίντεο στο οποίο η ηθοποιός Evan Rachel Wood εκφράζει τις απόψεις της για την αμφιφυλοφιλία και τον μήνα Pride (Stef, 2016, 11 Ιουνίου), ένα σχετικά με την αμφιφυλοφιλία με αφορμή το Comic-Con του Σαν Ντιέγκο (Glass, 2016, 24 Ιουλίου) και, τέλος, ένα που τιτλοφορείται «η αμφιφυλοφιλία μου είναι πραγματική –με όποι@ και να βγαίνω» (Diaz, 2016, 24 Ιουνίου).

Όπως και στις προηγούμενες ενότητες, η ανάλυσή μας εκκινεί από την παραδοχή ότι η ίδια η ύπαρξη όλων αυτών των κειμένων για τα ζητήματα που χονδρικά και προς το παρόν μπορούμε να αποκαλέσουμε «ζητήματα σεξουαλικότητας», συνιστά στον πυρήνα της αίτημα (αναγνώρισης της) πληθυντικότητας της τελευταίας, αφού στο σύνολο των κειμένων εκτός από κείμενα καταγγελίας ή κείμενα (βιωματικά ή μη) που αναδεικνύουν θέματα ή/και όψεις που δε βρίσκονται στο κέντρο των συζητήσεων, περιλαμβάνονται και κείμενα που στόχο έχουν απλώς να επιδοκιμάσουν γεγονότα και συμπεριφορές. Τα τελευταία υποστηρίζουμε πως λειτουργούν ως (πολιτικές) καταφάσεις, σκιαγραφώντας το πώς *θα έπρεπε* να είναι τα πράγματα και αναδεικνύοντας τα βήματα που γίνονται προς αυτή την κατεύθυνση. Ακολουθώντας αυτή τη συλλογιστική, η πληθυντικότητα της σεξουαλικότητας είναι από τις πληθυντικότητες που ανακύπτουν πιο εμφαντικά από όλες τις άλλες στο υλικό που μελετήσαμε, λόγω του αριθμού των κειμένων που εντοπίστηκαν. Άρθρα τα οποία αποτελούν καταφάσεις και επιβεβαιώσεις της πορείας προς την επιθυμητή κατεύθυνση με τον τρόπο που προαναφέρθηκε, θεωρούμε εν προκειμένω το άρθρο για το δεύτερο LGBTQi+ Pride Κρήτης όπου διαβάζουμε ότι:

¹⁴ Στο πλαίσιο της παρούσας ενότητας διατηρήθηκε η γραφή των ακρωνυμίων σύμφωνα με τον τρόπο με τον οποίο εμφανίζονται στα κείμενα που μελετήθηκαν.

(σ.σ. η πόλη του Ρεθύμνου) γιορτάζει αυτή τη φορά την πολύχρωμη διαφορετικότητα του νησιού [...] και όλος ο κόσμος ήταν έτοιμος να παρελάσει, κρατώντας πολύχρωμες σημαίες, φωνάζοντας συνθήματα υπέρ της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας και στέλνοντας ένα ηχηρό μήνυμα στην κοινωνία του Ρεθύμνου και της Κρήτης γενικότερα» (Ανώνυμος, 2016, 10 Ιουλίου).

Στην ίδια κατηγορία εντάσσεται επίσης το άρθρο σχετικά με το κόμικ Heathen η δημιουργός του οποίου εμπνεύστηκε από τον πολύ γνωστό Σκανδιναβικό μύθο της Brynhild και δημιούργησε μια ιστορία λεσβιακού έρωτα. Η δημιουργία αυτού που η αρθρογράφος αποκαλεί «κουήρ Σκανδιναβική μυθολογία» (Cross, 2016, 22 Ιουνίου) είναι σημαντική για τους ίδιους λόγους που είναι σημαντική και η κυκλοφορία 35 τίτλων κουήρ κόμικς, που αποτελεί το κεντρικό θέμα ενός άλλου άρθρου από αυτά που μελετήθηκαν. Σ' αυτό ο αρθρογράφος παρουσιάζει μια λίστα με κόμικ (μας ενημερώνει πως ένα χρόνο πριν είχε δημοσιεύσει ένα αντίστοιχο άρθρο με άλλους 35 τίτλους) που έχουν κουήρ χαρακτήρες ή κουήρ θεματολογία και οι οποίοι εκδόθηκαν από (δεκατέσσερις) ανεξάρτητους εκδοτικούς οίκους, δηλαδή όχι από τα εκδοτικά μεγαθήρια DC και Marvel. «Αυτό είναι πρόοδος, αργή αλλά σταθερή», σημειώνει ο αρθρογράφος και προσθέτει πως στις κυκλοφορίες της τρέχουσας χρονιάς υπάρχουν «κάποια αισθητικά καινούρια μοτίβα: περισσότερα κόμικ για όλες τις ηλικίες, περισσότεροι ασέξουαλ και τρανς χαρακτήρες. Περισσότερο από οτιδήποτε κάνει την κουήρ κοινότητα όσο λαμπερή και γεμάτη ζωντάνια μπορεί να είναι, στις σελίδες των κόμικ αλλά και έξω από αυτές» (Santori, 2016, 25 Ιουνίου). Μέσα στα 35 κόμικ συναντάμε επαναπροσεγγίσεις γνωστών ιστοριών (γκέι Ρομπέν των δασών, ασέξουαλ φίλος του Άρτσι από τα Archie Comics, απεικόνιση της Ζήνας και της Γαβριέλας ως ζευγάρι, γκέι Transformers), καινούριες ιστορίες όπως αυτή του *Zodiac Starforce* που δίνει «έμφαση στη σωματική ποικιλότητα (body diversity), τη φυλετική ποικιλομορφία και τις πολλαπλές σεξουαλικότητες» (Santori, 2016, 25 Ιουνίου), ιστορίες με εξωγήινους γκέι δημοσιογράφους και λεσβίες λυκανθρώπους, με αποκλίσεις από τους κανονιστικούς έμφυλους ρόλους (για παράδειγμα χαρακτήρες όπως αυτή του μουσάτου και εν γένει αρρενωπού άντρα στο *Power Up* που του αρέσει φοράει μια «γυναικεία» στολή με φούστα τουτού ή ο χαρακτήρας στο *Princess Bubblegum* που καταρρίπτει τα στερεότυπα σχετικά με το τι μπορεί και τι δε μπορεί να κάνει ένα κορίτσι). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει εδώ η εμφατική αναφορά στην ασέξουαλ ταυτότητα, δηλαδή την ταυτότητα που ορίζεται στη βάση της μη-ύπαρξης σεξουαλικού ενδιαφέροντος για άλλα άτομα –για την οποία είναι σημαντικό να τονιστεί πως εκφράζεται εν μέσω μιας γενικότερης σεξουαλικοποίησης της δημόσιας σφαίρας που παρατηρείται κατά τις τελευταίες δεκαετίες (Gill 2009, 2012; McNair 2005). Για παράδειγμα αναφέρεται πως στο 13^ο

τεύχος του κόμικ *Sex Criminals* κάνει την εμφάνισή του ο ασέξουαλ χαρακτήρας Alix και επισημαίνεται από τον αρθρογράφο πως «για μια σειρά που εξερευνεί κάθε πιθανή πλευρά του σεξ [...] είναι πολύ σημαντικό που οι (σ.σ. δημιουργοί του) Fraction και Zdarsky εισάγουν ένα τόσο ισχυρό στοιχείο» (Santori, 2016, 25 Ιουνίου).

Το πλήθος των χαρακτήρων και των θεματολογιών στα κόμικς που παρουσιάζονται στο άρθρο αποτυπώνει, εκτός από την αίσθηση πως υπάρχει ένα κόμικ για κάθε πιθανή αγοραστική ομάδα, ακριβώς τα αιτήματα αναπαράστασης της πληθυντικότητας της εμπειρίας για τα οποία κάνουμε λόγο στην παρούσα εργασία. Εδώ, στο άρθρο για τα κόμικς, η φράση-κλειδί είναι η *αύξηση της ποικιλίας των χαρακτήρων που αποτελεί και την πορεία προς την επιθυμητή κατεύθυνση*· η ίδια ακριβώς πλαισίωση προκύπτει και σε ένα ακόμα από τα άρθρα σχετικά με το παιδικό κινούμενο σχέδιο *Steven Universe*, στο οποίο απεικονίζεται η ιστορία αγάπης δύο κοριτσιών. Η αρθρογράφος αναφέρει πως για τη δημιουργό της σειράς είναι πολύ σημαντικό να παρέχει αναπαραστάσεις «σε άτομα που συχνά νιώθουν πως δεν έχουν θέση στα mainstream MME» (Tremeer, 2016, 6 Ιουνίου). Εξηγεί:

[...]όπως αναφέρει η Sugar (σ.σ. η δημιουργός της σειράς) η αναπαράσταση LGBT ατόμων δεν είναι μια πολιτική μάχη ή το να υιοθετεί κανείς μια θέση: είναι κάτι ζωτικό για την ανάπτυξη των παιδιών. “Δεν μπορείς να περιμένεις μέχρι να μεγαλώσουν τα παιδιά για να τους αποκαλύψεις ότι υπάρχουν κουήρ άτομα. Είναι αυτή η άποψη πως πρόκειται για κάτι που πρέπει να συζητιέται μόνο μεταξύ ενηλίκων, κάτι που είναι τελείως λάθος. Αν περιμένεις μέχρι να μεγαλώσει η κουήρ νεολαία για να της πεις ότι έχει νόημα το πώς αισθάνεται ή ακόμα και το ότι υφίσταται, τότε θα είναι πολύ αργά!”. Σχολιάζοντας την διάχυτη ετεροκανονικότητα, η Sugar επεσήμανε πως το να μην επιτρέπεις στα παιδιά να δούνε τους εαυτούς τους στις ιστορίες που αγαπούν μπορεί να αποδειχθεί πολύ επιζήμιο. Με την LGBT νεολαία να κατατάσσεται ανησυχητικά ψηλά σε δείκτες αστεγιάς και κινδύνου αυτοκτονίας, το επιχείρημά της δε θα μπορούσε να είναι πιο ακριβές. Στα περισσότερα παιδικά παραμύθια η ιδέα της αληθινής αγάπης είναι εγγενώς συνδεδεμένη με ένα χαρούμενο τέλος, και ως εκ τούτου γενικά με την ευτυχία στη ζωή. Όπως ισχυρίζεται η Sugar είναι εντελώς άδικο που σε κάποια παιδιά αρνείται αυτή η εικόνα ευτυχίας» (Tremeer, 2016, 6 Ιουνίου).

Το θέμα εδώ είναι ένα αίτημα κανονικότητας και συμπερίληψης, ακριβώς όπως αρθρωνότανε και στα κείμενα για τη σωματική πληθυντικότητα που αναλύθηκαν στο κεφάλαιο 3.1· είναι ένα αίτημα συμπερίληψης στην αναπαράσταση που συνοδεύεται από την πίστη στο ιδεολόγημα της «αληθινής αγάπης» και τη σύνδεσή του με αυτό της «ευτυχίας». Το ζητούμενο είναι η συμμετοχή επί ίσοις όροις ακόμα και στα πλέον συντηρητικά και κανονιστικά αφηγήματα, είτε είναι η αντίληψη της ευτυχίας είτε ο γάμος, όπως είδαμε στην ενότητα 3.1.2.

Ένα άλλο ενδιαφέρον ζήτημα που αναδείχθηκε κατά τη μελέτη του υλικού ήταν αυτό της ορολογίας, για το οποίο έγινε λόγος και στην προηγούμενη ενότητα. Εκτός από τη συνεχή χρήση των ακρωνυμίων, επανέρχονται επίσης συνέχεια οι ταυτότητες-συστατικά τους (λεσβίες, ομοφυλόφιλοι, αμφιφυλόφιλοι, τρανς, κουήρ, ίντερσεξ/μεσοφυλικά άτομα), επιπλέον όροι όπως ο πανσεξουαλισμός και το ρευστό κουήρ (fluid queerness), όροι όπως το κουήρ φάσμα, ο εσωτερικευμένος μισογυνισμός, η εσωτερικευμένη ομοφοβία και αμφιφοβία (αντίστοιχα προκύπτει και ο όρος τρανσφοβία, που όμως δεν εντοπίστηκε στο συγκεκριμένο δείγμα που μελετήθηκε). Και σε αυτά τα κείμενα ο όρος κουήρ χρησιμοποιείται ως επί το πλείστον ως όρος-ομπρέλα ή ως συνώνυμος των επιμέρους ταυτοτήτων και όχι ως άρνηση της έννοιας της ταυτότητας. Οι επιμέρους εστιάσεις των άρθρων είναι όπως είδαμε πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους, ωστόσο ένας ακόμα όρος που συναντάται συνέχεια ανεξαρτήτως της θεματολογίας των κειμένων ήταν αυτός της *κοινότητας*, έννοια που επανερχόταν διαρκώς στο σώμα των κειμένων και συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά τα άρθρα που εστίαζαν στην πληθυντικότητα της σεξουαλικότητας, εντοπίστηκε σε εννιά από αυτά. Η κοινότητα εμφανίζεται ως LGBT κοινότητα (πιο συχνά), ως queer κοινότητα, ως αμφιφυλόφιλη κοινότητα, αλλά ακόμα και ως αμφιφυλόφιλη/πανσεξουαλική κοινότητα, επιβεβαιώνοντας ότι είναι μία από τις βασικές λογοθετικές κατασκευές που διατρέχουν τα κείμενα. Αντίστοιχα και εδώ η *κουήρ κοινότητα* χρησιμοποιείται ως όρος ομπρέλα σε συμφωνία με τις πολιτικές ταυτότητας από τις οποίες εκκινούν τα κείμενα που αναλύθηκαν, έτσι για παράδειγμα σε ένα κείμενο εμφανίζονται οι όροι queer κοινότητα, αλλά και τα ακρωνύμια LGBTQ+ και QUILTBAG ως όροι που μιλάνε για το ίδιο πράγμα και χρησιμοποιούνται εναλλάξ (Dowd, 2016, Ιούνιος 13). Κανένα κείμενο από αυτά που μελετήθηκαν δεν αναφέρεται στην άρνηση της ταυτότητας, ή αμφισβητεί την εξαντλητική ονομασία και κατηγοριοποίηση των ταυτοτήτων/πρακτικών/επιθυμιών και την αποτύπωσή της στην παράταξη των γραμμάτων LGBT(QIA+): αντιθέτως, η Evan Rachel Wood στο βίντεο στο οποίο εκφράζει τις απόψεις της για την αμφιφυλοφιλία και και τον μήνα Pride, αναρωτιέται: «τέσσερα μόνο γράμματα για όλο το φάσμα του κουήρ (the spectrum of queerness);» (Stef, 2016, 11 Ιουνίου).

Κοινός τόπος όλων των κειμένων της ενότητας είναι πως η κοινότητα για την οποία γίνεται λόγος, όπως κι αν αυτή ονομάζεται κάθε φορά, συντίθεται από άτομα οι σεξουαλικές πρακτικές και οι ταυτότητες των οποίων διαφεύγουν από τις κανονιστικές και ως εκ τούτου τα άτομα που τις φέρουν δέχονται σειρά διακρίσεων ή/και βία. Όπως αναφέρεται και σε ένα εκ των

κειμένων που γράφτηκε με αφορμή τη σφαγή στο γκέι κλαμπ Pulse του Ορλάντο στις 12 Ιουνίου του 2016, οι διακρίσεις αυτές δεν αποτελούν απλώς στερήσεις προνομίων, αλλά συχνά πρόκειται για άμεσους κινδύνους που αντιμετωπίζουν τα μέλη αυτών των κοινοτήτων, αφού υπάρχει μια αναμφισβήτητη συστηματικότητα στις επιθέσεις εναντίον LGBT χώρων αλλά και σε περιστατικά επιθέσεων και μαζικών πυροβολισμών κατά ανθρώπων που αποκλίνουν από την ετεροκανονική νόρμα: «όποιες κι αν ήταν κατά τ' άλλα οι πεποιθήσεις και τα πιστεύω (σ.σ. του άντρα που πραγματοποίησε τη σφαγή στο Pulse), υπάρχει ένα ομοφοβικό υπόστρωμα¹⁵ που αποτέλεσε μέρος αυτού που τον οδήγησε στην πραγματοποίηση αυτού του βάρβαρου μαζικού πυροβολισμού», αναφέρει χαρακτηριστικά ο συντάκτης του άρθρου (Signorile, 2016, 12 Ιουνίου).

Η ομοφοβία ξαναεμφανίζεται στο σώμα των κειμένων άλλη μία φορά για να περιγράψει την επίθεση στο Ορλάντο ως «φρικτή πράξη ομοφοβικής βίας (σ.σ. και επειδή είναι τέτοια), πρέπει να υψώσουμε τη φωνή μας, να μη σιωπήσουμε. Είναι μια πολιτική επίθεση και πρέπει να δώσουμε σημασία στα queer άτομα» (White & Strudwick, 2016, 13 Ιουνίου). Ωστόσο, στα κείμενα που μελετήσαμε, πιο συχνά και από την ομοφοβία εμφανίζεται η αμφιφοβία, με δεδομένο πως η αμφιφυλοφιλία αποτελεί κεντρικό θέμα των τεσσάρων από τα έντεκα κείμενα. Ως ιδιαιτερότητα της αμφιφυλοφιλίας αναδεικνύεται από τα κείμενα το γεγονός ότι είναι μεταιχμιακή, δηλαδή ανάμεσα στον ετεροφυλόφιλο ετεροκανονικό «κόσμο» και την «περισσότερο ομοφυλόφιλη» κοινή κοινωνία, κάτι που οδηγεί στη συνεχή αμφισβήτηση της εν λόγω ταυτότητας από άτομα και από τους δύο χώρους. Η αμφισβήτηση της αμφιφυλοφιλίας αποκαλείται σβήσιμο (bi-erasure), ένας όρος που χρησιμοποιείται γενικά στο σώμα των κειμένων που μελετήθηκαν για τη συσκοτίση και την απάλειψη των ταυτοτήτων των ατόμων.

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε εκτενέστερα σε δύο από τα άρθρα που θεωρούμε ότι συμπεριλαμβάνουν ορισμένα ενδιαφέροντα λογοθετικά συστατικά στα οποία αξίζει να σταθούμε περισσότερο. Το πρώτο τιτλοφορείται χαρακτηριστικά «η αμφιφυλοφιλία μου είναι πραγματική –με όποι@ και να βγαίνω» (Diaz, 2016, 24 Ιουνίου) και αρθρώνεται γύρω από το επιχείρημα ότι η σεξουαλικότητα αποτελεί μια *ταυτότητα* που χαρακτηρίζει το κάθε άτομο, ανεξάρτητα από τις σεξουαλικές πρακτικές του, και τη οποία δεν πρέπει να αμφισβητείται. Ο αρθρογράφος

¹⁵ Ο πατέρας του άντρα που πραγματοποίησε την επίθεση δήλωσε μεταξύ άλλων πως ο γιος του «είχε θυμώσει» πολύ βλέποντας δύο άντρες να φιλιούνται μετξύ τους στο Μαϊάμι (κάτι που αναφέρεται και στο άρθρο που αναλύεται).

σημειώνει «δε χρειάζεται να φιλήσω ένα κορίτσι για να αποδείξω ότι ακόμα ελκύομαι και από κορίτσια. Δεν είμαστε πια στο σχολείο, δεν παίζουμε αλήθεια ή θάρρος· πρόκειται για την ταυτότητά μου», και συμπληρώνει «η σεξουαλικότητά μου είναι έγκυρη και σημαντική γιατί είναι μέρος του εαυτού μου και εγώ είμαι έγκυρος και σημαντικός» (Diaz, 2016, 24 Ιουνίου). Ο αρθρογράφος πραγματεύεται το ότι παρά το ότι σχετίζεται ρομαντικά και σεξουαλικά¹⁶ με γυναίκες, είναι ωστόσο αμφιφυλόφιλος διότι κατάλαβε κάποια στιγμή της ζωής του πως ελκύεται και από άνδρες, άρα, όπως εξηγεί, ακόμα κι αν παντρευτεί μια γυναίκα και περάσει το υπόλοιπο της ζωής του μαζί της θα συνεχίζει να έχει αυτή την ταυτότητα γιατί θα συνεχίσει να ελκύεται και από άντρες, παρά τις επιλογές που έχει κάνει και τον έρωτα που νιώθει προς τη γυναίκα του. Στο κείμενο αυτό η σεξουαλικότητα περιγράφεται ως κάτι που είναι εσωτερικό και που *υπάρχει πραγματικά*, ως κάτι που είναι πολύ σημαντικό να αναγνωρίζεται για το άτομο που τη φέρει, ακόμα κι αν τελικά δεν εκφραστεί μέσα από συγκεκριμένες πρακτικές και επιλογές. «Αυτό είμαι», λέει ο αρθρογράφος ανακουφισμένος [*«χρησιμοποιώντας τη λέξη αμφιφυλόφιλος ένιωσα πραγματικός για πρώτη φορά»*], αναφέρει (Diaz, 2016, 24 Ιουνίου)], η αναγνώριση της σεξουαλικότητάς κατασκευάζεται εντός του κειμένου ως κρίσιμη, σχεδόν υπαρξιακά θα έλεγε κανείς, για την αίσθηση του εαυτού και ως εκ τούτου τα άτομα ζητάνε εμφιασμένα να μην αποσιωπάται.

Ακριβώς αντίστοιχες παραδοχές εδράζονται σε ένα άρθρο σχετικά με την αμφιφοβία και το μακελειό στο κλαμπ Pulse που μελετήθηκε, στο οποίο μια αμφιφυλόφιλη γυναίκα περιγράφει πώς η ίδια, ούσα παντρεμένη με άντρα αλλά ακόμα αμφιφυλόφιλη παρόλ' αυτά, βιώνει τη θλίψη για τη σφαγή στο Pulse, δηλαδή μια επίθεση ενάντια στην κοινότητα στην οποία τοποθετεί τον εαυτό της. Και σε αυτό το άρθρο το κουήρ προτάσσεται ως συνεκδοχή των γνωστών ακρωνυμίων, ενώ χρησιμοποιείται στην ανάλυση και η διάκριση κοινότητα/σύμμαχοι: για την αρθρογράφο οι ετεροφυλόφυλοι είναι η εξωτερική προς αυτή ετερότητα (γράφει χαρακτηριστικά πως έμαθε τα νέα για το Pulse ενώ βρισκότανε μαζί με στρέιτ άτομα, δηλαδή τον άντρα και την κόρη τους), οπότε και εδώ η ταυτότητα δεν ορίζεται από τις τρέχουσες πρακτικές αλλά από την αίσθηση ανήκειν σε μια κοινότητα, η οποία επιπλέον δεν δέχεται καν ισόποση βία ή καταπίεση. Η αρθρογράφος περιγράφει πως «περνάει» για ετεροφυλόφιλη (χρησιμοποιείται η έννοια «*passing privilege*», η οποία γενικά θεωρούμε πως είναι κεντρική σε παρόμοιους λόγους, αν και

¹⁶ Υιοθετούμε εδώ τη διάκριση μεταξύ σεξουαλικής και ρομαντικής έλξης που συναντάται στους λόγους που μελετήσαμε.

δεν εμφανίστηκε πολύ στα κείμενα που μελετήσαμε), ειδικά λόγω του συζύγου της, και περιγράφει πως αυτό την πληγώνει προσδίδοντάς του διαστάσεις προσωπικού δράματος: «ΔΕΝ ΜΕ ΠΙΣΤΕΥΟΥΝ», γράφει σε ένα σημείο, και σε ένα άλλο «με σέρνουν κάθε μέρα πίσω στη ντουλάπα» (Dowd, 2016, 13 Ιουνίου). Η αρθρογράφος αναφέρεται εκτενώς στην εσωτερικευμένη αμφιφοβία της στην οποία αποδίδει το ότι δεν ξέρει πόσο δικαιούται να πενθήσει για τη σφαγή στο κλαμπ, αφού νιώθει πως δεν είναι αρκετά γκέι, έχοντας δηλαδή ενσωματώσει το συγκεκριμένο αμφιφοβικό επιχείρημα. Προβάλλει ως λύση σε αυτό την επαφή της με την κοινότητα, η οποία «της θυμίζει ποια είναι» και πως όλα τα άτομα που αμφισβητούν τις ταυτότητές τους με αφορμή τη σφαγή στο Pulse ή παρόμοια συμβάντα πρέπει να θυμούνται ότι «δεν είναι μόνα» (Dowd, 2016, Ιούνιος 13). Παρατηρούμε εδώ έναν λόγο για την κοινότητα φορτισμένο με υπαρξιακό και ταυτοτικό βάρος, τον οποίο θεωρούμε πολύ χαρακτηριστικό για την ευρύτερη προσέγγιση της σεξουαλικής ταυτότητας στα σχετικά κείμενα. Η πληθυντικότητα αναδύεται όχι (ή όχι μόνο) ως μια αφαιρετική και ρευστή πολλαπλότητα που συγκροτείται στη βάση της απόκλισης από την ετεροκανονική μήτρα για την οποία έκανε λόγο η Butler (1990) και της βίας που συνεπάγεται, αλλά ως ρητή διαφοροποίηση της αίσθησης του εαυτού, μια διαφοροποίηση σαφώς ονοματισμένη και κατακερματισμένη στη βάση της οποίας δημιουργούνται κοινότητες οι οποίες συχνά υιοθετούν ακόμα και στοιχεία άμεσα συσχετισμένα με εθνικιστικού τύπου κοινότητες: πέρα από τις πολύχρωμες lgbt σημαίες που εικονογραφούν πολλούς ιστοτόπους από αυτούς που επισκεφθήκαμε, στο άρθρο για τα coming out που ακολούθησαν τη σφαγή στο Pulse, διαβάζουμε πως ο 28χρονος Jack Smith ο οποίος ζει στα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, αποκάλυψε την αμφιφυλόφιλη ταυτότητά του με ανάρτηση στο Twitter, εικονογράφησε το coming out του με μια εικόνα της αμφιφυλόφιλης σημαίας –δηλαδή, πέρα από το ότι υπάρχει μια ονομασία για κάθε πιθανή διαφοροποίηση κάθε πιθανής μεταβλητής και έκφρασης της υποκειμενικότητας, υπάρχουν και σημαίες που τις εκφράζουν, αποτελώντας το αντικείμενο στο οποίο η αγωνία της ρητά περιγεγραμμένης ταυτότητας συναντάει τη φαντασίωση της κοινότητας.

Επίλογος

Στην παρούσα εργασία επιχειρήσαμε να σκιαγραφήσουμε, αναπόφευκτα με πολύ περιληπτικό τρόπο, την πύκνωση του ενδιαφέροντος για το φύλο και τη σεξουαλικότητα που παρατηρούμε τα τελευταία χρόνια, τόσο στην ελληνική όσο και την παγκόσμια δημόσια σφαίρα. Από όλες τις εκδοχές λόγων με τους οποίους εκφράζεται η πύκνωση αυτή και από όλους τους τόπους όπου αρθρώνεται, επιλέξαμε να εστιάσουμε στο διαδίκτυο, αφού εκεί παρατηρούμε τη σταδιακή συγκρότηση ενός συμπαγούς, καινούργιου θεωρητικού πλαισίου, τη δημιουργία ενός λεξιλογίου και μιας αναλυτικής γραμματικής, καθώς και την ανάδυση συγκεκριμένων, νέων, πεδίων εστίασης. Θεωρήσαμε εντυπωσιακό το γεγονός πως αυτό το πλαίσιο, το λεξιλόγιο και τα πεδία εστίασης συναντώνται αυτούσια σε πληθώρα αγγλόφωνων ιστοσελίδων αλλά και σε εγχώρια διαδικτυακά εγχειρήματα, στο κέντρο της ύπαρξης των οποίων βρίσκεται το ενδιαφέρον για τα ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας. Λόγω του γεγονότος αυτού ισχυριζόμαστε ότι η ανάδυση των διαδικτυακών λόγων για το φύλο και τη σεξουαλικότητα, πολλοί δε εκ των οποίων αυτοαποκαλούνται φεμινιστικοί –έννοια που μετά την αντεπίθεση που ακολούθησε το δεύτερο φεμινιστικό κύμα είχε απονομιμοποιηθεί έχοντας ως συνέπεια τον εξοστρακισμό του φεμινισμού από το δημόσιο λόγο ως άρθρωση πολιτικού αιτήματος– δε μπορεί να κατανοηθεί εκτός της ριζικά νέας συνθήκης που αποτελεί το διαδίκτυο και οι δυνατότητες που παρέχει.

Αντλήσαμε από τις θεωρίες για τη δημόσια σφαίρα, καθώς η τελευταία αποτελεί την έννοια που έχει ταυτιστεί με τις διαδικασίες άρθρωσης και ανταλλαγής λόγου στο δημόσιο πεδίο. Ωστόσο, με δεδομένο πως οι λόγοι στους οποίους είχαμε στρέψει το βλέμμα μας αφορούν το φύλο τα ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας, η ανάλυση του Habermas δεν επαρκεί, αφού έχει δεχθεί πλήθος κριτικών αναφορικά με το ότι παραβλέπει τις σχέσεις εξουσίας που διατρέχουν τον κοινωνικό ιστό και θεωρεί ότι η πρόσβαση στη δημόσια σφαίρα είναι δυνατή σε όλα τα υποκείμενα με τον ίδιο τρόπο και την ίδια ευκολία, παραβλέποντας πως στη δημόσια σφαίρα που τον ενδιέφερε κυριαρχούσε ένα είδος συνομιλίας, και μάλιστα στενά συνυφασμένο με την αρρενωπότητα, ενώ άλλου τύπου δημόσιες σφαίρες (που δημιουργούνταν από και για τα υποκείμενα που η κυρίαρχη δημόσια σφαίρα απέκλειε) απονομιμοποιούνταν παντελώς από τους κυρίαρχους λόγους και τις κυρίαρχες κοινωνικά ομάδες. Στραφήκαμε στην ανάλυση της Fraser, η οποία καλύπτει αυτό το κενό εμπλουτίζοντας το χαμπερμασιανό μοντέλο αφενός με την έννοια των «υπεξούσιων αντιθετικών κοινών» (subaltern counterpublics), όπως ονομάζει τον τόπο όπου

τα αποκλεισμένα από τη κυρίαρχη δημόσια σφαίρα υποκείμενα συναντιούνται και συνομιλούν, και αφετέρου υποστηρίζοντας πως τα «υπεξούσια αντιθετικά κοινά» δίνουν τη δυνατότητα συγκρότησης λόγων και διατύπωσης αιτημάτων –όπως συνέβη και με το φεμινιστικό κίνημα κατά τη διάρκεια της ιστορίας του– που αρθρώνονται σε αντιπαραβολή με τους κυρίαρχους, επεκτείνοντας έτσι τα όρια του ρηματικού πεδίου.

Στη συνέχεια στραφήκαμε σε θεωρίες των μέσων μαζικής επικοινωνίας για να εξηγήσουμε τους λόγους που καθιστούν το διαδίκτυο σημείο τομής στην ιστορία των τεχνολογιών διαμεσολαβημένης επικοινωνίας. Το διαδίκτυο «αναδιατάσσει τον χώρο και τον χρόνο» με τόσο ριζικό τρόπο που αποδυναμώνει αμετάκλητα τις ίδιες τις έννοιες του χώρου και του χρόνου. Θεωρούμε επίσης πως το ίντερνετ μετατοπίζει άρδην την έννοια της δημόσιας σφαίρας, «απεδαφικοποιώντας» την και αχρηστεύοντας τη σύνδεσή της με το έθνος-κράτος το οποίο είχε κεντρικό ρόλο στην αρχική ανάλυση του Habermas. Επιπλέον, και σε ότι αφορά την παρούσα ανάλυση, πιστεύουμε πως οι δυνατότητες που παρέχει το διαδίκτυο –οι δυνατότητες επικοινωνίας μεταξύ ατόμων και κοινοτήτων, η ευκολία εύρεσης και διαμοιρασμού κειμένων, η συνομιλιακή αλληλεπίδραση ατόμων που δεν μοιράζονται τις ίδιες χωροχρονικές συντεταγμένες– έπαιξε αναμφίβολα ρόλο, μεταξύ άλλων, στη δημιουργία υπεξούσιων αντιθετικών κοινών που ενδιαφέρονταν για τον φεμινισμό και τα ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας και τα οποία κοινά, όσο πιο πολύ συγκροτούνταν και διαμόρφωναν τις οπτικές και το λεξιλόγιό τους τόσο πιο πολύ μετατοπίζονταν προς το κέντρο της κυρίαρχης δημόσιας σφαίρας, επεκτείνοντας, όπως περιέγραψε η Fraser, τα ρηματικά της όρια και φέρνοντας ξανά τον φεμινισμό στο κέντρο του δημόσιου λόγου με αβέβαια αποτελέσματα αναφορικά με την έκβαση της συνθήκης, όπως εξάλλου συμβαίνει κάθε φορά που κάποιο πολιτικό διακύβευμα μετατοπίζεται στο κέντρο της δημόσιας σφαίρας. Στο πλαίσιο αυτό, θεωρούμε πως η άρθρωση λόγου στο διαδίκτυο, είτε με τη συγγραφή άρθρων είτε με τη συμμετοχή σε πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, είναι δυνάμει μια πράξη πολιτικής συμμετοχής, αφενός γιατί αντιλαμβανόμαστε τη συμμετοχή στον ανταγωνισμό των λόγων και των εννοιολογήσεων στη δημόσια σφαίρα ως πολιτική πράξη, αφετέρου λόγω του τρόπου που στην ιστορία του φεμινισμού προσεγγίστηκε ως «πολιτική» πρακτική ο ρητορικός ακτιβισμός, ο οποίος διαφεύγει από πατροπαράδοτους ορισμούς του τι συνιστά πολιτική δράση.

Το ενδιαφέρον μας για τους διαδικτυακούς φεμινιστικούς λόγους, της γραμματικής, των συστατικών και των αιτημάτων τους, μας έκανε να αναζητήσουμε τα ίχνη τους στο ελληνόφωνο διαδίκτυο· αποφασίσαμε λοιπόν, για τους λόγους που περιγράφηκαν αναλυτικά στο κεφάλαιο 2, να στραφούμε στην ιστοσελίδα της ομάδας Καμένα Σουτιέν την οποία γενικά θεωρούμε παραδειγματική περίπτωση των λόγων που μας ενδιαφέρουν, και να χρησιμοποιήσουμε τα κείμενα που προτείνονται από την ομάδα στην ενότητα «Τι διαβάσαμε την εβδομάδα που πέρασε» ως πύλη προς ένα σώμα ελληνικών και αγγλικών κειμένων το οποίο αντιμετωπίσαμε ως δείγμα για τη χαρτογράφηση των διαδικτυακών λόγων για το φύλο και τη σεξουαλικότητα που, όπως είπαμε, θεωρούμε πως αναδύονται ως συγκροτημένη θεωρητική πρόταση. Από τα κείμενα που αρχικά καταλογογραφήθηκαν και στη συνέχεια μελετήθηκαν σε βάθος, προέκυψε πως τα θέματα που αναδύονταν πιο συχνά από όλα τα άλλα ήταν θέματα που αφορούσαν την πληθυντικότητα της εμπειρίας και τον τρόπο που αυτή διαφοροποιείται σε σχέση με τις κατηγορίες του σώματος, του φύλου και της σεξουαλικότητας· έτσι η ανάλυσή μας εστίασε στα κείμενα που αναδείκνυαν τη συγκεκριμένη θεματική, και επιχείρησε την κατάδειξη των τρόπων με τους οποίους παρουσιάζεται (και διεκδικείται) αυτή η πληθυντικότητα εντός τους, το πώς αυτή διαφοροποιείται σε σχέση με τις κατηγορίες του σώματος, του φύλου και της σεξουαλικότητας, καθώς και τα συστατικά και τους επιμέρους λόγους που την παράγουν.

Όπως τονίσαμε και στο κυρίως σώμα της εργασίας, θεωρούμε ότι τα κείμενα που αναφέρονται στην πληθυντικότητα της εμπειρίας αποτελούν ταυτόχρονα, και μόνο λόγω της ύπαρξής τους, και *αιτήματα* που θέτουν αυτή την πληθυντικότητα στο επίκεντρο, διεκδικώντας τις συνθήκες που θα της επιτρέπουν να υπάρχει, την ανάδειξη και την ορατότητά της. Πιο συγκεκριμένα οι πληθυντικότητες της εμπειρίας που σκιαγραφήθηκε από το σώμα των κειμένων μας εντάσσονταν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: η πρώτη είχε να κάνει με πληθυντικότητες της εμπειρίας που προκύπτουν από κάποιο σωματικό χαρακτηριστικό ή στοιχεία και η δεύτερη με πληθυντικότητες της εμπειρίας που σχετίζονταν με το φύλο και τη σεξουαλικότητα.

Η πρώτη κατηγορία αιτημάτων για αυξημένη ορατότητα αφορά αιτήματα σχετικά με το σώμα και την αναπαράστασή του. Τα σχετικά κείμενα εστιάζουν στις πολιτικές ταυτότητες που προκύπτουν από ορισμένα είδη σώματος όπως τα ανάπηρα, τα άρρωστα και τα χοντρά, δηλαδή αυτά που διαφεύγουν από τα κανονιστικά μεγέθη και ως εκ τούτου τιμωρούνται διαρκώς ακόμα και σε αναπαραστατικό επίπεδο. Αυτό που διεκδικείται για τα σώματα αυτά είναι να

συμπεριληφθούν με όρους ισοτιμίας μαζί με τα υπόλοιπα (αρτιμελή, μη-ασθενή, αδύνατα) σώματα και να δικαιούνται τα ίδια πράγματα με τα τελευταία –από το δικαίωμα στις έγκυρες ιατρικές διαγνώσεις, απαλλαγμένες από χοντροφοβική μεροληψία, μέχρι το δικαίωμα στη μη ριζοσπαστική αναπαράσταση. Ο τελευταίος τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται το σώμα στα κείμενα που μελετήθηκαν αναφέρεται, με αφορμή το σημαδεμένο από τα τατουάζ σώμα, στην κανονιστική θηλυκότητα η οποία αιτείται διαρκώς από τα θηλυκά υποκείμενα. Καταλήξαμε πως η προσταγή της ομορφιάς, ενός κεντρικού συστατικού της θηλυκότητας, απευθύνεται με τόσο επιθετικό τρόπο στα θηλυκά υποκείμενα που τα τελευταία καλούνται να τη διαχειριστούν. Στο πλαίσιο των κειμένων που μελετήσαμε η διαχείριση αυτή γίνεται μέσω της επανανοηματοδότησης της ομορφιάς και της μετατόπισής της από κάτι συγκεκριμένο και μετρήσιμο που αφορά την εμφάνιση και το σώμα σε κάτι που είτε αφορά πια *τη σχέση* με το σώμα (το με πόση αυτοπεποίθηση φέρεις το σώμα σου) είτε σχετίζεται με την (θετικά εννοιολογημένη) ατομικότητα –είμαι εγώ άρα είμαι όμορφη– σε κάθε περίπτωση η έννοια της ομορφιάς όχι απλώς δεν εγκαταλείπεται αλλά μετατρέπεται σε κάτι που δυνητικά μπορεί να διεκδικηθεί από όλα τα άτομα.

Η δεύτερη κατηγορία αιτημάτων για αυξημένη ορατότητα αφορά ζητήματα σχετικά με το φύλο και τη σεξουαλικότητα. Καταρχάς γίνεται λόγος για την πληθυντικότητα σε σχέση με την ταυτότητα φύλου η αναγνώριση της οποίας χαιρετίζεται ως βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση, στη συνέχεια ασχολούμαστε με την πληθυντικότητα της επιτέλεσης, δηλαδή τις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες τα υποκείμενα δεν συμμορφώνονται με τις προσαγές που διέπουν την επιτέλεση του φύλου τους και τέλος αναφερόμαστε στην πληθυντικότητα της σεξουαλικότητας. Το τελευταίο κομμάτι αποτελεί και το μεγαλύτερο της εργασίας καθώς τα ζητήματα πληθυντικών σεξουαλικοτήτων αναδύθηκαν με κεντρικό τρόπο στους λόγους που μελετήσαμε. Θεωρούμε πως το πιο ενδιαφέρον στοιχείο της εννοιολόγησης του σεξουαλικού προσανατολισμού η οποία διέτρεχε τα κείμενα στα οποία εστιάσαμε αφορά τη σχέση του τελευταίου με τις έννοιες της ταυτότητας και της κοινότητας: η σεξουαλικότητα περιγράφεται ως κάτι που είναι εσωτερικό και πολύ σημαντικό ταυτοτικά για το άτομο που τη φέρει, ακόμα κι αν αυτή δεν εκφράζεται μέσα από συγκεκριμένες πρακτικές και επιλογές. Τα άτομα θέλουν να τα «ΠΙΣΤΕΥΟΥΝ», όπως γράφει emphatic η Dowd (2016, 13 Ιουνίου) για τις ταυτότητές τους και συνεπώς για τις κοινότητες στις οποίες τοποθετούν τον εαυτό τους.

Γενικά αντιλαμβανόμαστε το σύνολο των κειμένων που μελετήσαμε ως μια έκκληση αποδοχής της πληθυντικότητας όπως κι αν αυτή εκφράζεται και ό,τι κι αν αφορά ένα αίτημα αναπαράστασής της με σκοπό την εδραίωσή της ως μη αποκλίνουσας και τη συμπερίληψη – επιτέλους– υποκειμένων που λόγω κάποιων χαρακτηριστικών τους έχουν υπάρξει καταδικασμένα σε υποτελείς θέσεις. Η παρούσα εργασία δεν ισχυρίζεται σε καμία περίπτωση πως αποτελεί μια εξαντλητική ανάλυση των διαδικτυακών λόγων για το φύλο και τη σεξουαλικότητα, αλλά ούτε καν και των ίδιων των αιτημάτων που αφορούν την πληθυντικότητα της εμπειρίας: μια ενδιαφέρουσα κατεύθυνση για μελλοντική συμπλήρωση της εργασίας θα ήταν η ανάλυση της πληθυντικότητας της εμπειρίας έτσι όπως αυτή αποτυπώνεται σε ζητήματα σχετικά με τη φυλή, καθώς σχετικοί λόγοι εντοπίστηκαν στο αρχικό σώμα των κειμένων αλλά κατέστη αδύνατο να αναλυθούν λόγω του μεγέθους της παρούσας εργασίας. Σε ό,τι μας αφορά, θεωρούμε πως η πιο ενδιαφέρουσα όψη των λόγων που εξετάσαμε έχει να κάνει με τα ζητήματα της *ατομικότητας* και της *επιλογής*: με αυτό εννοούμε πως πρόκειται για δύο έννοιες που φαίνεται να αποκαλύπτεται σε διάφορα σημεία πως βρίσκονται στο υπόστρωμα των αιτημάτων αναφορικά με ζητήματα σώματος, φύλου, σεξουαλικότητας και των διαπλοκών τους, όταν για παράδειγμα αναφέρεται πως οι χοντρές γυναίκες «πρέπει να πιστέψουν στον εαυτό τους και να καταλάβουν πως μπορούν να κάνουν ό,τι επιθυμούν, είτε αυτό είναι γιόγκα είτε είναι ενασχόληση με την μόδα» (Ανώνυμος, 2016β, 8 Ιουλίου), ή σε δηλώσεις όπως «δε μας αξίζει να κατηγοριοποιούμαστε με λάθος τρόπο ενάντια στη θέλησή μας» (O'Hara, 2016, 10 Ιουνίου) αλλά και στη γενικότερη κεντρικότητα των όρων *απάλειψη ταυτότητας* (erasure) και *ενδυνάμωση* (empowerment) και σε επιχειρήματα όπως «η σεξουαλικότητά μου είναι έγκυρη και σημαντική γιατί είναι μέρος του εαυτού μου και εγώ είμαι έγκυρος και σημαντικός». Ακριβώς σε αυτά τα ζητήματα θα εστιάζαμε την προσοχή μας σε θεωρητικό μελλοντικό εγχείρημα, καθώς θεωρούμε πως πρόκειται για μια πυκνή συνάρθρωση λόγων και νοηματοδοτήσεων η οποία ενδέχεται να αποκαλύψει αφενός ενδιαφέροντα στοιχεία για τις συγγένειες των διαδικτυακών φεμινιστικών λόγων με άλλους λόγους, αφετέρου τα πολιτικά όρια των σημερινών διεκδικήσεων όσων από εμάς τοποθετούμε εαυτές εντός των φεμινισμών και ενδιαφερόμαστε για τις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών ενώ την ίδια στιγμή προσπαθούμε να βρούμε τους τρόπους να διατηρούμε μια κριτική απόσταση ώστε να εντοπίσουμε εγκαίρως τη σημεία τα οποία ενδέχεται να αποδυναμώσουν την πολιτική δυναμική των αιτημάτων μας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Laqueur, T. (2003). *Κατασκευάζοντας το φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες έως τον Φρόιντ* (μτφρ. Π. Μαρκέτου). Αθήνα: Πολύτροπον. [Making Sex: Body and gender from the Greeks to Freud. Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1990].
- McNair, B. (2005). *Η κουλτούρα του στριπτίζ. Σεξ, μέσα ενημέρωσης και ο εκδημοκρατισμός της επιθυμίας*. (μτφρ. [Τ. Πλυτά](#)). Αθήνα: Σαββάλας. [Striptease culture. Sex, media and the democratisation of desire. London, Routledge, 2002].
- Μπάτλερ, Τζ. & Σπίβακ, Γκ. Τζ. (2015). *Τραγουδώντας τον εθνικό ύμνο. Γλώσσα, πολιτική και το δικαίωμα του ανήκειν* (μτφρ. Β. Κάση, Α. Μαγγίνα, Α. Παπαδοπούλου, Β. Τζανακάρη & Ο. Τσιάκαλου). Αθήνα: Τόπος. [Who sings the nation-state? Language, Politics, Belonging. Calcutta, New York, Oxford: Seagull Books, 2007].
- Phillips, L. & Jørgensen, M. W. (2009). *Ανάλυση λόγου. Θεωρία και Μέθοδος*. (μτφρ. Α. Κιουπκιολής). Αθήνα: Παπαζήση. [Discourse Analysis as Theory and Method. London: Sage Publications, 2002]
- Thompson, J. B. (1999). *Νεωτερικότητα και Μέσα Επικοινωνίας* (2η έκδ.) (μτφρ. Γ. Καραμπίνη-Ν. Σώκου). Αθήνα: Παπαζήσης [The Media and Modernity. Cambridge: Polity Press, 1995].

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Verso.
- Bartky, S. L. (1988). Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power. Στο I. Diamond & L. Quinby (επιμ.), *Feminism & Foucault* (σ. 61-86). Boston: Northeastern University Press.
- Bordo, S. (1993). *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*. London: University of California Press.
- boyd, d. (2012). Participating in the Always-On Lifestyle. Στο M. Mandiberg (επιμ.), *The Social Media Reader* (σ. 71-76). Νέα Υόρκη & Λονδίνο: New York University Press.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge
- Butler, J. (1993). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. New York: Routledge.
- Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Connelly, S.M. (2015). “Welcome to the FEMINIST CULT ”: Building a Feminist Community of Practice on Tumblr. Student Publications
- Crossley, N. & Roberts, J.M. (2004). Εισαγωγή στο J. M. Roberts & N. Crossley (επιμ.), *The After Habermas, New Perspectives on the public sphere*. (σ. 1-27), Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge*. New York: Pantheon books.
- Fraser, N., (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, 26(25/26), σ. 56–80.
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. (μτφρ. T. Burger με τη βοήθεια του F. Lawrence). Cambridge, MA: MIT Press [Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft, 1962].

- Harris, A. (2008). Young women, late modern politics, and the participatory possibilities of online cultures. *Journal of Youth Studies*, 11(5), σ. 481–495.
- Garrison, E. K. (2000). U.S. Feminism-Grrrl Style! Youth (Sub)Cultures and the Technologies of the Third Wave. *Feminist Studies*. 26 (1), σ. 141-170.
- Gill, R. (2009). Supersexualize Me!: Advertising and the ‘Midriffs’. Στο F. Attwood (επιμ.) *Mainstreaming Sex. The Sexualization of Western Culture*. London-New York: I.B.Tauris & Co. Ltd, σ. 93-110.
- Gill, R. (2012). «Media, Empowerment and the ‘Sexualization of Culture’ Debates». *Sex Roles*, 66, σ. 736-745.
- Keller, J. M. (2012). VIRTUAL FEMINISMS. Girls’ blogging communities, feminist activism, and participatory politics. *Information, Communication & Society*, 15 (3), σ. 429-447.
- Kingston Mann, L. (2014). What Can Feminism Learn from New Media?. *Communication and Critical/Cultural Studies*, 11(3), σ. 293–297.
- Livingstone, S., Couldry, N. & Markham, T. (2007). Youthful steps towards civic participation: does the Internet help? Στο B. Loader (επιμ.), *Young Citizens in the Digital Age: Political Engagement, Young People and New Media* (σ. 21-34), London: Routledge.
- Mansbridge, J. (1993). Feminism and democratic community. *Nomos*, 35, σ. 339-395.
- Minahan, S. & Cox, J.W. (2007). Stitch’nBitch: Cyberfeminism, a Third Place and the New Materiality. *Journal of Material Culture*, 12(1), σ. 5–21.
- Nip, J.Y.M. (2004). The Relationship between Online and Offline Communities: The Case of the Queer Sisters. *Media, Culture & Society*, 26(3), σ. 409–428.
- Parker, I. (1992). *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*. London: Routledge.

- Parker, I. (1994). Discourse Analysis. Στο: P. Banister, E. Burman, I. Parker, M. Taylor & C. Tindall (επιμ.) *Qualitative Research Methods in Psychology. A Research Guide*. Buckingham: Open University Press, σ. 92-107.
- Puente, S.N., (2011). Feminist cyberactivism: Violence against women, internet politics, and Spanish feminist praxis online. *Continuum Journal of Media & Cultural Studies*, 25(3), σ. 333-346.
- Renninger, B. J. (2015). “Where I can be myself... where I can speak my mind”: Networked counterpublics in a polymedia environment. *New Media & Society*, 17(9), σ. 1513–1529.
- Sowards, S.K. & Renegar, V.R. (2006). Reconceptualizing Rhetorical Activism in Contemporary Feminist Contexts. *Howard Journal of Communications*, 17(1), σ. 57–74.
- Taylor, C. (1992). The Politics of Recognition. Στο A. Gutmann (επιμ.) *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition* (σ. 25-73), Princeton, Princeton University Press.
- Thelandersson, F. (2014). A Less Toxic Feminism: Can the Internet Solve the Age Old Question of How to Put Intersectional Theory into Practice? *Feminist Media Studies*, 14(3), σ.527–530.
- Vogt, C. & Chen, P. (2001). Feminisms and the Internet. *Peace Review*, 133(November 2014), σ.371–374.
- Wittig, M. (1981). One is not born a woman. *Feminist Issues* 1(2): 47-54.

Αρθρογραφία

- Παλιούρα, Μ. (2014, 21 Σεπτεμβρίου). Future Feminists: Το νέο κύμα φεμινισμού συμπαθεί τους άντρες, *Ladylike*, <http://bit.ly/2rJrOLa>
- Μπουζάλα, Ε. (2014, 25 Σεπτεμβρίου). Γιατί μου σηκώνεται η τρίχα με τον Φεμινισμό, *Ladylike*, <http://bit.ly/2q8la0P>

- Χάγια, Ν. (2014, 1 Οκτωβρίου). Γιατί σας σηκώθηκε η τρίχα με τον αντιφεμινισμό, *Ladylike*, <http://bit.ly/2rHIEfE>
- Molloy, P. (2016, 5 Μαΐου). Channing Tatum appeared on the first ever nonverbal talk show, and it's a must-watch, *Upworthy*, <http://u.pw/2rlZS3F>
- Reich, J.E. (2016, 7 Μαΐου). Chimamanda Ngozi Adichie Quietly Gave Birth, Refused to 'Perform Pregnancy', *Jezebel*, <http://bit.ly/29kDRpE>
- Kee, C. (2016, 3 Ιουνίου). This Teen With Crohn's Disease Wants Us To Talk About Invisible Illnesses, *BuzzFeed*, <http://bzfd.it/2qghGKE>
- Ανώνυμος (2016α, 3 Ιουνίου). Ανοίγει στο Βόλο το πρώτο εστιατόριο που θα έχει προσωπικό αποκλειστικά ανάπηρους, *E-thessalia*, <http://bit.ly/2qfUSKK>
- Ανώνυμος (2016β, 3 Ιουνίου). This Woman Was Fat-Shamed for Her Gorgeous Engagement Photos, *The culture*, <http://bit.ly/2rz3UTo>
- Thanopoulos, V. (2016, 6 Ιουνίου). Η νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου πραγματικότητα από σήμερα και στη Νορβηγία, *Antivirus*, <http://bit.ly/2rcBdf7>
- Tremeer, E. (2016, 6 Ιουνίου). Rebecca Sugar Explains Why LGBT Representation Is So Important In 'Steven Universe', *Movie Pilot*, <http://bit.ly/2qg5hGw>
- Tovar, V. (2016, 9 Ιουνίου). Take The Cake: Medical Fatphobia Almost Killed My Friend, *Ravishly*, <http://bit.ly/2pIsvnE>
- Stef (2016, 11 Ιουνίου). Evan Rachel Wood Has Some Bisexual Feelings For Pride Month, *Autostraddle*, <http://bit.ly/2pIXwI1>
- Signorile, M. (2016, 12 Ιουνίου). The Orlando Massacre: A Reminder of the Dangers LGBT People Live With Every Day, *Queer Voices*, <http://bit.ly/1OjBjem>
- Dowd, E. (2016, 13 Ιουνίου). Biphobia and the Pulse Massacre, *Medium*, <http://bit.ly/2qDlfgW>
- White, A. & Strudwick, P. (2016, 13 Ιουνίου). People Are Coming Out As LGBT In Response To The Orlando Attack, *BuzzFeed*, <http://bzfd.it/2pQv07m>

- Cross, K. (2016, 22 Ιουνίου). A gorgeous comic tells Norse history with a lesbian bent, *Bitchmedia*, <http://bit.ly/2pIEIZz>
- Diaz, M. J. (2016, 24 Ιουνίου). My Bisexuality Is Real — No Matter Who I Date, *Ravishly*, <http://bit.ly/2pIRaYs>
- Santori, M. (2016, 25 Ιουνίου). Still Here, Still Queer: 35 MORE Indie Titles Doing Right by LGBT Fans, *Comiccity*, <http://bit.ly/28Zspub>
- Ανώνυμος (2016, Ιούλιος). ΕΠΙΤΕΛΟΥΣ-Η πρώτη παιδική χαρά για μικρούς Αθηναίους με αναπηρίες στο Π. Φάληρο, *Troldisabled*, <http://bit.ly/2q3RKjs>
- Bologna, C. (2016, 8 Ιουλίου). 13 Empowering Photos Show There's No 'Right' Way To Be A Boy, *The Huffington Post*, <http://bit.ly/2afftH9>
- Ανώνυμος (2016, 8 Ιουλίου). Τέλος τα αδύνατα μοντέλα στο εξώφυλλο» -Βγήκε το πρώτο περιοδικό για γυναίκες Plus size [εικόνες], *Iefimerida*, <http://bit.ly/2qcs5c2>
- Ανώνυμος (2016, 10 Ιουλίου). 2ο LGBTQi+ Pride Κρήτης: Και το Ρέθυμνο «μύρισε» διαφορετικότητα, *Antivirus*, <http://bit.ly/2pIRGWo>
- Rae, B. (2016, 15 Ιουλίου). California is the first state to teach LGBT history in schools, *PinkNews*, <http://bit.ly/2pIVIOy>
- Glass, J. (2016, 24 Ιουλίου). One Of The Most Amazing Moments Of Affirmation At San Diego Comic-Con – Bisexuality And Beyond, *Bleeding Cool*, <http://bit.ly/2rcYv4g>
- Thompson, B. Y. (2015, 13 Σεπτεμβρίου). This is why women get inked: Feminism, tattoos and the new politics of body art, *Salon*, <http://bit.ly/1VWsHd8>
- Παλιούρα, Μ. (2016, 26 Απριλίου). Υπόθεση κέρατο: Άρπαξε το ρόπαλο και σπάζ' του το αυτοκίνητο, *Ladylike*, <http://bit.ly/2q1iiXG>
- hecatelilith (2016, 11 Δεκεμβρίου). Ιστορίες από τα σχολεία 1 – Μάγισσες και καθηγητές στη φορμόλη, Καμένα Σουτιέν, <http://bit.ly/2pWZhW2>

Sally, D. (2017, 25 Απριλίου). 'Are you a feminist?' Ivanka Trump says yes, Merkel fudges, The Irish Times, <http://bit.ly/2qaXo3i>

Πηγές

Καμένα Σουτιέν (χ.χ.1). Ποιες είμαστε. Ανακτήθηκε από: <http://bit.ly/2q8DuXs>

Καμένα Σουτιέν (χ.χ.2). Εισαγωγή. Ανακτήθηκε από <http://bit.ly/2rsAmtm>

Καμένα Σουτιέν (χ.χ.3). Γλωσσάρι. Ανακτήθηκε από <http://bit.ly/2rsuLDE>

Προχωράμε (χ.χ.). About. <http://bit.ly/2qNj4EG>

Προχωράμε (2017, 17 Μαΐου). Την παγκόσμια ημέρα κατά της ομοφοβίας, τρανσφοβίας, αμφιφοβίας "Τι ρωτούν ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα τα ετεροφυλόφιλα;". (αρχείο βίντεο)
Ανακτήθηκε από: <http://bit.ly/2rJtkNI>

Unsexmenow (2011, 27 Ιουλίου). LGBTQIA, *Urban dictionary*, <http://bit.ly/2q8p7T9>

Vice (2014). Beyond Gender Greece by VICE. Διαθέσιμο εδώ: <http://bit.ly/2rsE32B>